

С. АНВАРӢ, А. МИРЗОЕВ,
А. ҒАФҒОРОВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои
таҳсилоти миёнаи умумӣ

Нашри панҷум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2023

ТДУ (УДК) 81точик(075)+371.671+373

ТКБ (ББК) 81.2точик-Я72+74.261.4

А - 61

А - 61. Анварӣ С., Мирзоев А., Ғаффоров А. **Забони тоҷикӣ**. Китоби дарсӣ барои синфи 6-ум. – Душанбе: Маориф, 2023. - 232 саҳ.

*Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар ша-
вед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиши кунед, ки соли таҳсили
оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову орошта дастраси хо-
нандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.*

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали сол	охир сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99985-0-515-5

Моликияти давлат

© Маориф, 2023

ДАР СИТОИШИ КИТОБ

Бикун з-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хиёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.

Зи доноён бувад ин нукта машхур,
Ки дониш дар кутуб, доно-ст дар гур.

Аниси кунчи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доной китоб аст.

Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушодде.

Надима, мағздоре, пӯстпӯше,
Ба сирри кор гӯе, хамӯше.

Дарунаш ҳамчу ғунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ з-он як табақ дур.

Абдурраҳмони Қомӣ

Талаби илм кунед, зеро ки илм соҳиби худро қодир ба таш-
хиси хуб аз бад менамояд.

Наҳч-ул-хидоя

ПИРОМУНИ АРЗИШИ ЗАБОН ВА СУХАН

1. *Ин байтҳоро аз ёд кунед ва оид ба мазмуни онҳо фикри худро биғӯед:*

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шоҳвор.

***

Сухан беҳ, ки вайрон нагардад сухан,
Чу аз барфу борон саройи куҳан.

Абулқосими Фирдавсӣ

Зи ҳар як забон ҳар ки огаҳ бувад,
Забонаш зи байғора кӯтаҳ бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ

? Гавҳар бо кадом калимаҳо ҳаммаъност?

Мурод аз **саройи куҳан** гуфтан чист?

ШОГИРДОНИ МЕҲРУБОН!

Соли нави хониш фаро расид. Шумо дар баробари дарсҳои дигар аз забони тоҷикӣ низ сабақ мегиред. Набояд фаромӯш кард, ки ҳеҷ чиз дар олам муқаддастар ва азизтар аз забон нест. Инсон бо забони ширину гуворои худ аз тамоми ҷонварон фарқ мекунад. Забон ва сухан даврахоро бо ҳам пайванд месозанд ва дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳаммияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу равнақи фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Шоирон ва олимони тавоно, чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ,

Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодир Бедил, Аҳмад-махдуми Дониш, Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода ва садҳо адиби дигар бо ин забон осори ҷовидонӣ офаридаанд, ки имрӯз моёи ифтихори мо мебошанд.

Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шуҳрати зиёд доштааст. Калимаҳои форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ номҳои як забонанд.

Аҷдоди мо таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидаанд ва дар натиҷа забони мардуми Эрон форсӣ, Афғонистон дарӣ ва мардуми Тоҷикистон тоҷикӣ ном гирифтааст. Тоҷикон ва афғонҳоро эронӣҳо хангоми гуфтугӯ якдигарро нағз мефаҳманд ва мақсади худро баён карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар китобу маҷаллаҳо ва ҳафтаномаву рӯзномаҳо, ҳар чӣ ки забони форсӣ (шакли дигари он порсӣ) ва дарӣ омада бошад, мо бояд бидонем, ки муроду мақсад тоҷикӣ ва ҳар чӣ ки забони тоҷикӣ навишта бошанд, бояд бифаҳмем, ки ҳадаф форсӣ ва дарӣ аст.

бояд бо ин забон болид, нозид. Забони тоҷикӣ забони дарист ва забони дарӣ забони форсист».

? Калимаҳои **болид** ва **нозидро** боз бо кадом шакл истифода кардан мумкин аст?

Δ Муродифҳои (синонимҳои) ин калимаҳоро бигӯед.

§1. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V ФОНЕТИКА

3. *Калимаҳои зеринро бо тартиби алифбо бинависед:*

Юсуф, шараф, андеша, дониш, жарф, комёб, сафед, Эрон, хангом, Офтоб, зебо, рафтор, файз, умед, чехра, яхдон, қиёфа, ҷаҳон, таманно, хурсанд, бостон, вафо, ёр, имдод, уҳдабаро, пазмон, машварат, гулдаста, ғазал, наргис, лафз.

? Бо тартиби алифбо навиштани номҳо чӣ аҳамият дорад? Чаро калимаҳои **Юсуф**, **Эрон**, **Офтоб** бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

Δ Бо муродифҳои калимаи **лафз** мисол биёред.

4. *Ба имлои калимаҳои зерин тавачҷуҳ кунед:*

мухра	гурӯҳ	шуъба	бӯй
муҳтоҷ	андух	шуъла	рӯй
муҳсин	анбӯҳ	муътадил	ҷӯй
кӯҳ	шукӯҳ	муътабар	сӯй
муҳлат	мачруҳ	муъмин	мӯй
шуҳрат		муъчиза	шӯй
туҳфа		мавзуъ	гӯй
куҳна		шуруъ	кӯй
суҳбат		тулуъ	

Имлои ҳарфи **ӯ**-ро дар калимаҳои мазкур бифаҳмонед. Бо калимаҳои **мӯй, рӯй, бӯй, ҷӯй** ибора бисозед.

5. Матни зеринро бихонед, калимаҳои ишоратишударо нависед ва ба ҷойи ҳарфи аввали онҳо ҳарфе гузоред, ки маънои калима тағйир ёбад:

ДАРАХТ

Ту қомати баланди таманноӣ, эй **дарахт**,
Ҳамвора хуфтааст дар оғӯшат осмон.
Болоӣ, эй дарахт!
Дастат **пур** аз ситораву ҷонат пур аз баҳор,
Зебой, эй дарахт!
Вақте ки бодҳо
Дар баргҳои дарҳами ту **лона** мекунанд,
Вақте ки бодҳо
Гесуи сабзфои туро **шона** мекунанд,
Ғавғой, эй дарахт!...
Чун бо ҳазор ришта ту бо **ҷони** хокиён
Пайванд мекуни,
Парво макун зи **раъд**,
Парво макун зи **барқ**, ки барҷойӣ, эй дарахт!...

Сиёвуши Касроӣ

? **Барҷойӣ** чӣ маънӣ дорад? Вазифаи **й** дар ин калима аз чӣ иборат аст?

Δ Калимаҳои **ҷой, пой, чой, сарой, тойро** дар ибора биёред.

6. Матни якумро бинависед ва вазифаи овози садоноки **и**-ро дар ибораҳои ишоратишуда бигӯед. *Шеърро аз бар намоед. Ғалатҳои имлоии матни дуҷумро ислоҳ кунед:*

Дар рӯйи ҳаво турна қатор аст, бубинед,
Ин болу пари хусни баҳор аст, бубинед.
Абри гузарон боғи шукуфони Хучанд аст,
Ё пуштаи гулҳои Хисор аст, бубинед...

Гулназар

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,
Обу равған ҳеч н-афрӯзад фурӯғ.

Ҷалолиддини Балхӣ

Озори дили касе мапиндор,
К-озордиҳанда бинад озор.

Шамсиддин Шоҳин

? Талаффузи овозҳои **ӯ** ва **у** дар калимаҳои **рӯй, турна, хусн, гузарон, шукуфон, Хучанд, пушта, гул** магар якранг аст? Дар чуфти муродифии **болу пар у** чӣ вазифа дорад?

Δ Овозҳои **й, и, ӣ**-ро шарҳ диҳед.

7. Матнҳои зеринро бихонед, ба маънои калимаҳои ишоратшуда эътибор диҳед ва берун аз матн онҳоро бо ҳарфи ӣ биёред:

Макун **бад**, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.
Нагирад туро даст ҷуз некувӣ,
Гар аз марди доно сухан бишнавӣ.

Абулқосими Фирдавӣ

Ало, эй тӯтии гӯёи асрор,
Мабодо холият шаккар зи минқор!

Ҳофизи Шерозӣ

Сурати зебои зоҳир ҳеч нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр...

Саъдии Шерозӣ

Димна гуфт:

– Агар ман аз хидмати **Шер** баромада, ба гӯшае нишинам ва аз суҳбати ту фоида бардошта, хилватнишин гардам, чӣ бошад?

Калила гуфт:

– Худо ниғаҳ дорад, ки ман дигар бо ту суҳбат дошта бошам ё ба рафоқати ту майл кунам. Ман ҳамеша аз ҳамсоғии ту тарсон будам, чунки уламо гуфтаанд: «Аз суҳбати ҷоҳилу фосиқ парҳез бояд кард ва ба хидмати оқилу порсо камар бояд баст».

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Ъ чй гуна харф аст? Чаро калимаҳои **Димна** ва **Шерро** бо харфи калон навиштаанд?

8. Дуруст навиштани ин калимаҳоро ёд бигиред:

дурусттар	панчоҳсола	мақсад
пасттар	хамроҳ	мағфират
баландтар	дастгоҳ	вақт
бадтар	асбоб	сабад
дастгир	касб	калид
ҳафтсад	якҷо	

? Калимаҳои мазкур ҳангоми талаффуз ба кадом тағйироти овозӣ дучор мешаванд?

Мисоли дигар оварда метавонед?

Δ Муродифҳои калимаи **рафоқатро** номбар кунед.

9. Ба имлои калимаҳои **анбур, занбӯр, танбӯр, танбех, чанбар, анбар, анбор, шанбе, манбаъ, пунба, гунбад** (*гунбаз*), **дунбол, чунбидан** эътибор диҳед ва бо онҳо мисол биёред.

? Бигӯед, ки **пунба** чӣ маънӣ дорад?

10. Калима ва ибораҳои зерро бинависед ва имлои ҳамсадоҳои шаддаро ба хотир гиред:

барра, арра, аввал, Аллоҳ, аммо, иттифок, албатта, пурра, зарра, лаззат, шиддат, миннат, наққош, муваффақият, таваллуд, табассум, ташаккур, таҳаммул, тараннум, мухаммас, мубаддал, муқаррар, таваккул, музаффар, таманно, маҳалла (маҳаллӣ), миллион, комиссия, тонна, зидди душман, ҳалли масъала, фанни риёзӣ, хатти хуб

? Ин ҷо кадом калимаҳои русӣ намуна оварда шудаанд? Чаро модар гуфтор ва навиштор онҳоро ба кор мебарем?

Δ Калимаҳои **муқаддас, табиӣ, риёзӣ** ва **пуршиддатро** ба ҳичо ҷудо кунед.

11. Шеъри зеринро бихонед ва сабаби аз таркиби бандаки хабарии **аст** (дар калимаҳои **маъвост** ва **овост**) афтодани ҳарфи **а**-ро бигӯед:

Ҳар гаҳ он зоғ мекашад ово,
Ояд овои ӯ бад-ин маъво,
То маро чойи будан ин маъвост,
Гӯши ман бар садои он овост.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

12. Шеъри зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар калимаҳои ишоратшуда чӣ гуна дигаргуниҳои овозӣ рӯй додааст?

ҚАСИДАИ ОБ

Дарёб, ки мо зодаи сайёраи обем,
Дар рӯйи заминем, вале пораи обем.

Обу гили мо бофтаи хоҳиши дарёст,
Тавҳидгари маҷмааи бораи обем.

Азбаски баландему зулолему гуҳарнок,
Дар олами дарё ҳама **истораи** обем.

Мо дар бари ҳар пайраҳаи дашту биёбон
Бар ҳамсафарон дастаи **фаввораи** обем.

Ин даҳр саропо ҳама дарёи хаёл аст,
Олам тану дарё дилу ангораи обем...

Мо барқи нигоҳему замин дидаи **обист**,
Сӯйи фалаки сӯхта **наззораи** обем.

Ҳар қатраи дарёи равон аст **муқаддас**,
Мо сачдагари маъбади сайёраи обем.

Сафармуҳаммад Айюбӣ

? Дар калимаҳои **дарёб**, **обем** ва **дарё** кадом ҳичо бо зада талаффуз мешавад?

Δ Дар мавзуи «Аҳаммияти об» нақл нависед.

§2. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

13. Матни зеринро бихонед ва аломатҳои китобатро шарҳ диҳед:

ҶАШНИ МЕҲРГОН

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод, подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункуандаи шоҳи ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба подшоҳияш хушнуд шуд ва таҳнияташ кард.

Ба ёди ғалаба бар истилогарон ва озод шудани кишвар аз ситамгарони аҷнабӣ рӯзи тахтнишинии Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак дониста шуд. Аз он баъд ҳар сол сари моҳро бо номи Меҳргон ҷашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улуғзода

? Таркиби **аз он баъд**ро чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифи калимаҳои **ситамгар, салтанат, хушнуд, ғалаба, кишвар, гулханро** биёбед ва бинависед.

14. Ҳангоми хондани матни зерин ба мавқеи аломатҳои китобат эътибор диҳед:

БОДО МУБОРАК!

Ҷашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!

Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Сарвари мо тоҷи ваҳдат бар сари тоҷик монд,

Тоҷи зарринхоли мо бодо муборак, дӯстон!

Модари мо шод гашту шод шуд атфоли мо,

Хандаи атфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Ҷашни Сомонӣ, ки пайки соли сулҳу дӯстиет,

Соли некуфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни давлатдории мо рамзи Истиклоли мост,
Рамзи Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Ҳақназар Ғойиб

? Дар матн кадом аломатҳои китобат истифода шудаанд?
Δ Сабаби истифодаи онҳоро бигӯед.

15. *Шеърҳоро бихонед ва сабаби гузоштани сенуқта, вергул, нуқта ва хитобро бигӯед:*

...Солҳо рафтанд, даврон шуд дигар,
Қомати фарзанди инсон шуд дигар.
Дар миёни мамлакатҳо, қитъаҳо
Одамон доранд акнун рафтуо.
Танг шуд мафҳуми дурӣ дар луғат,
Роҳ ҳам кӯтоҳ шуд чандин қарат...

Мирзо Турсунзода

ДУШАНБЕ

Ту шаҳри нуру имонӣ, Душанбе,
Маро бехтар ту аз чонӣ, Душанбе.
Ғуруби моҳу хуршедат гуворо,
Фурӯғи шавкату шонӣ, Душанбе.
Мазори мири Сомон дар Бухорост,
Мақоми Оли Сомонӣ, Душанбе.
Ба мижгонам бирӯбам хоки роҳат,
Қадамҷоӣ бузургонӣ, Душанбе.
Суруди ишқ хонад оби Варзоб,
Ту паймонро ниғаҳбонӣ, Душанбе.
Фидои ҷойгоҳи бемисолат,
Таманно азизонӣ, Душанбе.
Ба ҳар ҷо меравам, ёди ту бар сар,
Ту мероси ниёгонӣ, Душанбе.

Ба иқболу ба истиқболи тоҷик
Ҷамеша ҷовидон монӣ, Душанбе.

Меҳринисо

Зинда бодо Ориёнам, Ориёни бостонам,
Ориёни бостону Тоҷикистони ҷавонам...!

Назри Яздонӣ

? Бостон чӣ маъно дорад?

△ Номҳои ҷуғрофии матнро муайян кунед.

16. Матни зеринро бинависед ва дар он аломатҳои китобатро гузоред. Ба имлои калимаҳо низ аҳаммият диҳед:

Падарам хатиби деҳа мутававалӣ муаззин ва як-ду мӯйсафеди деҳаро ба меҳмонӣ хабар карда будааст Баъд аз шом инҳо омаданд Дастурхон баровардем ширбиринч баровардем

Ҷаминро ҳам ман бояд дар ин ҷо гуфта гузорам ки дар хонаи мо бегоҳҳои бозор ва ҳам рӯзҳои ки меҳмон меомад беҳтарин ширбиринч мепухтанд.

Падарам ба модарам мегуфт

Барои палав равшан бисёр маравад ҳам гӯшт сарф мешавад. Аммо ширбиринч арзон меафтад ба ин танҳо биринч мехарем шир ва қадре равшани зард бошад аз гови худамон мерӯяд.

Аммо бо вучуди ин ҳар вақте ки маро ба хонаи биринчфурӯш барои биринч мефиристонд

Ширбиринч мепазем нагӯй вагарна биринчи паст медиҳад мегуфт.

Як бор ман пурсидам

Палав мепазем гӯям чӣ?

Не гуфт падарам Ин дурӯғ мешавад ба дурӯғгӯйӣ одат нақун Ҳеч ошро ном набар...

Садриддин Айни

? Мерӯяд-ро боз чӣ гуна ифода кардан мумкин аст?

△ Тартиб додани ин гуна матнро машқ кунед.

§3. АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

17. *Матни зеринро бихонед ва сабаби гузоштани аломати нуқта ва тиреро шарҳ диҳед:*

Подшоҳ амр кард, ки туро ба роҳи Бухоро фиристам, то ки роҳро ба араб бибандӣ. Қабул?

Виркан аз ҷой часта, ба по хест:

– Фармон мебарам! – гуфт ва пурсид:

– Лашкари араб чӣ қадар бошад?

Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбеҳомез гуфт:

– Магар пахлавон, марди майдон шумораи душманро ме-
пурсад?

Сотим Улуғзода

? Аломати тире ба чӣ ишора мекунад?

Аз мазмуни матн чиро фаҳмидед?

Δ Муродифҳои таъбири **фармон мебарам**-ро бинависед.

18. *Матни зеринро бинависед, ҳангоми навиштан дар он аломати тиреро бамавқеъ гузоред:*

Искандари Мақдунӣ яке аз кордоронро аз амале шариф азл кард ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард ба назди Искандар даромад.

Гуфт:

Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?

Гуфт:

Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Бар ҳар амале, ки ҳаст, некусиратӣ мебояд ва инсофу дод.

Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боз дод.

ҚИТЪА

Боядат мансаби баланд, бикӯш,
То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Абдуллаҳомони Ҷомӣ

? Амале шариф ва амале хасис бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Мурод аз истифодаи калимаи **кордорон** чист?

Δ Агар дар бораи адлу инсоф шеъре ё ҳикояте бидонед, бигӯед.

19. Ҳикояти зеринро бихонед ва ба мавқеи аломати баён ва нохунак тавачҷуҳ кунед:

Ба пеши пойи аскарбача пойандоз густарда ба даргоҳи падараш роҳнамоӣ карданд. Модар, бародар, хоҳар, ҳамсоягон ва хешон ба сари ӯ танга ва шириниҳо пошиданд. Он лаҳзаҳо ҳавлии амаки Раҳмон аз омадани писараш нур мегирифт. Қомати падару модари Эмомалӣ бардошта мешуд.

Эмомалӣ чомадони худро кушода, рӯймоли гулдореро, ки ҳада оварда буд, ба сари модар андохт. Модар онро ба чашмонаш молида гуфт: «Илоҳо барака ёбӣ, бачам. Очат садқа... Илоҳо шуҳрату камол ёбӣ. Илоҳо адлу эҳсон насибат шавад.»

Баъди он ки аскарбача барги сабзи овардаашро ба падар, бародар, хоҳар ва хешу ақрабояш як-як тақсим кард, падар ба ӯ масрурона нигариста гуфт: «Сихату саломат баргаштани ту барои мо—сад давлат. Омадани ту тухфаи аз ҳама олий аст. Мо дигар аз бобати ту хотирчамъем. Хурсандем, ки амру иззати Ватанро сарбаландона ба ҷо оварда, ҳалол хизмат карда омадӣ, бачам. Хизмати ватан, субот ва ҷавонмардӣ раҳмони хайр аст ва хайр раҳмони бихишт аст. Ман ба ту пул мефиристам, ки муҳтоҷӣ нақашӣ, ту бошӣ, як гала савғотиро бардошта омадӣ»

*Султони Мирзошоҳ
Шодон Ҳаниф*

? Бигӯед, ки чӣ гуна суханро дар нохунак мегиранд? Ба ин матн чӣ ном мондан мумкин аст?

20. Матни зеринро бинависед, ҳудуди сухани гӯянда ва нутқи айнан нақлшударо муайян кунед:

Рӯбохеро сағони шикорӣ таъкиб мекарданд. Рӯбоҳ босуръат медавид, то ки наздики чӯбфурӯше расид. Рӯбоҳ аз чӯбфурӯш дархост кард, ки ўро дар ҷое пинҳон кунад. Чӯбфурӯш гуфт. Хонаи худам дар ихтиёри шумост. Шумо метавонед, дар ин ҷо пинҳон шавед. Рӯбоҳ дар хонаи чӯбфурӯш пинҳон шуд. Вақте ки марди шикорчӣ бо сағҳояш расид ва аз ў суроғи рӯбоҳро пурсид, чӯбфурӯш бо овози баланд гуфт. Ман дар ин ҷо ҳеҷ рӯбоҳе надидаам. Вале дар айни замон чанд маротиба ба тарафи хонаи худ ишора кард ва бо ишора фаҳмондан хост, ки рӯбоҳ дар хона пинҳон шудааст. Марди шикорчӣ аз ишораи ў чизе нафаҳмид ва рафт. Вақте ки шикорчӣ дур шуд, рӯбоҳ аз хона баромаду ба чӯбфурӯш эътибор надода ба роҳи худ равон шуд. Чӯбфурӯш ба рӯбоҳ гуфт, эй ноинсоф, ман ҳаёти туро харидам, аммо ту ташаккур нагуфта, бо безътиной аз ман дур мешавӣ. Рӯбоҳ гуфт. Ман ба ту самимона ташаккур мегуфтам, агар гуфтор ва кирдори ту яғона мебуд.

? Сухани гӯяндаро дар байн ва охири нутқи айнан нақлшуда овардан мумкин аст?

Чумлаи «Ман ҳаёти туро харидам»-ро чӣ гуна мефаҳмед? Оё ҳаётро харида мешавад?

Δ Шарҳи таркибҳои таъкиб мекарданд, дархост кард ва бо безътинойро дар дафтар бинависед.

ШАРҲ. Аломати тире ва нохунак бештар дар матнхое меоянд, ки мазмуни гуфтугӯи байни ду ё якчанд касро дар бар бигиранд. Гуфтугӯ ё суҳбатеро, ки бо ин тартиб сурат меёбад, **муҳовара** ё **муколама** мегӯянд. **Муҳовара** калимаи арабӣ аст ва маънои **бо якдигар сухан гуфтан, гуфтугӯ (кардан)**-ро дорад.

Калимаи юнонии **диалог**, ки аз чузъҳои **диа**, яъне **ду**, **логос**, яъне **сухан** («**dialogos** – гуфтугӯ») иборат аст, аз чумла, дар забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамин мафҳумро баён мекунад. Ин ҳикояти Убайди Зоконӣ намунаи чунин матн аст:

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Соҳиби хона пурсид:

– «Дар он чо чӣ мекуни?»

Гуфт: «Дар хоб ғалтидаам».

Гуфт: «Мардум аз боло ба поин ғалтанд, ту аз поин ба боло ғалтиди?»

Гуфт: «Ман ҳам ба ҳамин механдам».

---

21. *Монанди матнҳои боло ду матн тартиб бидиҳед, ки дар онҳо аломатҳои тире ва нохунак истифода шуда бошанд.*

§4. НАВЪҲОИ КАЛИМА АЗ РӢИИ МАӢНО

22. *Матни зеринро бихонед ва калимаҳоро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:*

КАЮМАРС

Дар қадимтарин ривоятҳои аҷдоди мо – қавму қабилаҳои Бохтария, Суғд, Эронзамини бостонӣ чунин омадааст, ки инсонҳо нахуст дар ҷангалҳо мезистаанд, хӯрокашон меваҳои ёбӣ, пӯшокашон барги дарахтон будааст, на киштукорро медонистаанд ва на шикорро.

Як вақт аз байнашон Каюмарс ном марди доно баромада, ба онҳо шикори ҷонваронро ёд додааст.

Каюмарс ойини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаву офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикофанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт. Дар ҷангалзору кӯҳсорон даррандаю ҷаранда фаровон буд.

Каюмарс мақомгоҳашро аз ҷангалзор ба кӯҳсор кӯчонида, пойтахти худро дар ин ҷо устувор кард.

Мардумон чун шикорро ёд гирифтанд, ба хӯроқвориашон гӯшт зам шуд, машаққати пайдо кардани хӯроқ қадаре осонтар гардид...

Сотим Улуғзода

? Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд, чӣ вазифаро адо меку-
нанд? Маънои калимаҳои **бостон, бохирад, олат** ва машаққатро аз
китобҳои луғат биёбед ва бинависед.

23. *Матнҳои зеринро бихонед ва ибораҳои ишоратишударо аз
қиҳати маъно муқоиса кунед:*

Боди буррон чист пеши чунбиши **боди сухан**,
Доди дунё медуҳад, ҳар кас диҳад доди сухан!

Зиё Абдуллоҳ

Меҳрубону Мижгон **рӯйи хона** бозӣ доштанд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори **рӯйи дӯстон**.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

? Ба шеъри устод Рӯдакӣ таваҷҷуҳ кунед, маънои рӯйи дӯстонро чӣ
гуна фаҳмидан мумкин аст?

Δ Вобаста ба мазмуни мисраи «Рӯйи олам дидан одам дидан аст»
(Мирзо Турсунзода) дар ҳудуди се-чор ҷумла нақл нависед.

24. *Матни зеринро бихонед ва маънои ибора ва ҷумлаҳои дами-
дани офтоб, чанг ғалаба надошт, хок аз хоби гарон сар бар-
дошт, офтоб фуру рафтро нависед:*

Чӯпонон ва аз ҷумла Бозор, саҳари барвақт рамаро пеш
андохта, ба тарафи Самарқанд ронданд. Роҳи ин тараф бехтар
бошад ҳам, лекин чанг, хоки ҳавои ғуборолудаш **ДИМОҒҲОИ**
ЧҶҶОНОНИ моро, ки ба ҳавои тозаи кӯҳистон парвариш ёфта бу-
данд, қариб **ба** таркидан меовард. Аз саҳар то **ДАМИДАНИ** **ОФТОБ**
ЧАНГ он қадар **ҒАЛАБА** **НАДОШТ**, шабнами саҳарӣ, ки аз бухори
чашмасор ва чӯйборҳои гирдупеш пайдо шуда ба замин мерехт,
хоки хушкро қадре нам дода, аз парвоз бозмедошт. Ҳамин ки
офтоби ҷаҳонтоб баромада, партави худро дар сари ҷаҳониён
андохт, ба қатори хайвонот ва наботот, гӯё ки **ХОК** **ҲАМ** **АЗ** **ХОБИ**
ГАРОН **САР** **БАРДОШТ**. Ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам

бухор шуда ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда, бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард. Вақте ки офтоб қадди найза баланд шуд, чанг ҳам рӯйи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, оламро сиёҳу торик кард; гӯё ки **офтоб** пас аз як соати баромадани худаш боз **фуру рафт**...

Садриддин Айни

? Калимаи **рехтан** дар кадом мисол ба маънои асли ё ҳақиқӣ омада ва дар кадом мисол ба маънои маҷозӣ?: «Ҳама зарру анбар биё-мехтанд, Зи шодӣ ба сар-бар ҳамерехтанд» (Фирдавсӣ); «шабнами сахарӣ... ба замин мерехт».

Δ Вожаи **таркиданро** дар ҷумлаи «димоғҳои ҷӯпонони моро... ба таркидан меовард» маънидод кунед.

25. *Ибораҳои зеринро бинависед, маънои асли ва маҷозии калимаҳоро муайян кунед:*

оби соф	дили соф
манбаи дониш	дили сангин
кони ангишт	бодомии талх
ҳавои сард	сухани сард
ҷавоби талх	кони сухан
девори сангин	куллаи кӯҳ

? Бо кадоме аз ин ибораҳо шеър медонед? Калимаи **пок** дар байти:

Ҳама тан бишустам бад-он оби пок,
Ба кирдори хуршед шуд тобнок.

Абулқосими Фирдавсӣ

маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ?

Δ Муродифи вожаҳои **кирдор** ва **тобнокро** бигӯед.

26. *Бо ибораҳои бахти сафед, сухани ширин, интизоми оҳанин, овози саҳт, оташин гаштан ва худро гум кардан ҷумла тартиб бидиҳед.*

ШАРҲ. Маҷоз вожаи арабист. **Маҷоз**, яъне корбурди калима ба маъное чуз маънии ҳақиқӣ ё аслӣ, ё калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он маънӣ аз ҷиҳате ба маънии аслӣ монандӣ дошта бошад. Чунончи:

Чаҳон дил ниҳода бад-ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.

Абулқосими Фирдавӣ

Ин ҷо вожаи **чаҳон** ба маънои **чаҳониён**, яъне **ҳама**, **кулли одамон** ва **башарият** омадааст.

Дар ин сухани устод Айнӣ – «Тоҷикистон гул кард, фардо ба олами Шарқ **меваҳои ширин** хоҳад дод» таркиби **гул кард** ва ибораи **меваҳои ширин** хосси дарахт бошад ҳам, нависанда онҳоро ба маъниҳои ғайриаслӣ, яъне **ба озодӣ баромадан**, **истиқлолият ёфтган** ва **ба дигар кишварҳои Шарқ таъсир расондан** истифода бурдааст.

Дар маънии маҷозӣ ҳусни калима ё ибора афзун мегардад ва он бештар таъсирбахш мешавад.

---

27. Байти Хоҷа Ҳофизи Шерозиро бинависед ва онро аз ёд кунед. Маънои ибораи нури чашмро эзоҳ диҳед. Калимаи надравиро маънидод намоед:

Деҳқони солхӯрда ҷӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба чуз аз кишта надравӣ!

28. Бо калимаҳои сермаънои сар, бор, бар, дам ҷумла тартиб бидиҳед.

29. Аз байтҳои зерини Камолӣ Хучандӣ маънии калимаҳои борик, чанг ва бозро муайян кунед:

Муғанниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нағмае дорад.

***

Ҳалқа чӣ занӣ, Камол, бар дар,
Доим дари раҳмати ту боз аст.

? **Ҳалқа бар дар заданро** чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Маъниҳои вожаи **бозро** шарҳ бидиҳед.

30. Байтҳои зеринро бинависед ва маънои калимаҳои **сар** ва **доманро** эзоҳ диҳед:

Ҳама домани кӯҳ пурлашкар аст,
Сари номдорон ба дом - андар аст.

Абулқосими Фирдавӣ

Гар зи по афтам, нахоҳам монд аз роҳи талаб,
Дар суроғаш, то маро даст аст, доман мекашам.

Мулҳами Бухорӣ

? Аз ин ду калима кадомин ба маънои маҷозӣ омадааст?

31. Аз ин байт калимаи сермаъноро пайдо кунед ва маъноҳои дигари онро бигӯед:

Ҳамасола хандон лаби ҷӯйбор,
Ба ҳар ҷой бози шикорӣ ба кор.

Абулқосими Фирдавӣ

32. Маънои калимаҳои **шаст** ва **пурро** эзоҳ бидиҳед. Ин гуна калимаҳоро дар забон чӣ меноманд?

Чу дар шаст уфтодаш зиндагонӣ,
Хаданг уфтодаш аз шасти ҷавонӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.

Зинҳор ба ҳирфаги падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Оини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар.

Шамсиддин Шоҳин

Дилаш гашт пуроташ аз меҳри Зол,
Аз ӯ дур шуд хӯрду оромӯ хол.

Абулқосими Фирдавсӣ

Халифа гуфт: «Ҳар гоҳ ҷомаи кӯҳна пӯшида бошӣ, зинҳор
кафши нав ба по накуни, ки пур нозеб аст».

Садри Зиё

Номи ӯ Шопур буд ва **пур** ба забони порсӣ писар бошад.
«Таърихи Наршахӣ»

33. *Байтҳои зеринро бихонед ва маънои калимаҳои баҳра ва бех-
ро бигӯед:*

Бирав, зи тачрибаи рӯзгор **баҳра** бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Набошад маро **баҳра** чуз ранчу дард,
Шавад рӯзи равшан чунин ложвард.

Абулқосими Фирдавсӣ

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғулумони ӯ дарахт аз **бех**.

***

Барандоз бехе, ки хор оварад,
Дарахте бипарвар, ки бор оварад.

Саъдии Шерозӣ

? Себ, баҳра ва бех аз чихати маъно чӣ фарқ доранд?

ШАРҲ. Дар назм ва гоҳе дар наср ба чойи калимаи **афтад** (аз феъли афтодан) **уфтад** меояд.

---

34. *Байтҳоро бинависед ва ба маънои калимаҳои равон ва чанг зеҳн монед:*

Гулоб аст, гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳаме шод гардад зи бӯяш равон.

***

На гург, ар шери мардумхор бошад,
Ба чанги мо чу рӯбаҳ хор бошад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Бигрифт ба чанг чангу биншаст,
Бинвохт ба чанг чангу зад шаст.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

ШАРҲ. Илова бар омоним, ин гуна калимаҳоро **мутаҷонис**, яъне **ҳамҷинс** ҳам мегӯянд. Калимаи **ҷинос** бо **таҷнис** ҳамрешаанд. Дар ҷумла ва шеър овардани ду калимаи монанд, аммо дорои маъниҳои гуногунро **мутаҷонис**, **ҷинос** ё **ҳамгун** мегӯянд. **Таҷнис** ва **ҷинос** номи санъати шеърӣ мебошанд.

---

35. *Матнро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибат доранд? Муродифи калимаҳои писанд, дӯст, сипоҳ ва хирадмандро номбар кунед:*

Машварат **идроку хушёрӣ** диҳад,
Ақлҳо мар ақро ёрӣ диҳад.

Ҷалолиддини Балхӣ

Афросиёб дар шарки мамлакаташ вилоятеро то дарёи Чин ба Сиёвуш дода, ўро дар он сарзамин подшоҳ кард...

Кишвари подшоҳи нав аз як сар то сари дигараш сад фарсанг буд. Сиёвуш ба як ҷойи **хушобу ҳавое** расид, ки як тарафаш баҳр, як тарафаш кӯҳ, тарафи севумаш дашти **кушод ва фароҳе** буд. Дар кӯҳ ва дашт нахчир фаровон буд. **Дилкушо** маъвое буд, дарахтони бисёр ва обҳои равон дошт.

Сотим Улугзода

Δ Шакли дигари калимаҳои **фарсанг** ва **севумро** ба ёд биёред.

36. *Кадом калимаҳои шеъри зерин аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд?*

САЙҚАЛИ ДУНЁ

Шабҳо чароғон мешавӣ,
Пурнуру тобон мешавӣ,
Эй осмони бахти мо,
Як ахтаристон мешавӣ.

Рӯи ту аз рӯи ҷаҳон бех,
Ҳар кӯчаат аз Қаҳқашон бех,
Эй шаҳри руҳафзо, Душанбе,
Эй сайқали дунё, Душанбе!

Ҳар субҳдам бо офтоб
Болида мехезӣ зи хоб,
Ҳоки ҳама кӯят зар аст,
Оби ҳама ҷӯят гулоб.

Шоми сафедат пурзиё,
Субҳи умедат пурсафо,
Набвад баҳоят ғайри дил,
Эй дилкушо, эй дилрабо.

Низом Қосим

37. *Бо калимаҳои хуршед, бузург, рӯй, ҷаҳон, дониш, далер, хуррам бо шеър мисол биёред ва муродифҳои онҳоро дар дафтар нависед.*

ШАРҲ. Маънои **муродиф** аслан пайрав аст, яъне чизе, ки дар ақиби чизи дигар бошад. Дар забон калимаҳои шаклан гуногун, аммо ҳаммаъноро **муродиф** ё **мутародиф** (яъне ҳамрадиф) меноманд. **Радиф**, ки унсури муҳимми шеър ба шумор меравад, бо калимаи **муродиф** ҳамреша мебошад.

Муродифҳо ё **муродифот** (яъне синонимҳо) як маъниро бифаҳмонанд ҳам, бо мавриди истифодаи худ фарқ мекунанд. Чунончи: калимаҳои **мақсад**, **муддао**, **ният**, **орзу**, **ком**, **умед**, **азм**, **оҳанг** дар матн дар ҷойи худ зебо ва мувофиқ ба назар мерасанд.

---

38. *Матнҳои зеринро бихонед ва ба муродифҳои калимаи мақсад ва мавқеи корбурди онҳо тавачҷуҳ кунед:*

Ятим бо духтар ба як вилояти дурдаст рафта, ҳар ду бо хурсандӣ зиндагонӣ карда, ба муроду мақсадашон расиданд.

Садриддин Айни

Ман чун ҳаҷ бикардям, боз ба ҷониби Миср бирафтам ва нияти боз омадан надоштам.

Носири Хусрав

Туй аз ҳар ду олам орзуям,
Туро чун ёфтам, аз худ чӣ гӯям?

***

Ҳавои мулки худ аз дил бадар кард,
Ба мулки Миср оҳанги сафар кард.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Δ Дар бораи аҳамияти муродифҳо бо чанд ҷумла фикратонро баён кунед.

39. *Матнҳои зеринро бинависед ва аз ёд кунед. Мазмуни шеър ва калимаҳои зидмаъноро шарҳ диҳед:*

Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

***

Ба кажжию норостӣ кам гирой,
Чаҳон аз пайи ростӣ шуд ба пой.

Абушакури Балхӣ

Кори мардон равшаниву гармӣ аст,
Кори дунон ҳилаву бешармӣ аст.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Калимаҳои **кажжию норостӣ** бо ҳам чӣ гуна муносибат доранд?

ШАРҲ. **Кажжӣ** ва **каҷӣ** як калимаанд. **Каж** калимаи тоҷикӣ. Дар алифбои арабӣ ҳарфи **ж** вучуд надорад ва онро арабзабонҳо **зо-и форсӣ** номидаанд. Аз ин рӯ, дар баъзе мавридҳо нависандагон ба ҷойи ҳарфи **ж** ҳарфи **ҷ** ё **з**-ро навиштаанд, ба мисли **каж-каҷ**, **бож-боҷ**, **арзманд** (яъне арзишманд, боарзиш) – арчманд.

---

40. *Матнро бихонед ва калимаҳои муқобилмаъноро бинависед:*

Рӯзҳо, моҳҳо мегузаштанд. Рӯзҳои талх, моҳҳои вазнин. Тобистону тирамоҳ, зимистони қаҳратун ҳам ончунон пушти сар шуданд, ки гӯё мардум бедарак монданд. Не, рӯзҳои моҳҳо, ҳатто фаслҳо дар назари яке кӯтоҳ, дар назари дигаре мисли сол тулонӣ буданд. Зеро аз хурд то калон дар сар андешаи гарон, дар дил ғаму кулфат доштанд. Аз нигоҳҳо ҳасрат, аз чехраҳо андух меборид. Дар ҳама ҷо, ҳамин ки яке бар дигаре рӯбарӯ меомад, албатта, аз чигаргӯшаҳои роҳдур, аз онҳое, ки дар кадом як гӯшаи дунё ҷонбозӣ доштанд, пурсон мешуданд. Суханҳо як хел мебароманд: хатту хабаре ҳаст? Хусусан, модарон шашқатор оби дида мерехтанду бори дилро сабук мекарданд. Пирамардон чӣ? Онҳо бурдборона нафас кашида, бо нафрат мегуфтанд:

– Гитлери даҳанталх, илоҳо, сағ барин мурад, дунёра нотинч, одама ба одам душман кард...

Абдулҳамид Самад

? Муроди нависанда аз калимаи **чигаргӯша** чист?

Δ Маънои калимаи **бурдборонаро** бигӯед.

Маънои аслии таркибҳои **андух боридан** (андух меборид), **чонбозӣ доштан** (чонбозӣ доштанд), **бори дилро сабук кардан** (бори дилро сабук мекард)-ро шарҳ диҳед.

Калимаҳои зидмаъноро **мутазод** (антоним) мегӯянд ва та-зод, ки номи як санъати шеърест, аз нигоҳи маънӣ ба ин калима алоқаманд мебошад.

41. *Бо истифода аз калимаҳои рӯзу шаб, пиру барно матн тартиб диҳед.*

42. *Ба калимаҳои зидмаънои шеъри Чалолитдини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва онро аз ёд кунед:*

Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Чони нав бин дар тани ҳарфи куҳан.
Нуктаи дигар ту бишнава, эй рафиқ,
Ҳамчу чон ӯ саҳт пайдову рақиқ...
Дар мақома захру дар чое даво,
Дар мақома куфру дар чое раво...
Дар мақома айбу дар чое хунар,
Дар мақома сангу дар чое гуҳар.
Дар мақома ҳанзалу чое шакар,
Дар мақома хушкию чое матар...

? Чаро шоир ба чойи калимаи **хайвон** калимаи **хаётро** ба қор на-бурдааст?

Δ Калимаҳои номафхумро аз фасли луғати китоб биёбед ва маънои онҳоро дар хотир бигиред.

ШАРҲ. Калимаи **мақом** арабӣ аст ва маънои **ҷой** ва **ҷойи истиқоматро** дорад. Чунончи:

Он деҳро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз **мақоми** подшоҳон аст.

«Таърихи Наршахӣ»

Мақом дар шеъри Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мафҳуми **ҷой, мавқеъ, маврид** ва **ҳангомро** баён мекунад. Ин калима ба маънии **дараҷа, мартаба, рутба** ва **поя** низ истифода шудааст:

Ҳар кадом **мақом, мартаба** ва **дараҷаи** хеш бидонанд.

Аҳмади Дониш

Дар мусиқӣ оҳанги сурудро **мақом** мегӯянд.

Мақомот шакли ҷамъи калимаи **мақом** аст. Мисол:

Яке аз сулолаҳои Лубнон, ки **мақомоти** ӯ дар диёри Араб машҳур буд, ба ҷониби Димишқ даромад.

Саъдии Шерозӣ

Аммо **мақомотҳо** гуфтан ғалат аст, чунки пасванди ҷамъсози арабии **-от** аз ҷиҳати вазифа баробари пасванди ҷамъсози тоҷикии **-ҳо** мебошад.

---

43. *Ба шарҳи калимаи маърифат таваҷҷуҳ кунед:*

Маърифат калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин гуна тафсир ёфтааст:

1) **илму дониш:**

Дидаи ҷони Буалӣ Сино

Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

2) **шинохтан, доништан, боадабу ботарбия будан:**

Шеъри форсӣ роҳи зиндагӣ ва саодату маърифатро ба мо ёд меод.

Сайид Муҳаммадалӣ Ҷамолзода

3) тамиз, фаҳм:

Агар маърифат медоштӣ, ба дидани дӯстат мерафтӣ.

Сайид Муҳаммадалӣ Ҷамолзода

44. *Матни зеринро бинависед ва ба шарҳи калимаҳои муассис ва фозил, ки дар дохили қавсайн омадаанд, диққат бидиҳед:*

Ман номи «Ғиёс-ул-луғот»-ро аввалин бор дар мактабе, ки дар Самарқанд хондаам, аз муассис (асосгузор, бунёдкунанда) ва муаллими калони ин мактаб, марди бисёр фозил (олим, доно, донишманд, дорои фазлу камол) Мулло Абдулқодири Шакурӣ шунидам. Ин муаллим, ки китоби чандон зиёде надошт ва, чунонки мо, шогирдонаш, пай мебурдем, яке аз кадрноктарин ва даркоритарин китобхояш ҳамин «Ғиёс-ул-луғот» буд.

Раҳим Ҳошим

ШАРҲ. Шумо то ин вақт шояд бо шаклҳои дигари калимаи **луғат**, монанди **луғатҳо** ва **луғот** вохӯрда бошед.

Луғат калимаи арабӣ аст. **Луғатҳо** ва **луғот** шаклҳои ҷамъи он мебошанд. **Луғат** бо иловаи пасванди (суффикси) **-ҳо** шакли ҷамъи гирифтааст. Ин тарзи ҷамъбандии тоҷикӣ аст. **Луғот** шакли ҷамъбандии арабӣ буда, яъне луғатҳо гуфтаанд.

Китоби **луғат** ё **луғатнома** (фарҳанг ва фарҳангнома ҳам мегӯянд) ҳамсафари ҳаётии инсон ба шумор меравад. Луғатномаҳоро хазинаи забон меноманд, зеро ки сарвати луғавии забонро дар бар мегиранд.

---

45. *Шарҳи калимаҳои дида ва нурро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бихонед ва дар дафтар нависед.*

46. *Шеърӣ зеринро бинависед, калимаҳои мутародиф (ҳаммаъно), сермаъно, мутаҷонис (ҳамҷинс ё ҳамгун) ва мутаҷоз (зидмаъно)-ро муайян кунед. Матнро аз бар кунед:*

МОДАР

Гӯянд, маро чу зод модар,
Пистон ба даҳон гирифтаи омӯхт.
Шабҳо бари гаҳвораи ман
Бедор нишасту хуфтаи омӯхт.
Дастам бигирифту по ба по бурд,
То шеваи роҳ рафтаи омӯхт.
Як ҳарфу ду ҳарф бар забонам
Алфоз ниҳоду гуфтаи омӯхт.
Лабханд ниҳод бар лаби ман,
Чун ғунҷаи гул шукуфтаи омӯхт.
Пас ҳастии ман зи ҳастии ӯст,
То ҳастаму ҳаст, дорамаш дӯст!

Эраҷ Мирзо

§5. РОҶҶОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ

47. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои сохтаву мураккаби онро муайян бикунед. Фарқи калимаҳои содара аз калимаҳои мураккаб бигӯед:

Темурмалик яккаву танҳо бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада, ба ҷоҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид, аммо ҳамаи он ҷойҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд: киштзорҳо, гулзорҳо, боғу бустонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта вайрон шуда буданд. Дар тамоми он ҷойҳо аз чинси одамӣ ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва ғзабе, ки нисбат ба чингизиён дошт, садчандон зиёд мешуд.

Садриддин Айни

? Калимаи **асар** боз кадом маъноро ифода мекунад?

48. Бо истифодаи *пешванду* (преффиксу) пасвандҳо аз феълҳои **дон, пӯш, санч, хӯр, гуфт, бур, бин, шунав** исму сифат бисозед.

49. Матнҳои зеринро бихонед ва *бигӯед*, ки калимаҳои мураккаби ин байтҳо бо кадом роҳ ташаккул ёфтаанд?

Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ним кирдор нест.

Абулқосими Фирдавсӣ

Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

Мирзо Турсунзода

– Бигир, бачам! – гӯшти рӯйи тобасангро ба косаи сафолие гузошта, ба Аградод дароз кард Сабокат.

– Гармогарм бихӯрӣ, асари сарморо аз танат мерабояд.

Бароти Абдураҳмон

? Вожаи **мерабо**яд чӣ маънӣ дорад? Калимаи **асар** ба кадом маънӣ оварда шудааст?

50. Ҷумлаҳои тартиб диҳед ё аз назму наср мисоле биёред, ки сифату феълҳои **мӯйсафед, неку бад, гарму сард, даромад ва баромад** чун исм истифода шаванд.

51. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои мураккабро маънидод кунед. Аз матни манзум сохти калимаҳои **ҷонвар** ва **одамро шарҳ** диҳед:

Зардакофтоби тирамоҳ дар паси қуллаҳо нопадид шуд. Талу теппа ва дараҳо оҳиста-оҳиста ба назар ғуборолуд, сиёҳфом мешуданд. Хусрав аз сари баландӣ, аз пеши чормағзи кӯрак,

ки ҳар шаб аз он чо навҳаи бум ба гӯш мерасид, ба деҳа нигарист. Хонаҳо, долу дарахтонро пардаи кабудфоми дуд мепечонд. Атроф сокиттар мегашт. Теғаҳои кӯҳ ва шахҳои овезон, ки дар равшани пуршукӯҳ менамуданд, акнун даҳшатноку ваҳмангез ба чашм мерасиданд. Гоҳ-гоҳ шамоли сард вазида, аз лаби ҷарӣ ва домани кӯҳ барғҳои хушкидаи рафидахору камол ва курушу ровро барканда, ба ҷое мебурд.

Абдулҳамид Самад

Ҷонвар фарбеҳ шавад, лек аз алаф,
Одамӣ фарбеҳ зи из асту шараф.
Одамӣ фарбеҳ шавад аз роҳи гӯш,
Ҷонвар фарбеҳ шавад аз ҳалку нӯш.

Ҷалолӣдини Балхӣ

? Калимаҳои муқобилмаъноӣ **фарбеҳ** кадомҳоянд?

Δ Муносибати байни калимаҳои **из** ва **шараф**ро бигӯед.

52. *Аҳаммияти унсурҳои калимасозро бо мисолҳо эзоҳ бидиҳед ва бигӯед, ки ҷаро калимаҳои **дониш**, **донишманд**, **бедонишро** ҳамреша меноманд?*

53. *Матни зеринро бихонед ва бандакҳоро муайян кунед:*

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда, ба бегоҳӣ наздик расидааст. Як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор бори дигар бардошта, ба ҷойи аввалиаш мениҳад ва ҳар замон баргашта, ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва мехоҳад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдакони дӯстру пайи ҳам ба ҳавлӣ ворид шуда, бо хандаву шавқ ба чидани себҳои рехта шуруъ карданд. Чашмони мард нурафшон, чеҳрааш равшан, лабонаш пуртабассум нарм бар-

хест ва ба тифлакони себчин пайваст, балки ӯ низ гӯё ба тифле табдил ёфт. Эҳе, давутоз ва шӯру талоши тозае авҷ гирифт ба-рои себчинӣ.

Абдулҳамид Самад

54. Ибораҳои зеринро бинависед ва роҳи таркиб ёфтани онҳоро бигӯед:

майдони варзиш
китоби Зухро
варзиши бадан
саҳни мактаб

гарданбанди тилло
боди сабо
қадди сарв
дарёи Сурхоб

55. Байтҳои зеринро нависед ва бандакҳои **-ам, -ат, -ашро** дар калимаҳои **нангам, танат, солаш** маънидод кунед:

Дил чу дар хидмати ту шод кунам,
Нангам ояд, ки зи чон ёд кунам.

Парвиз Хонларӣ

Таносоию коҳилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранчи танат сур кун.

***

Сиёвушро доду кардаш навид,
Зи хубӣ бидодаш фаровон умед.
Чунин ҳафт солаш ҳаме озмуд,
Ба ҳар кор чуз покзода набуд.

Абулқосими Фирдавсӣ

56. Бо шакли ҷамъи бандакҷонишин мисол биёред ва дар дафтар нависед.

57. Матни зеринро бихонед ва гӯед, ки дар он кадом бандакҳои феълӣ истифода шудаанд? Дар ҷумлаи «Анварӣ манам», **-ам** чӣ гуна бандак аст?

Рӯзе Ҳақим Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, ҳангомае дид, пеш рафт ва сар дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонд ва мардум ўро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ!

Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ, Анварӣ манам!

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фаҳриддин Али Сафӣ

? Ба ифодаи «дар бозори Балх мегузашт» таваччуҳ кунед. Имрӯз дар ифодаи чунин маъно ба чойи пешоянди **дар** кадом пешояндро истифода мебаранд?

Δ Кӯшиш ба қор баред, то матнро бетағйир накл кунед. Мавқеи аломатҳои китобатро ба ёд гиред.

58. *Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҳои хабарӣ бо кадом калимаҳо пайваст шудаанд? Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ чӣ фарқ доранд?*

Давлати шоҳон асари ганчи туст,
Роҳати аён самари ранчи туст.
Гар ту ду рӯзе надиҳӣ тан ба қор,
Яксара нобуд шавад рӯзгор.
Боиси ободии олам туй,
Ранҷбаро, маънии одам туй!...

Абулқосим Лоҳутӣ

***

Дар зимистон бо хаёли навбахорон зиндаам,
Сабзаи саҳрояму бо оби борон зиндаам.
Қатраҳо аз иттифоқи ҳамдигар дарё шаванд,
Ман дар ин дунё ба меҳри дӯстдорон зиндаам.

Алимуҳаммад Муродӣ

? Чаро шоир туст гуфтааст? Шакли пурраи он чӣ гуна аст?

§6. СОХТ ВА ИМЛОИ ИСМ

59. *Ба калимаҳои зерин пешванд ва пасвандҳои ҳам-, -гар, -гор, -андар, -гоҳ, -зор, -истон, -дон, -бон, -а, -й, -гарӣ, -ниш, -ор-ро илова кунед ва калимаи нав бисозед:*

лола	шоир
пайванд	боғ
рӯз	ранг
хон	бор
пурс	сабак
мадад	базм
гуфт	даст

60. *Матнҳои зеринро бихонед ва роҳи ба вуҷуд омадани исмҳои ишоратишударо бигӯед. Ба мазмуни байтҳо эътибор бидиҳед:*

Рафти сухан бар сари Хатлон бувад,
Хубби Ватан гӯшаи имон бувад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ

Он бузи кӯҳӣ бар он кӯҳи баланд
Бардавад аз баҳри **хӯрде** бегазанд.

Ҷалолиддини Балхӣ

Набояд **роҳрав**, к-ӯ зуд ронад,
Касе, к-ӯ зуд ронад, зуд монад.

Низомии Ганҷавӣ

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,
Фарзанди нек **ҷойнишини** падар шавад.

Саййидои Насафӣ

Моргире рафт сӯйи кӯҳсор,
То бигирад ӯ ба афсунҳо-ш мор.

***

Гар гарону гар шитобанда бувад,
Он ки чӯяндаст, ёбанда бувад.

***

Дар талаб зан доимо ту хар ду даст,
Ки талаб дар роҳ неку **рахбар** аст!

Чалолитдини Балхӣ

Дар он вақт дар Суғди Самарқанд **сафедчомагон** бисёр қувват гирифта буданд ва шаҳри Самарқанд ҳам дар дасти онҳо буд.

Садриддин Айни

? Аз таркиби **к-ӯ** кадом овоз ихтисор шудааст ва ба хоҳири чӣ?
Пасванди **-гон** дар калимаи **сафедчомагон** чиро нишон медиҳад?

61. *Пасвандҳои -он(-ён), -вон, -хо, -ак(-як), -ча-ро аз ҷиҳати вазифа бо мисолҳо шарҳ диҳед. Ин мисраи шоир – «Порае аз нон яқин, ки нон бувад» кадом мақоли машҳури халқро ба ёд меорад? Оид ба аҳаммияти **гандум** ва **нон** матн тартиб диҳед.*

62. *Матни зеринро бихонед, исмҳои сохта ва мураккаби онро муайян кунед ва дар дафтар нависед:*

Заҳҳок тоҷи фирӯзаро бар сар ниҳода, бар тахти оҷ ништаста ва бо мубадон рӯ оварда гуфт:

– Эй номвар, хирадмандони пурхунар! Ба шумо маълум аст, ки ман як душмани ниҳонӣ дорам. Агарчи ӯ чавон аст (Фаридунро дар назар дошт), лекин ман ӯро хурд намебинам, ӯ далер ва номҷӯй аст, меҳонад маро сарнагун, тахту тоҷамро вожгун созад. Аз бади рӯзгор метарсам. Бояд чора чувт. Шумо як гувоҳнома нависед, ки ман подшоҳи одил, раҳмдил, ростқавл ҳастам ва ҳамеша ба ростию некӣ амал кардам, то ки душманонам баҳонаи теғкашию интиқомҷӯӣ надошта бошанд.

Бузургон магар ҳад доштанд, ки амри подшоҳонро ба ҷо наёранд? Ночор аз тарс гувоҳнома навиштанд ва ҳамашон дар он гувоҳнома имзо карданд.

Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халқи ситамдида чамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод мегуфтанд, ғавғо мекарданд.

Як марди тануманди бакиффу бозу, ки дар чашмонаш
оташи кину ғзаб шуълавар буд, ба боргоҳ зада даромад. Ҷӯшону
хурушон даст бар сар зада, рӯёруйи Заҳҳок истода, фарёд ка-
шид:

– Эй ситамгар, ман Коваи оҳангарам!

Сотим Улугзода

? Таркибҳои **бар забон меронд** ва **пояи салтанат**, ҳад доштандро чӣ
гуна фаҳмидан мумкин аст?

63. *Калимаҳои зеринро нависед ва ба ду тарзи навишти онҳо
эътибор бидиҳед:*

гуноҳ – гунаҳ	рӯй – рӯ
коҳ – қаҳ	кӯй – кӯ
моҳ – маҳ	мӯй – мӯ
шоҳ – шаҳ	шӯй – шӯ
роҳ – раҳ	хӯй – хӯ
рӯбоҳ – рӯбах	пой – по
	сарой – саро

64. *Матни зеринро бихонед ва калимаҳои ду тарзи навиштдош-
таро нишон бидиҳед:*

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ неку раҳбар аст.

Ҷалолиддини Балхӣ

65. *Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои калимаҳои шиоратишу-
да аҳаммият бидиҳед:*

Кӯйи навмедӣ марав, уммедҳост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедҳост.

Ҷалолиддини Балхӣ

Душмани доно, ки **пайи** чон бувад,
Беҳтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ҳама **қойи** Эрон саройи ман аст,
Чу неку бадаш аз барои ман аст.

Абулқосими Фирдавсӣ

66. *Бо вожаҳои чой, пой, рӯй, мӯй ибора бисозед.*

67. *Тарзи навишти калимаҳои зеринро ёд бигиред: Бузургмеҳр – Бузурчмеҳр, сапед – сафед, пил – фил, пирӯз – фирӯз, хидмат – хизмат, устод – устоз.*

Δ Бо ин калимаҳо мисол биёред.

68. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба имлои калима ва ибораҳои ишоратшуда тавачҷуҳ кунед:*

Муаллифи китоби «**Ғиёс-ул-луғот**» Муҳаммад Ғиёсуддин аст. «Ғиёс-ул-луғот» ба номи муаллиф вобаста аст, яъне **луғоти (ё луғати) Ғиёс**.

Маликушшуаро Баҳор аз шоирони машҳури кишвари Эрон ба шумор меравад.

Мовароуннаҳр ва **Хуросон** аз сарзаминҳои қадимаи Осиёи Марказӣ будаанд.

Сари Хосор, Шаҳринав, Конибодом аз мавзёҳои зебо-манзари Тоҷикистони азиз ба шумор мераванд.

Чанд сол аст, ки **Расули паҳлавон** ҳарифони худро мағлуб мекунад ва дар мусобиқа қойи аввалро ишғол менамояд.

69. *Бо исмҳои амир Темур, Аҳмад-махдум, Акбари мерган, Ибни Сино, Сомониён, шоҳномаҳои, Ҷумҳурии Исломии Эрон, дарёи Вахш, Худованди замину осмон, ал-Берунӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Темурмалик, «Рангинкамон» ҷумла тартиб бидиҳед ё аз назму наср мисол биёред.*

70. *Матни зеринро бихонед ва исмҳои хосси онро дар дафтар бинависед:*

Устод Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговад, воқеъ дар ноҳияи Дарвози Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар хонаводаи кишоварз ба дунё омадааст. Дар соли 1956 Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дар риштаи забон ва адабиёти тоҷик ба поён расондааст. Вай уҳдадори вазифаҳои зиёд буд, ки аз он ҷумлаанд: мудири бахши шеър ва дабири маҷаллаи «Садои Шарк», ноиби раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, вакили Маҷлиси Олии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, раиси Кумитаи умури байналмилалӣ Шурои Олӣ, муовини раиси Кумитаи Мукофоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Нахустин китоби шоир бо номи «Шарора» соли 1960 ба таърифи расидааст. Достонҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Ғаҳвораи Сино» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ шудаанд.

? Калимаи **риштаро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Шеъри устод Муъмин Қаноатро таҳти унвони «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» тақроран бихонед.

ШАРҲ. Ба таъсири забони арабӣ вожаҳои Бузургмехр, сапед, гӯспанд, пил, пирӯз ва ғайра шакли худро каме тағйир доданд, яъне дар ин калимаҳо ба ҷойи ҳарфҳои **г** ва **п** ҳарфҳои **ч** ва **ф**-ро ҳам навиштаанд (Бузур**ч**мехр, са**ф**ед, гӯс**ф**анд, **ф**ил, **ф**ирӯз). **Ш**умо медонед, ки алифбои ниёгон дар асл аз 28 ҳарф иборат буд. Бо иловаи 4 ҳарфи хосси забони тоҷикӣ – **п, ч, ж, г** шумораи ҳарфҳо ба 32 расид. Дабирон, котибон, мирзоҳо ё нависандагон ҳангоми таълифи китобу асарҳо ба ҷойи ин ҳарфҳои тоҷикӣ ҳарфҳои арабии ба онҳо наздику монандро низ ба кор бурдаанд. Дар ҷонишини ҳеч (**ҳич**)-ҳеч низ ин ҳодиса рух додааст. Ин ҷо ҳарфи **ч** дар мавқеи ҳарфи **ч** қарор гирифтааст.

Бадалшавии ҳарфи **д** ба **з** дар калимаҳои хидмат-хизмат, устод-устоз аз рӯи наздикии талаффузи ин овозхост: **д** ва **з** ҳамсадоҷанд, аз

ин чиҳат дар гуфтор гоҳе овози з дар ивази овози д омада ва ҳамон тарзи талаффуз ба навишт таъсир кардааст.

71. *Матнро бихонед ва бигӯед: оё ҳамаи исмҳои хосси он аз чиҳати сохт содаанд?*

ПАНЧРӮД

Дуруд бар Панчрӯди рӯдакизод,
Ки бар шеъри дарӣ болу паре дод.

Бухорову Хуросон офарин хонд,
Каломашро қиёси ангубин хонд.

Зи Хатлон то Бадахшон болафшон
Паридӣ мурғи табъи ӯ ғазалхон.

Зи чӯйи Мӯлиён пайғом овард,
Ки шахро мисрае дар дом овард.

Падар дар маънию лафзу баён шуд,
Зи шеъраш миллате соҳибзабон шуд.

Агарчи буд сангин сарнавишташ,
Чу барфи кулла шуд покӣ сиришташ.

Агарчи кӯр шуд, бино диле дошт,
Чу кӯхистони мо дарёдилӣ дошт.

Сучуд орам ба хокат, Панчрӯдам,
Кунам оғоз дар васфат сурудам.

Зи рӯдат чуръае дар соғарам дех,
Зи байти Рӯдакӣ болу парам дех.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Вожаҳои **калом**, **лафз** ва **забон** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд? Ибораи «Панчрӯди рӯдакизод»-ро чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Сохти калимаҳои **соҳибзабон**, **сарнавишт** ва **дарёдилро** муайян кунед.

§7. СИҒА ВА ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

72. Феълҳои **навиштан**, **пурсидан** ва **санчидан**ро мувофиқи нишондоди қисми болои нақша ба сизаҳо баргардонед. Поинтар онҳоро дар ҷумла биёред:

Сизаҳои феъл			
хабарӣ	амрӣ	эҳтимоли	шартӣ ва хоҳишмандӣ
хабарӣ			
амрӣ			
эҳтимоли			
шартӣ ва хоҳишмандӣ			

73. Дар матнҳои зерин сизаро муайян кунед:

Қонеъ нашавӣ ба ҳар чи ёбӣ,
Аз хуб ба хубтар шитобӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Он кадар дар дилписандӣ дилписандастӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад сухан.

Мирзо Турсунзода

То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нухуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч нагвонӣ кард?

Абуалӣ ибни Сино

Он ки ахлоқи беадаб дорад,
Баҳра кай аз чадду насаб дорад?

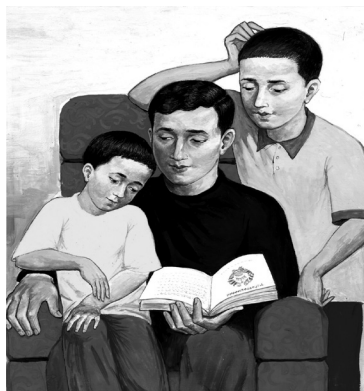
Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ

Он яке ранҷур шуд сӯйи табиб,
Гуфт: «Набзамро фуру бин, эй лабиб,
Ки зи набз огаҳ шавӣ бар ҳоли дил,
Ки раги даст аст бо дил муттасил».

Ҷалолитдини Балхӣ

Ҳар гоҳ назди олиме нишастӣ, бар шунидан ҳаристар аз гуфтан бош ва ҳамон гуна, ки неку сухан гуфтанро меомӯзӣ, неку шуниданро биомӯз.

Имом Боқир

Осмон васеътар шуд. Аз сафҳаи беғубори он гӯё ситора чӯшида баромада буд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Мурод изтироби худро ниҳон доштанӣ мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

74. *Матни зеринро бинависед ва замони иҷрои амалро муайян кунед:*

Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буда, ҳофизаи баланд дошт. Дар айёми ҷавонӣ ба Самарқанд омада, таҳсили илм ва камол намудааст. Ӯ овози хуш ва форам низ дошт. Барбат ё руд ном созро зуд омӯхт ва ҳавоҳои тозабатоза мебаст ва бо соз суруд эҷод мекард. Дар андак фурсат диққати аҳли адаб ва санъатро ба худ кашид. Овозаи шоирӣ ва мутрибиаш ба атрофи олам паҳн гашт. Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ўро ба дарбори худ – шаҳри Бухоро даъват кард. Шоирони ҳамасраш ўро устод ва султони шоирон номидаанд.

«Суханварони сайқали рӯйи замин»

? Дар бораи устод Рӯдакӣ боз чиро медонед?

Δ Феълҳои матнро аз ҷиҳати сохт шарҳ бидиҳед.

75. Бо феълҳои замони гузашта ва ҳозира-оянда ҷумла тартиб бидиҳед:

гашт	бурд
мегашт	меборид
сайругашт мекард	баромад
баргашт	омад
бар	меомад
хӯрд	дӯст медорам
гир	бархӯрд

Δ Қоидаи феълҳои сода, сохта ва таркибиرو бигӯед.

76. Матнҳои зеринро бихонед, феълҳои замони гузашта ва феълҳои ёварро дар дафтар нависед. Шерро аз ёд кунед:

Чавон бахшиш напурсид, мансабу мақом талаб накард, балки, бар хилофи интизории ҳама, аз амир илтимос кард, ки ба вай барои истифода аз китобхонаи салтанатӣ рухсат дода шавад.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт, лекин дари он боз набуд, барои истифода аз он ба камтар касе иҷозат дода мешуд.

Китобхона таъсис кардан ва китобҳои камёби гаронбаҳоро чамъ овардан низ дар дарбори шоҳони гузашта як ҷузъи худнамоии шоҳона ба шумор мерафт. Вале аз дари он китобхонаҳо рӯзхою моҳҳо ғайр аз китобхонадор касе намедаромад.

Ин хоҳиши Абуалӣ бар хилофи интизораш пазируфта шуд. Шодию сарфарозии вай ҳадду канор надошт.

Ӯ ба ҳамин тариқ ба як орзуи дерини худ ноил гашт.

Акнун рӯзи худро аз пагоҳии барвақт то бегоҳӣ дар китобхонаи дарбор мегузаронд.

Раҳим Ҳошим

ТОЧИКИСТОН

Бустоне чун ту чонпарвар надорам,
Гайри ту ман давлати дигар надорам,
Сарвате чуз ту ба баҳру бар надорам,
Ту барои ман чу ганчи бебаҳой.
Тоҷикистон – ёдгори Оли Сомон,
Тоҷикистон – ифтихори Оли Сомон.
Ҳаст оғӯши ту чун гаҳвораи ман,
То ҷаҳон бошад, туй чун модари ман,
Ин туй чун гулшани чонпарвари ман,
Ту гулистони баҳори дилрабой ...

Ҷамолӣддин Каримзода

? Ибораи **китобхонаи салтанатиро** чӣ тавр мефаҳмед?
Δ Муродифи **таъсис карданро** бигӯед.

77. Шеърӣ зеринро бинависед ва феълҳои ишоратишударо аз нигоҳи замон эзоҳ диҳед:

Навиштан зи гуфтан муҳимтар **шинос**,
Ба гоҳи навиштан **ба чо ор** хуш.
Сухан бо қалам чун қалам рост **дор**,
Ба неку ба бад дар сухан нек **кӯш**.
Ба гуфтан туро гар хатое **фитад**,
Зи барбат фузунат **бимоланд** гӯш.
В-агар дар навиштан **хатое кунӣ**,
Сарат чун қалам **дур монад** зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

? **Навиштан** ва **гуфтан** чӣ гуна шакли феълӣ мебошанд? **Гӯши барбат молідан** (бимоланд) ишора ба чӣ аст?
Δ Аз рӯйи мазмуни шеърҳо маънои вожаи **дӯшро** бигӯед.

Чӣ хӯрдӣ дӯш, к-ин зебоият дод,
Зи хубони ҷаҳон болоият дод?

Абдурраҳмони Ҷомӣ

ШАРҲ. Масдар калимаи арабӣ буда, маънии ҷойи **бароманданро** дорад. Дар китобҳои луғат, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», **масдарро манбаъ** низ шарҳ додаанд, яъне **масдар** манбаъ ё асоси пайдоиши ҳамаи шаклҳои феълӣ мебошад. Мо феълро ҳамеша ба сурати масдар вирди забон мекунем. Масалан, агар бихоҳем, ки аз байти:

Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор.

Носири Хусрав

феълро нишон бидиҳем, онро дар шакли масдар ин гуна бояд номбар кунем: **дил(ҳо) ниғаҳ доштан ва маёзурдан** (наёзурдан). Ё, пурсида шавад, ки аз ҷумлаи «Сиёвуш китоб мехонад» феълро муайян кунед, онро ин тавр бояд нишон дод: хондан!

---

78. Масдарҳоро ба феъли замони гузашта баргардонед: рӯфтан, чидан, пухтан, расидан, тайёр шудан, тамошо кардан, кӯфтан.

? Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?

Δ Соҳти феълҳои **тайёр шудан** ва **тамошо карданро** бигӯед.

79. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои дар қавсайн оварда феъли мувофиқро гузored ва матнро нависед. Тобишҳои маъноии он феълҳоро бигӯед:

Шаҳри азизи ман! Чӣ ҳусни дилрабoе дорӣ! Дар кӯчаю хиёбонҳоят қадам...у дилам аз фараҳ... Ана, баҳор ҳам омад. Дарахтони қадди роҳу майдонҳои ту гулбасар шуданд. Ҳусни дилҷӯии ту боз дилрабoтар гардид.

Шаҳри дилҷӯии ман бо қадамҳои баҳодуруна... Дар ин ҷо қариб ҳар рӯз ягон навигариро дидан мумкин. Вай дар пеши назар...

(лабрез мешавад, мемонам, месабзад, пеш меравад).

Озод Аминзода

80. Феъли сохта истоданро аз рӯйи шахсу шумора тасриф кунед, бо шаклҳои тасрифи он чанд ҷумла тартиб бидиҳед.

81. Шеъри зеринро бинависед ва феъли замони ҳозира-ояндаро муайян кунед:

Фаввора аз дили санг
Ќушад нафас кашида.
Бар осмон чу тӯсе
Ќад бо ҳавас кашида.
Хуршеди бомдодон
Кокулфишон дурахшад,
Андар танаш чу атлас
Тиру камон дурахшад.
...Монандаи сафедор
Ќад рост мекунад об.
Аз ошён чу кафтар
Парвоз мекунад об.
Об аз гулӯи санге
Ќун аз қафас раҳида,
Бо ҳар паридани он
Дунё нафас кашида.

Ҳабибуллоҳ Ғайзуллоҳ

? Ба мисраи «Об аз гулӯи санге» тавачҷуҳ кунед: магар **санг гулӯ** дорад? Инро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мазмуни мисраи «Дунё нафас кашида»-ро ҳаттӣ шарҳ диҳед.

82. Ба ҷойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираро гузоред. Намуна: меваҳо пухта истодаанд:

Мо ба вилояти Суғд...
Дехқонон аз сари замин...
Хонандагони синфи ёздаҳ ба имтиҳон...
Ҳофиз суруд...

83. Матнро бинависед ва таркиби феълҳои ишоратишударо муайян кунед:

Месарояд булбули ширинсухан
Рӯзу шаб бо як забон дар он чаман.

Мирзо Турсунзода

Толиби илм **ноил намегардад** илму маърифатро ва **манфи-
ат намебинад** аз ҳамон илм, магар ба бузург шуморидани устод
ва эҳтироми устод.

«Тавсифи муаллим»

84. *Ба ин мисолҳо зехн бимонед:*

	хӯрд	а) суҳбат хоҳад кард
а) хоҳад	нӯшид	тамошо хоҳад кард
	пӯшид	кӯшиш хоҳад кард
б) нахоҳад рафт		б) дер нахоҳад кард

Δ Аз матни зерин феълҳои замони ояндаро муайян кунед:

Об меояд, даштҳо, заминҳои хушк обод хоҳанд шуд. Ин об боғҳоро гул-гул хоҳад шукуфонд, майдонҳоро ҳосилхез хоҳад кард. Мухтасар, оби канали Калони Фарғона мисли хуне, ки ба ҷисми инсон зарур аст, ба ниҳолҳои боғҳо ҷон хоҳад бахшид.

Ҷалол Иқромӣ

85. *Матни зеринро айнан бинависед, сипас феълҳои **омадан** (ояд) ва **нозидан** (нозанд)-ро ба шакли замони оянда баргардонед:*

Вахш сӯйи Панчи шуҳратнок ояд лаб зада,
Аз бараш Кофарниҳон дар ёди Ому чап зада.
Тоҷикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

? Гуфта метавонед, ки вожаи **Ому** дар кадом шеъри устод Рӯдакӣ зикр шудааст?

Δ Шарҳи калимаи **мусаффо**ро аз китоби луғат биёбед.

86. Матни зеринро бихонед, феълҳоро нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Падар рухи чун баҳор ва тани пилвори писарашро дида, ўро дар оғӯш гирифт ва аз шодӣ гирифт. Пеши симурғ ба сипос сар фуруд овард, ўро ситоиш кард ва офарин хонд.

Симурғ сўйи ошёнаш парвоз кард, чашмони Сом ва хамроҳаш ба вай нигарон монданд.

Падар ҳамоно гирифта, ба писар гуфт:

– Дилатро ба ман бад макун ва аз гузашта ёд манамо. Ман то абад дўстдор ва меҳрубони ту хоҳам буд. Акнун, ки туро ёфтам, ҳамаи хоҳишу орзуятро ба ҷо меорам.

Сотим Улуғзода

? Сом номи қаҳрамони достони кадом шоир аст?

Δ Муродифи калимаи **ошён**ро бигӯед.

§8. СИФАТ

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки номро мефаҳмонанд. Бубинед, ки олими маъруфи тоҷик Абуалӣ ибни Сино дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва ба тозӣ номро исм хонанд». Исм, яъне ном аст. Калимаҳои

модар	мард
осмон	бахт
замин	шоир
пироҳан	ангур
хона	болопӯш

ва ғайра номро ифода мекунанд ва ба саволҳои кӣ?, чӣ? ҷавоб мешаванд. Ҳамаи калимаҳо номро баён намеkunанд, боз калимаҳое мавҷуданд, ки номро аз ҷиҳате шарҳ медиҳанд, ба монанди:

соф	сабз
пахлавон	сафед
мехрубон	васеъ
ширин	бузург
сахт	чармӣ

ва ғайра.

Калимаҳои (исмҳои) дар боло оварда ба воситаи бандаки изофӣ (-и) бо вожаҳои дигар ин тавр алоқаманд мешаванд:

модари мехрубон	пироҳани сабз
осмони соф	марди пахлавон
замини сабз	шоири бузург
хонаи васеъ	ангури ширин
бахти сафед	болопӯши чармӣ

Калимаҳои **мехрубон, соф, сахт, сабз, васеъ, пахлавон, бузург, сафед, ширин, чармӣ** сифати калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне баёнгари хислат, ранг, лаззат, сохт ва тавоноии онҳо мебошанд.

87. Матни зеринро бинависед ва сифатҳои ҷавон, мард ва олимро муайян кунед:

Ин ҷавони хушқадду қомати зебо ва хушрафтор, ки Абдуллоҳ ибни Сино ном дошт, дар замони ҳукмронии Нух ибни Мансури Сомонӣ (987-998) ба ин ноҳия омил таъин карда шуд.

Ӯ ҷавони танҳое буд. Дар байни мардум ба наздикӣ аз Балх ба Бухоро омаданаширо меғуфтанд ва дар бораи марди донишманд будан ва бо олимони Бухоро нишастухез доштаниаш ривоят мекарданд.

Раҳим Ҳошим

? Калимаи **нишастухез** чӣ гуна сохта шудааст?

88. Шеърҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онро шарҳ диҳед:

Некӯй кун бар он ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек менамояд.

Шамсиддин Шоҳин

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Пайрав Сулаймонӣ

? **Некӣ** чӣ гуна вожа аст?

Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат ва ҷигунагии касе ё ҷизро мефаҳмонад: одами **бафаҳм**, хонаи **равшан**, сухани **нек**, хӯроки гарм, доруи **шифобахш**, лаълии **шишагӣ**, оҳуи **кӯҳӣ**, пойафзоли **мардона**, дасти **рост** ва ғайра. Суоли сифат **чӣ ранг?**, **чӣ гуна?**, **кадом?** аст.

89. Бо истифодаи сифатҳои **нозук, рост, гуворо, сард, нарм, ҳамвор, дур, оқил, торик, зебо, ношинос, мушфиқ, мумтоз** ҷумла тартиб бидиҳед.

90. Матнҳои зеринро аввал бинависед ва ба сифатҳо ишора кунед:

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи таъбу сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофизи Шерозӣ

Саъдиё, марди накуном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накуй набаранд.

***

Тараҳхум бар паланги тездандон
Ситамгорӣ бувад бар гӯсфандон.

Саъдии Шерозӣ

Дастмояи бузург ақлу адаб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи паст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи оли ба мартабаи данӣ андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Гарчӣ ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

? Мурод аз **ҳиндӣ** ва **дарӣ** гуфтан чист?

91. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки тезпар ва баландпарвоз сифатҳои кадом исманд?

Ногаҳон рӯзе аз ҳаво бозе
Тезпарре, баландпарвозе
Кард сӯйи кабӯтаре оҳанг,
Пойи ӯро гирифт саҳт ба чанг.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? **Оҳанг** ба кадом маъно омадааст?

Δ Мафҳуми дигари калимаи **оҳангро** бигӯед.

§9. СИФАТИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз чихати ифодаи ҳолату чигунагии исм ба ду гурӯҳ чудо мешавад: аслӣ ва нисбӣ.

Сифати аслӣ аломати хос ва асосии исмро мефаҳмонад, чунончи:

девори **баланд**
ҳавои **тира**
кулоҳи **сафед**
доруи **талх**

Сифати нисбӣ аломатро нисбат ба чизе (макон, замон) ё касе мефаҳмонад ва аз калимаҳои дигар бо ёрии пасвандҳои **-ӣ(-гӣ), -ин(-ина), -она** ва ғайра сохта мешавад, мисол:

рӯймоли пашмӣ
кӯзаи сафолӣ
гарданбанди нукрагӣ
болопӯши чармин
чавони сабзина
либоси кӯдакона

92. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои аслии ва нисбиро ҷудо кунед ва бинависед:*

Абдуллоҳ, ки фозил ва дӯстдори илм буд, бисёр хошиш дошт, ки ду писараш Ҳусайн ва Маҳмудро хонанда, аз донишҳои замони воқиф гардонад. Ё бо ҳамин мақсад ба Бухоро кӯчид ва Ҳусайнро аз панҷсолагиаш ба хондан водошт.

Дар ин бора худи Абуалӣ мегӯяд:

«Ҳамагӣ ба Бухоро бозгаштем. Падарам барои ман омӯзгори Куръон ва адабиёт гирифт. Даҳсола будам, ки Куръон ва бисёре аз илмҳои адабро фаро гирифтам».

Ҳусайн дар рӯзҳои аввали ба хониш сар карданаш истеъдоди ачибе нишон дода, устодонашро ба ҳайрат меандошт.

Падараш баъд аз ин ўро дар назди Абдуллоҳи Массоҳ ном марди риёзидон ва танобчӣ, ки дар ҳамсоғии онҳо дукони баққоли дошт, ба таълими илми ҳисоб ва ҳандаса гузошт.

Дар ин солҳо Бухоро чамъомадгоҳи аҳли савод ва илму маърифат буд. Чунонки таърихнависон қайд кардаанд, авоми шаҳри Бухоро низ олиму донишманд буданд ва аксари ин олимони барои гузаронидани зиндагӣ ба касбу кори гуногун: баққоли, атторӣ, дуредгарӣ ва амсоли он машғул буданд. Абдуллоҳи Массоҳ низ аз ин ҷумла олимони буда, ризқу рӯзии худ ва хонаводаашро бо даромади ночиз аз дукони баққолияш таъмин мекард.

Раҳим Ҳошим

Аградоод дар яке аз нуктаҳои баланди кӯх, рӯйи харсанги бузурге нишаста, найи чӯпонияшро менавохт. Дар канори ӯ гурги қариб дусолааш – Ашк рамаи гӯсфандони машғули чариданро дидбонӣ мекард. Аградоод бар тан куртаву шалвори зардинаи чармин дошт, ки онро бо решаи бодом ранг дода буданд. Дар пой низ ҳамранги шалвор пойафзоли чармине дошт. Хатти мӯйлабҳои нафис ва риши сияҳфомаш низ дар бари рӯй дамида, ҳусни чавонияшро меафзуд. Сараш урён, мӯйи сиёҳи мавҷдори то китф хамидаашро бо пешонибанди чармине баста буд.

Най нола мекарду офтоби ҳаловатбахши фасли баҳор нур меафшонд. Шоҳаҳои ғарқи гули бодом аз насими боди форама алвонҷ мерафт. Гулу гиёҳ ва сабзаҳои дамида як фазои гуворои биҳиштосоро фароҳам меовард. Ва Аградоди чавону зебо бо навои най эҳсоси дили пурфараҳ ва шукронаи расидан ба баҳори навро тараннум мекард.

Бароти Абдурраҳмон

93. *Ба исмҳои зерин сифати мувофиқ биёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед:*

чома	чароғ
соат	шаб
миз	кафш
тут	омӯзишгоҳ
асбоб	кабк
забон	дукон

94. *Ба сифатҳои зер исми мувофиқ пайдо кунед ва бо онҳо ҷумла бисозед:*

дӯстӣ	пурсамар
мисрӣ	барқӣ
ёбой	бадахшонӣ
сангӣ	шишагӣ
пирона	заррин
осмонӣ	гандумӣ

95. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онҳоро муайян кунед:*

Дар деҳа шавкунӣ омад-омади пода, хандаи хушҳолонаи занону духтарони аз дарав баргашта ба фазо мепечид. Аз хонае ба атроф бӯи хуши нони гарм паҳн мегашт. Аз боғ садои пайи ҳам афтидани себу нок ачаб хушоҳанг ба гӯш мерасид. Ва ҳамаи инҳо рафта-рафта кӯфти рохро кам карда, занги дили Ҳалимро шустанд. Ӯ сар рӯи болиштҳо ниҳода, ба осмони каб-кабуду беғубори деҳа назар афканд, ба нағмапардозии булбулон ва хо-ниши чирчиракҳо гӯш андохт.

Абдулҳамид Самад

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Бар чониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.
Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯй,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби чӯй.
Аз бӯи гулу гиёҳи навхез
Боди сахарист анбаромез.
Нав хоста сабза, гул шукуфта,
Наргис лекин ҳанӯз хуфта.
Гул хурраму барги ток хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

Садриддин Айни

Ба ин дараи дур баъди баҳори рафта гӯё баҳори рангину то-затаре омад.

Ҷонибек Ақобир

§10. ИФОДАИ КАМИВУ ХУРДӢ ДАР СИФАТ

Нишонаи камиву хурдӣ ва навозиш пасвандҳои **-ак (-як), -акак(-якак), -тоб, -ина** мебошанд.

Ин пасвандҳо камӣ ва хурдии аломати номро мефаҳмонанд, чунончи:

барраи **сафедак**
парандаи **хушрӯяк**
нони **гармакак**
марди **сиёҳтоб**
чавони **сабзина**

96. Аз матнҳои зерин сифатҳоро ёфта бинависед ва маънидод кунед:

Кампирак дар қатори дувуми зол (толор) андешаманд менишаст. Чехраи вай пурожанг, устухони китфони харобакаш барҷаста буда, ангуштони андаке сиёҳтоби сerraгупаяш аз ғояти интизории пурҳаяҷон сахл меларзиданд. Аммо наберааш, писараки ба тахмин даҳ-дувоздаҳсолаи шӯху беқарор, дар паҳлуи вай беист кунҷковӣ мекард.

Ҷонибек Ақобир

Кампирак шод мешавад, лабаш ба ханда моил мегардад, чинҳои рӯяш мисли мавҷҳои нотавон хаёле ба ҳаракат меда-роянд. Ва ӯ панҷаи аз харобӣ шахшӯлу сардакашро бо меҳр ба китфи Талаб мениҳаду миннатдорона навозиш мекунад...

Раҳ ба раҳ писарак ба кӯйи андеша афтод, ки боз чӣ азобе ӯро интизор бошад. Охир, амакаш ӯро дидан баробар ончунон шод гашт, ки беҳисоб. Ба оғӯшаш кашид, аз пешонааш бӯсид, китфони лоғаракашро сила кард.

Абдулҳамид Самад

Ў як чавони баландқомати зардинарӯйи тангчашми пур-
хашм буд.

Садриддин Айни

Дил метапад, гум мезанад бо ёди мардони Ватан,
Ҳар дам ба хотир мерасад рози шаҳидони Ватан.
Ин турбати болои раҳ як қиссаи мардона аст,
Ин ҳайкали паҳлуи раҳ рамзи ватанхоҳона аст.
Ҳар гӯшаи ин мулки мо ҷавлонгари уммед шуд,
Ин ҷо ҳар оташпорае аз зарраҳо хуршед шуд.
Эй бахтёрони Ватан, онро ниғаҳбонӣ кунед,
Дар хуфтагоҳи ҳар шаҳид, ёрон, гулафшонӣ кунед.
То ҳар кучо гул бардамад, ранг орад аз меҳри шумо,
То гоҳ-гоҳ ёд оваред аз қаҳрамониҳои мо.

Меҳмон Бахтӣ

? Пасванди **-ак** бо чӣ гуна калимаҳо омадааст?

Дар шеъри устод Меҳмон Бахтӣ кадом пасванди сифатсоз исти-
фода шудааст?

Δ Сифатҳои калимаи **чавонро** дар ҷумлаи устод Айни номбар ку-
нед.

§11. ДАРАҶАҲОИ СИФАТ

Афзалияту афзунии касе бар касе ё чизе бар чизе дар қиёс маълум мешавад. Василаи муқоиса пасвандҳои **-тар**, **-тарин** мебошанд. Мисол: писандида – **писандидатар**, ша-
риф – **шарифтарин**.

Духтаре дорам соҳиби хусну ҷамол ва ахлоқи **писан-
дида**.

Садри Зиё

Писандидатар кас чу фарзанд нест,
Чу пайванди фарзанд пайванд нест.

Абулқосими Фирдавси

Шарифтарини ҳама чизҳо ақл аст ва мадори кори олам бо ўст.

Фахрии Ҳиравӣ

Аз ин далелҳо фаҳмида мешавад, ки пасванди **-тарин** нишонаи дараҷаи олии қиёс мебошад. Чуз ин калимаҳои **аз ҳама, ниҳоят, бағоят, сап-сафед, каб-кабуд, сип-сиёҳ, суп-сурх, заб-зард** низ мафҳуми дараҷаи олии қиёсро метавонанд баён намоянд. Ба мисолҳои поин тавачҷуҳ кунед:

Ва бидон, ки **аз ҳама** ҳунарҳо беҳтарин ҳунаре сухан гуфтан аст ва чун ин бидонистӣ, забонро ба ҳубӣ ва ҳунар омӯхта кун ва чуз чарбзабонӣ одат макун, ки забони ту доим ҳама он гӯяд, ки ту ўро бар он ронӣ ва одат кунӣ, чи гуфтаанд: «Ҳар киро забон хуштар, ҳавохоҳаш бештар».

Унсурулмаолии Кайковус

Дар умури дунявӣ **ниҳоят** содалавҳ буданд.

Садри Зиё

Юсуф аз он сурат **бағоят** шодмон шуд.

«Равзат-ус-сафо»

Баҳор омад, садои булбул омад,
Насими фораму бўйи гул омад.
Либоси сабзро саҳро ба бар кард,
Кулоҳи **сап-сафед** олу ба сар кард.

Мирзо Турсунзода

Ту ғам нахӯр, худам барояш алафи **каб-кабуд** даравида меорам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Аскарҳои рамузфаҳм чунон рафтор мекарданд, ки сари Далер ба осмон мерасид. Онҳо кулоҳ, либосҳо ва мӯзаҳои **сип-сиёҳи** ялтиросияшонро ба ў мепӯшониданд.

***

Дарози гарданборик шабу рӯзро дар осиеб гузаронида, гандуми ҳамаро орд кард. Чашмонаш аз беҳобӣ **суп-сурх**, сару либосаш аз гарди орд **сап-сафед**, аз кораш қаноатманду руҳбаланд, ба ҳар касе дучор меомад, мегуфт:

– Ин азобҳои мо ҳеҷ гап не, муҳиммаш тинчию осоиши дунё, осудагии мардум.

***

Соате нагузашта, духтараки чингиламӯе зангӯлаи **заб-зард** дар даст, ҳамроҳи муаллим дар сахни мактаб пайдо шуд ва шармгинона дуру дароз занг зад.

Абдулҳамид Самад

△ Бо калимаҳои ишоратшудаи боло якҷумлай тартиб диҳед.

97. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:*

Дар лабони духтарак ин лаҳза табассуми ноаёне падида меомад ва чеҳрааш кушодатар мегашт, чашмонаш гӯё як даста оташ шуда, шарора мепошиданд.

Абдулҳамид Самад

– Шунидед, устод, Султон «Шоҳнома»-ро хеле-хеле писандидааст. Дирӯз Абдулвоҳид ба наздам омада мегӯяд: «Султон маро талабида буд, рафтам. «Шоҳнома» рӯйи мизаш буд, фармуд: бигир, як боб аз қорҳои Рустам бихон!»

Варақ задам, боби «Ҷанги Рустам бо Ашқбӯс» баромад, хондам, хеле қолиби тавачҷуҳи Султон афтод. Ӯ ҳатто баъзе байтҳоро батақдор хонанд.

...Андуҳи вай (яъне Фирдавсӣ) аз «Шоҳнома» буд: бузурғтарин асари ӯ дар ҳақиқати амр боз ҳам харидор наёфт, дар миёна муаллақ монд.

Сотим Улуғзода

Бештарин заминҳо қитъа-қитъа ва деҳа-деҳа ба амалдорон ба тарзи танҳоҳ дода мешуданд, ки деҳқонон дар он заминҳо монанди чоряккорон кор мекарданд ва қисми бузурги маҳсулотро танҳоҳдорон мегирифтанд.

Садриддин Айни

ЗАМИН

Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам.
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам.
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба даври хона чун гаҳвора чунбидам,
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам.
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯидам,
Ба уммеде, ки бӯедам.
Ғубори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде, ки пӯедам,
Қаҳон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи чазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари ғамхор гӯедам.

Муъмин Қаноат

ШАРҲ. Пасванди **-тар** дар назм гоҳе барои баёни мафҳуми дараҷаи олии қиёс ба ҷойи пасванди **-тарин** низ меояд. Мисол:
Хунар ба чашми адоват **бузургтар** айб аст,
Гул аст Саъдию дар чашми душманон хор аст.

Саъдии Шерозӣ

---

98. *Бо сифатҳои сап-сафед, сип-сиёҳ, каб-кабуд, заб-зард аз осори манзуму мансур мисол интиҳоб кунед ва дар дафтар на-висед.*

§12. АЛОҚАИ СИФАТ БО ИСМ

99. *Матни зеринро бинависед ва сифатҳоро ишора кунед:*

БИНОҲОИ МАДРАСАҲОИ БУХОРО

Биноҳои мадрасаҳои Бухоро монанди мадрасаҳои дигар қисми Осиёи Миёна бештарин дуошёна ва баъзан яқошёна буда, мо то имрӯз намунаҳои онҳоро ҳам дар Бухоро, ҳам дар Самарқанд, ҳам дар Тошканд ва дигар шаҳрҳо мебинем.

Мадрасаҳо дар берун ва дарун саҳни васеи сангин, деворҳои бо хишти пухта сохташудаи мустаҳкам, тоқҳо, равоқҳо ва гулдастаҳои пурҳашамат дошта, бештарин пештоқҳо, гунбазҳо ва деворҳояшон кошинкорӣ буданд.

Аммо ҷойи бошишгоҳи асосӣ, ки ҳучраҳои онҳо буданд, дар ғояти тангӣ ва торикӣ буда, бештарин барои хобухези ду кас базӯр кифоя мекарданд. Бештарини ин ҳучраҳо якдара ва пешравоқ буда, ҳам одам, ҳам ҳаво аз ҳамон як дар медаромад, ҷойи ошпазӣ, ҳезум ва ангиштгузорӣ ва дастурӯйшӯйӣ ҳам дар пойгаҳи ҳамин ҳучраҳои танг ҷойгиронида шуда буданд.

Садриддин Айнӣ

△ Калимаҳои **сохташуда, хобухез, ангиштгузорӣ** ва **дастурӯй-шӯйиро** аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

100. *Аз сӯтуни дуҷум барои исм аввал сифати мувофиқ биёбед, баъд бигӯед, ки миёни ин калимаҳо чӣ гуна алоқа барқарор кардан мумкин аст?*

мутриб	мӯй
насим	барг
осмон	сабз
хоб	сафед
руҳбахш	ширин
хушсуруд	нилгун

Аслан сифат ва исм ба воситаи бандаки изофӣ-и алоқаманд мешаванд, чунончи: гули хушбӯй, хӯроки гарм, адиби мумтоз.

Дар ибораҳои мазкур калимаи аввалро мавсуф ҳам мегӯянд, яъне васфшуда, касе ё чизе, ки дорои сифате бошад.

Ғоҳе алоқаи сифат бо исм бе бандаки изофӣ низ мешавад. Дар ин маврид сифат пеш аз мавсуф воқеъ мегардад. Ин ҳолат бештар дар назм ба ҷашм мерасад. Мисол: **бехтарин** рафиқ, **баландтарин** кӯҳ.

101. *Матни зеринро бинависед ва робитаи байни сифат ва исмро бифаҳмонед:*

Дашти нопадканоори атрофи Ғиждувон. Моҳи ҷаҳордаҳ бо равшании худ домани фарози ин даштро гӯё бо пардаи тунуки сафедде печонида гирифтааст. Сафар рамаи худро аз ҷаро ба қутане ҷамъ кард ва худ дар баландие, ки аз борони дирӯза сабзаҳояш навхез шуда буд, танҳо дароз кашида хобидааст.

Саги сиёҳи калони ӯ гӯшҳояшро сих карда, оромии шабонаи ӯсфандон ва хӯҷаинашро посбонӣ мекард. Сафарро хоб намебурд ва ба навозиш сари сагашро мемолид:

– Дар ин хомӯшию танҳой дилгир шудай магар?

– Оре, кас чӣ хел дилгиру ғамгин нашавад! Дар ин суку-
нати шаб танҳоию бекасиатро боз сахттар ва аламангезтар ҳис
мекунӣ! Мегӯянд, ки Мачнунро аз маҳбубааш чудо карданду ӯ
ба дашту биёбон рафтааст. Ҳамроҳу ҳамдами ӯ сағони бовафо
будаанд. Ӯ ба онҳо рози дилашро мегуфтааст, аз сӯзу гудози
ишқаш таронаҳо месурудааст.

Расул Ҳодизода

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накухоҳӣ ба кас роҳатрасонист.

Носири Хусрав

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Мирзо Турсунзода

? Сифатҳои ибори **пардаи тунуки сафед** кадомҳоянд?
Δ Муроди феъли **сурудан** (месурудааст)-ро бигӯед.
Сифатҳои исми **сурудо** номбар кунед.

§13. КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ

Сифат тавассути пешванду пасванд ва бо роҳи ба ҳам
пайвастанӣ калимаҳо сохта мешавад:

1) бо пешванд: одами **боирода** (**баирода**), қасри
бошукӯҳ, дашти **беоб**, абри **даргузар**, гули **ноёб**;

2) бо пасванд: панҷараи **оҳанин**, гӯшвори **нукрагин**,
туҳфаи **шогирдона**, марди **донишманд**, оташи **тобнок**,
хӯроки **дирӯза**, гули **хандон**, булбули **гӯё**, сухани **бурро**,
меваи **порина**;

3) бо роҳи **пайвастанӣ ду реша**: чавони **илмдӯст**,
оҳанги **таъсирбахш**, ақли **дурандеш**, дашти **лабташна**.

102. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳоро биёбед ва ба дафта-
ратон бинависед:

Дар Мовароуннаҳри онрӯза, хусусан дар Бухоро ва музофоти он, бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва наққошӣ бисёр ривоч ёфта буд. Дар Бухоро як коргоҳи бисёр калони бофандагӣ ва гулдӯзӣ буд, ки арабҳо ба вай «Байтуттироз» ном дода буданд, ки «хонаи зебу зинат ва нақшу нигор» гуфтан аст.

Садриддин Айнӣ

Ман дар деҳаи Қаротоғ, ки дар ҷануби Тоҷикистон воқеъ аст, ба дунё омадам. «Қаротоғ» ба тоҷикӣ «Сиёҳкӯҳ» аст. Дар ҳақиқат ҳам, ин деҳаро аз чор тараф кӯҳҳои сиёҳфом иҳота кардаанд, ки аз паси онҳо силсилаи теғаҳои дандонадор ва гарданаҳои барфпӯши қаторкӯҳҳои Ҳисор ба назар менамоянд.

Деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ шуҳрат дошт. Дар ин ҷо, махсусан, кирмакпарварӣ, чармгарӣ ва кулолӣ раванқ ёфта буд. Бофандагон матоҳҳои рангоранги хилъатбоб ва шоҳиворихои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз ҳудуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзай ман кони Нишопур надорад.

Соиби Табрезӣ

Аз он лаб шунидан ҳикоят хуш аст,
Суханҳои рангин бағоят хуш аст.

Камоли Хучандӣ

Дили дилҳо – дили танҳои модар,
Кашад ғамҳои дилфарсои модар.
Ҳама номоварон оранд сачда
Ба номи поку руҳафзои модар.
Биҳишти сармаде бар тифли инсон
Бувад оғӯши ҷонбахшое модар.
Нахустогози шеърӯ дostonхост
Суруди аллаи шевои модар.
Кунад болонишини арш моро
Ду дасти бар дуо болои модар.
Шаҳонро ҷонишину ҷойгирест,
Наарзад ҳеч кас бар ҷои модар...

Ҳама дороии офоқ бошад,
Аз оне, к-ӯ бувад дорои модар.
Зи Моҳ оранд хок ин дам, вале ман
Барам бар Моҳ хоки пой модар.

Салими Зарафшонфар

? Ҳадаф аз сухани сабз чист?
Δ Муродифи вожаи **шеворо** бигӯед.

103. Бо пасвандҳои **-ина, -гин, -фом, -гун, -он, -она** сифат бисозед.

§14. ПЕШВАНД ВА ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: **бо-, бе-, ба-, бар-, но-, дар.**

Бо пешвандҳои **бо-, ба-, бе-, бар-, но** аз исм сифат сохта мешавад: ҷавони **бофарҳанг**, соли **бафайз**, моҳи **беайб**, ҷавони **баркамол**, кирдори **носавоб**.

Бо пешвандҳои **но-**(ҷуз аз исм) ва **дар-** аз феъл сифат сохта мешавад: марди **ношинос**, кадуи **норасид**, абри **даргузар**.

Бо пасвандҳои **-ӣ(-гӣ), -она(-гона), -нок, -манд, -ин (-гин), -ина, -гун, -о, -он** аз исм, феъл ва зарф сифат сохта мешавад, чунончи:

паёми **дӯстӣ**
ғамхории **доимӣ**
кати **тахтагӣ**
суоли **оқилона**
куртаи **бачагона**
замини **намнок**
одами **донишманд**

китоби **арзишманд**
болопӯши **чармин**
бачаи **шармгин**
мавизи **порина**
осмони **нилгун**
хонандаи **доно**
гули **хандон**

104. *Аз исму феълҳои ақл, шараф, таҷриба, меҳр, дор, тавон аввал сифат бисозед, баъд он сифатҳоро дар ҷумла биёред.*

105. *Матнҳои зеринро бихонед ва таркиби калимаҳои ишоратшударо эзоҳ бидиҳед:*

Ҷавонони донандаи **боғуҳар**
Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Аз кирдори **носавоб** дурӣ ҷӯед

Муҳаммад Авфӣ

Ҳамекун ба пирони **бекас** касӣ,
К-аз ин шева, донам, ба пирӣ расӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Сухан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи **бетааммул** ошно бегона мегардад.

Абдулқодири Бедил

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолиддини Балхӣ

Ҳамон беҳ, ки **нодон** ба доно равад,
Ки аз донишаш кор боло равад.
Чу **нодон** зи доно кунад саркашӣ,
Набинад зи даврони гетӣ х(в)ашӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Калимаҳои **ошно** ва **бегона** (дар байти Абдулқодири Бедил) бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Вожаҳои **беадаб** (дар шеъри Ҷалолиддини Балхӣ) ва **нодон** (дар шеъри Абдурраҳмони Ҷомӣ) магар сифатанд?

Δ Сифатҳои ишоратнаёфтаро биёбед.

§15. СОХТИ СИФАТ

Сифат аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати сода танҳо аз як реша иборат аст: **рост, сафед, баланд, нек.**

Сифати сохта бо ёрии пешванд ё пасванд сурат мегирад: (писари) **боакл**, (умри) **бардавом**, (меҳмони) **ношинос**, (пунбаи) **мисрӣ**, (духтари) **шармгин**, (дари) **чӯбин**.

Сифати мураккаб аз ду (гоҳе аз се) реша ташкил меёбад: (одами) **хушсухбат**, (ниҳоли) **навбар**, (марди) **накуном**, (ҷавони) **хушрафтор**, (одами) **мехнатдӯст**, (роҳи) **печутобдор**.

Сифати мураккаб аз решаҳои гуногун бо ёрии пасванд ва миёнвандҳои **-ӣ, -а, -ба-, -дар-** низ сохта мешавад: (корхонаи) **хишт+рез+ӣ**, (фабрикаи) **шоҳи+боф+ӣ**, (рӯзи кори) **хафт+соат+а**, (барфи) **пай+дар+пай**, (мухорибаи) **тан+ба+тан**, (таронаҳои) **нав+ба+нав**, (хонаҳои) **дарун+ба+дарун**.

Ҷузъҳои сифати таркибӣ аз ҳам ҷудо навишта мешаванд ва тарзи ташаккули онҳо ин гуна аст:

1) аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба онҳо илова кардани калимаи эзоҳдиҳанда: *муаллими* **нишони «Шарафдор»**, *бачаи* **палтои чарминпӯш**;

2) ба воситаи пешоянд ва пайвандак: *фарҳанги* **русӣ ба тоҷикӣ**, *ҳаракати* **миллию озодихоҳӣ**.

106. *Матни зеринро нависед ва дар зер сифатҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ хат кашед:*

Талу тепаҳо, долу дарахтон баъди борони дишаба ҳусни худро дигар карда буданд ва ба чашм покизаву ботароват метофтанд. Коҳҳои парешон, ки гӯё либоси каҳрабии пуштаҳо буданд, акнун тиллоранг гаштаанд. Қаторҳои навниҳолони чормағзу гелос, себу нок ва санчиду олуча, ки тасмавор гирди хамиву пуштаҳо печида, атрофро ба як ҷомаи бекасаби хуш-

рангу наводӯхта табдил додаанд, боз ҳам дилрабову бошукӯх метофтанд, баргҳои рангоранги онҳо имрӯз дар шуълаи офтоб бирешимвор чило медоданд. Ин ниҳолонро се-чор сол пеш коркунони хочагии навбунёди ҷангал шинондаанд. Бобои Сайид мегӯяд, ки оянда тамоми кӯҳсор ба боғзор табдил меёбад.

***

Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯйи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд. Вай қаноатманд нафаси тулонӣ кашид, вале шамоли сард вазиду пайкари ўро бераҳмона харошид ва аз сари шох баргҳои қирмизии гелосро барканд ва дар ҳаво намоишкорона печутоб доду сӯйи ҳавлӣ бурд. Хусрав ноилоҷ дастонашро аз таги манаҳаш гирифта, худро ғунча кард. «Бӯйи зимистон меояд, барф борад, ганда мешавад. Бачаҳо ҳоло байни пахтазор, чӣ ҳол дошта бошанд?» - гуфт хаёлан ва оҳ кашиду ба анбӯҳи олуҷаву чормағззорони шафати деҳа, ки аз хазон рӯймоли зарҳалӣ ба сар кашада, шафақи сӯзонро ёдрас мекарданд, назар афканд. Тирамоҳ баргҳои дарахтони боғоту деҳу атрофи онро ба ҳамаи рангҳо гулкорӣ кардааст. Нафаси сарди зимистон онҳоро барканда, тити парешон сохта, ба ҳоку об яксон ва дарахтонро урёну ҳузновар мегардонад.

Абдулҳамид Самад

? Ба чойи ғунча кард боз чӣ гуфтан мумкин аст?

107. *Бо сифатҳои сода, сохта ва мураккаби зерин ибора ва ҷумла тартиб диҳед:*

соф, ранга, хазон, нозук, гармӣ, шоҳӣ, бузург, хирадманд, тоза, саманд, латиф, носипос, беадаб, бофазл, сангин, пайдарпай, печдарпеч, ҳавои роҳати ҷон

§16. РОҶҶОИ СОХТА ШУДАНИ СИФАТҶОИ МУРАККАБ

108. *Матни зеринро бихонед, сифатҳои сода, сохта ва мураккаби онро дар дафтар нависед:*

Дар ҷустуҷӯи дониш ба ҳар даре сар мезад, аз ҳар ҷамане гуле мечид. Ба рӯяш дарҳои нав кушода мешуданд. Он чи нав дарк карда буд, даме дилашро равшан месохт, вале назараш ҳамеша ба дурҳо нигарон буд. Дар пеш ториқиҳои зиёди ханӯз равшан нашудаеро медид ва боз ба сӯи онҳо раҳ мепаймуд...

Зиндагии пурошӯб, ноором ва дарбадаронае гузаронид. Хотири осуда ва дили беташвиш барояш фаровон насиб нагардид. Бештар дар сафар ва хатар зист. Аксари китобхояшро дар сафарҳо, зиндонҳо, дар рӯзҳои гурезагӣ, дар фурсатҳои ками фориг аз қорҳои давлатӣ навишт.

Сахт ба қадри вақт мерасид. Марди интизомӣ буд. Ҷар рӯз саҳари барвақт аз хоб мехест ва ба хондани китобҳо, навиштани асарҳо менишаст. Дар хондан пурдиққат ва ҳушёр, дар навиштан ҳушқалам ва тезқор буд.

Ба молу давлат, зару зевари дунё эътиное надошт. Марди устувор, иродааш қавӣ ва то ҳадде якраҳа ва иснодқоре буд. Дар фарозу нишеби роҳи зиндагӣ ва хизмат ба илм ҳаргиз ҳаросе ба дилаш роҳ наёфт. Ин устуворӣ ва ҷасорат буд, ки ўро ба қуллаҳои баланди илми ҷаҳон расонд.

Бале, Абуалӣ ибни Сино дар ҷаҳони илми асримиёнагии Шарқи исломӣ чун кӯҳе баланд, устувор ва пурҳашамат мекостод ва расидан ба баландии он қудрати ҳар муддаие набуд.

Раҳим Ҷошим

△ Аломатҳои   -ро барои муайян кардани пешванд, реша ва пасванд истифода кунед.

Сифатҳои мураккаб аз чузъҳои зерин сохта мешаванд:

1) аз *ду* исм: сангдил, хокистарранг, раъдвоз, кӯх-пайкар;

2) аз *сифату* исм: қавихайкал, нозукбадан, ширинсухан;

3) аз *шумораву* исм: якдил, дурӯ(я);

4) аз *исму феъл*: завқовар, ростгӯ(й), хабаркаш;

5) аз *такрори исм ё сифат тавассути миёнванд*: рангоранг, пайопай, пурпечутоб;

6) аз *такрори исму сифату зарф ва пешоянд*: (суханҳои) падарҳаво, (сухбати) рӯбарӯ, (шартҳои) тахбатаҳ.

109. Ба ҷумлаҳои зер тавачҷуҳ кунед:

Ҳасани Маймандиро гуфтанд:

исм + исм

– Султон Маҳмуд чандин бандаи **сохибчамол** дорад.

Саъдии Шерозӣ

исм + феъл

Бе рӯи ту хуршеди **чаҳонсӯз** мабод,

исм + феъл

Ҳам бе ту чароғи **оламафрӯз** мабод.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

исм + сифати феълӣ   сифат + исм

Модари **ғамзадаи парешонрӯзгор** дилаш ба сидқи гуфтори пирамард гувоҳӣ дод ва бачаро ба вай супурд. Ҷупон Фаридунро бо меҳрубонии падарона се сол парварид.

Сотим Улуғзода

Субҳ тараддуди равшан шудан дошт. Дар баъзе қисматҳои чангали Сардара аранге сафедӣ ба назар мерасид.

сифат + исм

Мох ба рӯяш пардаи **тираранг** кашида, ситораҳо пайопай
ба кучое ғайб мезаданд.

Ҷонибек Ақобир

Усто Мирзошарифи Гулшанро мардumi деҳаи Шикордара
кайҳо боз дар сафи одамони барӯзӣ ном мегиранд.

шумора + исм сифат + исм исм + сифат

Ин марди такрибан **панҷоҳсолаи миёнақад, рӯйгирд,**

сифат + исм сифат + исм

вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор ҳаргиз пеши
касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

110. *Матнро бихонед ва сохти сифатҳоро шарҳ диҳед:*

ТИРАМОҲ

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму теппаҳои кӯхистон.
Пода сархӯй гашт то Наврӯз,
Подаҷо гашт саҳни боғистон.

Офтоби баланд аз гардун
Бо ҳазорон умед механдад.
Дарзаи охирини гандумро
Дехқон чун миён-ш мебандад.

Селаи мурғакони якроҳа
Сафкашон мераванд аз деҳа.
Бофиғон, бошитоб, бетӯша
Парфишон мераванд аз деҳа.

То кучо, мурғакони ҳарчоғард,
Дур аз лонаву зи ёру диёр?
Дур рафта зи хонаи обод,
Чун тавон зист шоду беозор?

Гулрухсори Сафӣ

Давраи ҳокимияти Сомониён, ки қариб сад сол аз ҳучуми хориҷиён эмин буда, ҷангҳои калони хонавайронкун рӯй надода буданд, барои тараққиёти мамлакат ва зироати он шароити мусоид ба вучуд меовард.

Раҳим Ҳошим

Ин марди ҷавоне буд бистушашсолаи қадбаланд, сиёҳабру, пешонивасеъ, гандумгун, мӯйи зичи сараш каме ба пеш хамида, либоси хокистарранг ӯро ба назар марди ботамкин нишон медод.

Фотеҳ Ниёзӣ

? Сифатҳои мураккаб чӣ гуна сохта мешудаанд?

111. *Аввал ба мазмуни шеър ва ҳикояти зерин тавачҷуҳ бикунед, сипас сифатҳоро ба дафтар нависед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед:*

Гуфт он фозили хирадпеша,
Ростройи дурустандеша:
Марди харбандаи зи ақл чудо
Шуд зи манзил ба азми нақл чудо.
Ваҳ, чӣ харбанда, балки бандаи хар,
Бандаи хар на, бал фикандаи хар.
Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.
Мардро марҳамат бар ӯ омад,
Бо тараҳҳум зи хар фуру омад.
Карда ҷояш даруни тубраи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард ӯро,
Гарм кард таъби сард ӯро.
Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.

Нафаси гарм зад чунон бар хар,
Ки равон сард шуд равон бар хар.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
Ў ба чо монду рафт хар ба сақар,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон.

Камолитдин Биноӣ

Дар бешаи Бардаъ дарахте буд дар баландӣ аз тамоми дарахтон бар сар омада ва ба бузургӣ дар миёни дарахтон сарфароз гашта. Дар зери он дарахт сӯрохи муше буд ҳарисниҳод, ҳилагар, теззеҳн, зудфаҳм, ки ба як тааммул ҳазор гиреҳи мушкилро мекушод ва ба ним лаҳза сад навъ ҳила бар хотираш мегузаронид.

Фусунгар буд муше, чораандеш,
Ки дидӣ ҳилаи садсола аз пеш.

Дар наздикии он дарахт гурбае низ хона дошт, он чо сайёдон бисёр меомаданд ва дар он наздикӣ дом мениҳоданд.

Рӯзе сайёде ба наздикии он дарахт доме боз кашид ва қадре гӯшт бар рӯи дом баст. Гурбаи ҳарис аз он сурат ғофил бӯйкунон ба ҷониби гӯшт омад ва ҳанӯз дандонаш ба гӯшт нарасида, ҳалқаш ба ҳалқаи дом гирифтдор шуд.

Ҳирс аст, ки ҷумларо ба дом андозад,
В-андар талаби моли ҳаром андозад.
Ҳирс аст, ки ҷумла халқро з-осоиш
Боз ораду дар ранчи мудом андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Барои чӣ шоир як чо **афсурда** гуфта ва ҷойи дигар **фасурда**? **Бар сар омадаро** чӣ гуна мефаҳмед?

ШАРҲ. Имрӯз ба чойи **тӯбра тӯрба** мегӯянд. Дар калимаи **тӯрба** ҳодисаи табдили овозҳо рух додааст, яъне ҳамсадоҳои **б** ва **р** чойи якдигарро иваз кардаанд. Сарнавишти калимаи **хурма** (зарфи аз гил тайёркарда) низ ҳамин гуна аст, яъне дар асл **хумра** аст.

---

112. *Бо решаҳои зерин нахуст сифати мураккаб бисозед, пас бо он сифатҳо ҷумла тартиб бидиҳед (Бигзор, мисолҳо аз осори адибон ҳам бошанд):*

қомат	нек
ранг	най
сиёҳ	хуш
хокистар	баланд
дил	бахт
сафед	ҳусн
пай	озурда

? Оё сифатҳои мураккаб танҳо аз ду реша сохта мешаванд?
Δ Чузӯҳои калимаи **садсоларо** аз ибораи **ҳилаи садсола** (супориши 111) муайян кунед.

§17. БА ВАЗИФАИ ИСМ ОМАДАНИ СИФАТ

113. *Мисолҳои ишоратишудаи зеринро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро бигӯед:*

одами беҳунар – Муҳол аст, ки ҳунармандон бимиранд
ва **беҳунарон** чойи эшон бигиранд.
Саъдии Шерозӣ

табиби донишманд – Мушките дорам, зи **донишманди**
мачлис бозпурс:
Тавбафармоён чаро худ тавба
камтар мекунад?
Ҳофизи Шерозӣ

навозандаи нобино – Лукмонро гуфтанд:
– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ?

Гуфт:

– Аз нобиноён, ки то чой набинанд,
пой наниҳанд.

Саъдии Шерозӣ

шаҳри чавон – **Чавон** имрӯзро дар раҳ гузаронида,
шабхангом ба даромадгоҳи дара расид,
ба болои тахтасанге осуда хобид.

Садриддин Айни

114. *Чумлаҳои зеринро бихонед ва бо вожаҳои шиоратишуда мисоле биёред, ки ба саволи исм ҷавоб бишавад:*

Акнун аз бистари мӯйсафеди **бемор** нафаси гарми зиндаги-
бахш меомад.

***

Лаҳзае хомӯшии **сангин** ба миён омад.

Ҷонибек Ақобир

Душмани **доно**, ки пайи чон бувад,
Беҳтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Дар забон гоҳе калимаҳо вазифаи худро тағйир медиҳанд. Масалан, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд. Ин ҳодиса вобаста ба тараққиёти забон рӯй медиҳад ва боиси инкишофи захираи луғавии гуфтори мо мешавад. Калимаҳои зиёдеро номбар кардан мумкин аст, ки онҳо дар баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ тадриҷан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштаанд. Аз чумла, сифатҳои бисёре ро намуна овардан мумкин аст, ки доираи маънои онҳо

васеъ шуда ва чун исм ба кор рафтаанд. Чунончи, калимаи **бад** дар байти:

Кас ин ганҷ натвонад аз ман ситад,
Бад ояд ба мардум зи кирдори **бад**.

Абулқосими Фирдавсӣ

дар ду вазифа омадааст: 1) дар ибораи **кирдори бад** сифати исми **кирдор** аст (ба саволи чӣ гуна? ҷавоб мешавад), 2) дар мавқеи дуом исм аст (ба саволи исм – чӣ? ҷавоб мешавад).

Вожаи **ширин** сифат аст (себи **ширин** – чӣ гуна себ?) ва ҳамин тавр ба исм (**Ширин** ба саволҳои муаллим пурра ҷавоб дод – Кӣ? – Ширин!) гузаштааст.

115. Вожаҳои зеринро дар ҷумла чун сифат ва исм ба кор баред:

мӯйсафед	сангин
тавоно	беадаб
нек	хушбахт
дилрабо	

116. Матнҳои зеринро бихонед ва биҷӯед, ки калимаҳои ишоратшуда дар мавқеи сифат омадаанд ё исм?

Духтари ҳиндӣ **адолатхоҳ** шуд,
Аз **баду неки** ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

Зи **бад** бигрез, бо **некон** даромез,
Ки аз некон наку в-аз бад шавӣ бад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ

Дидаи ҷони Буалӣ Сино
Буд аз нури маърифат **бино**.

Анварии Абевардӣ

Луқмонро гуфтанд, ки адаб аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт:

– Аз **беадабон**: ҳар чи аз эшон дар назар нописанд омад, аз феъли он парҳез кардам.

Саъдии Шерозӣ

? Калимаи **адолатхоҳ** аз чанд реша иборат аст?

Вожаҳои **баду нек** чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Беадаб калимаи сода аст ё сохта?

Δ Чанд калимае биёбед, ки ду мавқеи корбурд дошта бошанд.

117. *Матни зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:*

Ҷони **ширин**, фарқ кун дар кӯҳсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани **сарсахт** нест.
Дар диёри мо шуд одам **арчманд**,
Шуд сари **хамгаштаи** занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест бе зан **хуб** шуд,
Ифтихоре нест бе зан **хуб** шуд.

Мирзо Турсунзода

§18. ИМЛОИ СИФАТ

118. *Матни зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммият бидиҳед:*

Марди *беилм* чист? – Ҳайвоне,
Ҷисми **бечон** чу нақши айвоне.
Камолиддин Биноӣ

Чу Афросиёбаш ба ҳомун бидид,
Шигифтид аз он кӯдаки **норасид**.
Абулқосими Фирдавӣ

Киро дар хирад рой бошад баланд,
Нагӯяд суханҳои **носудманд**.

Низомии Ганҷавӣ

Аз исмҳои **илм, ҷон** тавассути пешвандҳои **бе-, но-** сифат ва аз сифати **судманд** сифати дигар ба вучуд омадааст. Бо пешвандҳои **ба-, бо-, то-, дар-** низ аз исму феъл сифат сохта мешавад, монанди: **ҷавони бақувват, варзишгари боғайрат**, давраи **тоалифбо**, абри **даргузар**.

Аслан пешванд бо реша ҳамроҳ навишта мешавад, аммо пешвандҳои мазкур (ғайр аз **но-**) дар вазифаи пешоянд биёянд, бо калима якҷо навишта намешаванд. Чунончи:

ба майдон раҳсипор шудан
бо модар хайрухуш кардан
бе иҷозат нарафтан
то соли дигар
дар базм шеър хондан

Калимаҳои **-ба-, -бар-, -дар-** чун миёнванд дар байни ду реша воқеъ мешаванд, ба мисли: суҳбати **рӯбарӯ**, ҷавони **кулоҳбасар**, борони **пайдарпай**.

Пешванд ё пешоянд будани **ба, бо, бе, то** ва **дар-**ро аз рӯйи саволи сифат ҳам муайян кардан мумкин аст.

119. Ба, бо, бе, то, дар-ро чун пешванд ва пешоянд дар матн би-ёред.

120. Ба имлои сифатҳои зерин тавачҷуҳ кунед:
деҳқони **ҳафтодупанҷсола** (75-сола)
дидори **сарироҳӣ**
болопӯши **пӯстипалангӣ**
меҳмони **сухандон**
риши **тор-тор**
коғази **рах-рах**

Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва сифатҳое, ки аз шумора ва исм сохта шудаанд, нимтире гузошта мешавад, аммо дар мавриди бо ҳарф навиштани шумора нимтире меафтад:

сап-сафед
сип-сиёҳ
заб-зард
бибии 92-сола (навадудусола)
нони 80-дирама (ҳаштоддирама)
пироҳани понздаҳсомона
чавони ҳаждаҳсола

121. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои шиоратшуда диққат диҳед. Шеърҳои Носири Хусравро аз бар кунед:

Наврӯз бубин, ки рӯи бустон
Шуста-ст ба оби зиндагонӣ.
В-ороста шуд чу нақши Монӣ
Он хоки **сиёҳи бостонӣ**.
Бар сар биниход бори дигар
Навнаргис тоҷи ардагонӣ.
Дарвешу заиф шохи бодом
Карда-ст канор пуршиёнӣ.

Носири Хусрав

Туфлиҳои **сип-сиёҳи** пошнабаланд, ки дирӯз падараш оварда буд, пойҳои духтарро озор медоданд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Бобои Кабир себу ноки **заб-зард**, холаи Даша аз тухм чалпак пухта овард.

***

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи** (50-солаи) миёнақад, **рӯйгирд**, вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор харгиз пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

Аз дур як чавони тахминан **25-солаи (биступанчсолаи)** миёнақадди сергӯшт, ки бинии дарози нӯгаш ба поён **хамшуда** ва ришу бурути **кулӯтаи** сиёҳ дошт, бар болои аспи сафеде намоён шуд.

Садриддин Айнӣ

? Туфлӣ ба назари шумо чӣ гуна калима аст?

Δ Калимаҳои **пошнабаланд**, **миёнақад** ва **сергӯш**тро аз чихати сохт шарҳ диҳед.

122. Матни зеринро бихонед, сифатҳоро дар дафтар нависед ва сохти онҳоро муайян кунед:

Ман ба мактаб рафтам, мактабхона монанди хонаи мо ва-сеъ, дубаҳра (чордара), равшан ва беғалоғула набуд. Мактаб як хонаи танг буд, ду дар дошт, ки яке аз онҳо дари даромади яктабақа буд, он дарро ҳам дар вақтҳои сармо пӯшонда мемонданд... Мактабдор (муаллимамон) ба вай як коғаз (тирезаи коғазӣ) карда, барои дар барф ва борон надаридани он ба коғазаш равғани зағир молида буд. Коғазии равғанин чангу хоки кӯчаро ба худ гирифта буд, ки монанди дамгири дег сиёҳ ва чиркин шуда буд. Агар аз хотир фаромӯш накарда бошам, он коғаз ба рӯи пурчини мактабдор ҳамрангӣ дошт. Бинобар ин, аз ин дарича ҳам ба хона равшании дуруст намедаромад. Мактабхона аз зери сақф, аз ҷое ки сақф бо девор пайванд меёбад, аз ду тараф дутоӣ равзанҳои чорякоршинӣ дошта бошад ҳам, рӯшноии ҳама, ки аз он равзанҳо мебаромаданд, на ба замини мактаб, балки ба рӯ ба рӯи худ: бар девори хона – ба зери сақф меафтаданд.

Садриддин Айнӣ

? Сифатҳои мураккаб аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудаанд?

Δ Маъноии вожаи **равзанро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

§19. ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ЧУМЛА

Сифат дар чумла ба вазифаи муайянкунанда, гоҳе ба вазифаи хабар ва мубтадо меояд. Чунончи: Деҳаи мо аз қадим бо хунармандони **гулдасти** худ шухрат дорад.

Бофандагон матоъҳои **рангоранги хилъатбоб** ва шохворихои **ҳисорӣ** тайёр мекарданд, ки берун аз худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Дар фазои боғҳои **пурсамар**,
Даштҳою кӯҳҳои **сарбаланд**,
Паҳн карда мужда аз фатҳу зафар,
Мевазад форам насими **дилписанд**.

Мирсаид Миршакар

Садоят хуш, ҳавоят **дилнишин** аст,
Мақомат **олӣ**, оҳангат **матин** аст.

Абулқосим Лоҳутӣ

Нодон айб мекунад, **доно** ҳудаш мефаҳмад.

Ҳикмати халқ

? Сифатҳои **рангоранг**, **хилъатбоб** чӣ гуна сохта шудаанд?

Δ Вожаҳои ҳаммаъноӣ байти устод Абулқосим Лоҳутиро шарҳ диҳед.

123. *Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи сифатро дар матн таъин кунед:*

Осмони софи беғубори баҳорон. Нурҳои заррини офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои қадафрӯхтаи сахроҳоро чилоҳои рангоранг дода, зебоии рӯзҳои Наврӯзро якбарчанд меафзояд. Дар беруни шаҳри Бухоро, дар мавзеи Ширбадан, чодарҳои идона, дуқонҳои рангоранг, сахнҳои тамошову масхарабозӣ доман паҳн кардаанд. Дар майдони васеъ, дар болои дор ду дорбози моҳир зери карнаю сурнай бозӣ мекунад.

Дуртар аз он, дар давраи чавонон, ду бозигари чолок дар зарби доира чавгӣ мерақсанд. Дар миёнҷойи бозоргоҳ се масхарабоз ҳангомае нишон медиҳанд. Мардум Наврӯзро ид мегиранд. Дар боғи махсуси сабзу хуррам амир низ Наврӯзро ид мекунад.

Расул Ҳодизода

Ба сӯйи офтоби оламоро
Сари худро ҳама карданд боло.
Намегаштанд сер аз шуълаи рӯз
Гули себаргаи аз гард маҳфуз.
Ҳаво софу шаби торик дур аст,
Замин монанди укёнуси нур аст.
Латофатбор дашту кӯҳсоранд,
Ҳама шодоб аз файзи баҳоранд.

Мирзо Турсунзода

124. *Чанд ҷумла тартиб диҳед, ки дар онҳо сифат ба вазифаи хабар омада бошад. Агар аз назм ҳам мисол биёред, ихтиёр доред.*

125. *Ин матнҳоро аз ёд кунед, сифат ва вазифаи онро дар ҷумла эзоҳ диҳед:*

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки монда-ст дар гӯшам аз нуктадонон:
Ки ҳар кас кашад теғи номехрубонӣ,
Шавад куштаи теғи номехрубонон.

***

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки:

– Кадом подшоҳ покизатар аст?

Гуфт:

– Он ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гунаҳкорон аз вай битарсанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?
Δ Сохт ва вазифаи нахвии калимаи **номехрубонино** дар ҷумла муайян кунед.? Вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Сифат чиро мефаҳмонад?
Сифатҳои аслии ва нисбӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?
Мафҳуми камию хурдӣ ва навозиш дар сифат бо кадом пасвандҳо ифода меёбад?
Дараҷаи олии қиёс чӣ гуна баён мешавад?
Сифат аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?
Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед.
Сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

126. Матни зеринро бихонед, сифатҳои мураккабро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

КАБК

Ў бомдод аз бонги азон хест, ки рӯшани медамид. Кабкашро хабар гирифт: хоб аст. Шабҳо писаракаш низ дар поёни катча, дуртар аз кабк, хоб меравад. Ў ба ҷонварақ саҳт унс гирифтааст. Лаби кӯрпаро болои писарак гардонд, то хунук нахӯрад. Кабк бедор шуд, ба танаи тахтачаҳо нӯл зад, аз косачаи наздаш оби соф хӯрд ва аввал канда-кандаи оҳиста, сипас қакра зад. Дар субҳи солеҳон долону хонаву дар, берун ҳам пур аз хониши кабки дарӣ гашт. Саропойи ин марди бахираду ҳассосро фараҳмандӣ фаро гирифт. Поён фуromaд ӯ. Ба рӯдаи резинӣ гулҳои ҳотаашро об пошид. Дар нигоҳаш гулҳои рангоранг хандиданд, ангури то долон навдазада ҳам. Кабк аз хониш монд.

– Додо! Кабк об додӣ? – қаш ба қаш нарасида, ба-такроп мепурсид писарак.

– Ҷо, обаш додам! Ҷоли барвақт, хоб кун...

Писарак ба таги поҳош курсй ниҳода, ба даруни қафас менигарад. Кабк на дон мехӯраду на об. Чашмони «ошно»-яшро муоина дорад. Писарак рози чонваракро мефаҳмад, ки ба куттичааш аз халтаи овезони паҳлу як муштак арзан мепартояд. Кабк мерамад ва питиррос мезанад. Ҳарчанд писаракро мешиносад, ҳамрози ўст, вале кабк мерамад.

– Натарс, намезанам... Бихӯр..., – аз роғҳои қафаси пурнақшу нигор ба пару боли кабк назар дӯхта, мегӯяд писарак.

Бо хоҳиши бачаҳаки хушлафз кабк боре чанд чида-чида дон мехӯрад. Андактар кабки қафас аз дигар нағма пардохт. Писарак хандида фуромаду худро ба ҷойгаҳ андохт. Ёро дар хониши форам хоб мебурд, хоби бароҳате.

Сипеҳри Ҳасанзод

? Чаро вожаи **ошно** дар ноҳунак омадааст?

Манзур аз **рӯдаи резинӣ** гуфтани нависанда чист?

△ Чӣ гуна сохта шудани сифати **бароҳатро** бифаҳмонед.?

127. Матни зеринро бихонед, сифатҳояшро маънидод кунед ва дар мавзуи «Одами хушбахт» нақл бинависед:

ОДАМИ БАДБАХТ

Дар ҷаҳон бадбахт он касест, ки нодон ва бетавфиқ бошад. Одами бадбахт ба ҳар кас зарар мерасонад. Мардумро озор медиҳад. Ба бандағони Худои таоло бадмуомилағӣ мекунад. Бадхулку бадкирдор мешавад. Агар тавонад, ба ҳар кас ҷавру зулм мекунад. Дурӯғгӯй мебошад. Ба моли мардум хиёнат мекунад. Хиёнаткорӣ ва бадкирдорӣ ба назараш саҳл менамояд. Соҳиби кибру ғурур ва худситой мебошад. Аз фазилати одоб маҳрум ва аз саодати шарму ҳаё бебаҳра менамояд. Ба ҳар кас нафъ намерасонад. Ба ҳоли беваву бечорагон ва зердастон тараҳҳум намекунад. Бахилу хасис мешавад. Ҳамеша ба хоҳиши нафси худ кор мекунад.

Байт: Он бувад аблаҳтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.

Садриддин Айни

? **Аблаҳтарин** чӣ гуна калима аст?

Δ Бо пасванди **-тарин** чанд мисол биёред.

Маънои вожаҳои **худситой** ва **тарахҳумро** бигӯед.

128. *Бо пешвандҳои ба-, бо-, бе-, дар-, бар-, но- аз кадом калимаҳо сифат сохтан мумкин аст?*

129. *Аз исмҳои гил, пӯлод, сабзӣ, сафедӣ чӣ гуна сифат сохта мешавад?*

130. *Вазифаи пасванди акро дар калимаҳои ишоратишуда бигӯед:*

Шоҳрух нону хӯрокро лаби суфа монда, амакашро ҷеғ зад ва аз палаки сари роҳ хандалакеро канда, онро бо корд карч кард. Харбуза чунон ширин, ки газидан баробар гулӯяшро сӯзонд ва аз шираи он қариб лаб ба лабаш часпид. Роҳату ҳаловат ҳам аз ин зиёд намешавад! Насимаки форам аз домани талу теппаҳо бӯйи гулу гиёҳро оварда, бо бӯйи харбуза омехта, ҳама чоро пур мекард.

Чирчиракҳо мехонданду мехонданд: гӯё хар яке афзалияти овозу ҳунарашро ба дигаре нишон меод. **Гулпаракҳои** нақшинбол рӯ-рӯйи полиз, сар-сари гулҳои рангоранг мепаранду мепаранд. Занбӯрҳои **зардаку** ало ба бӯйи хуши харбуза маст виззозанон дар атрофи ӯ як давр гашта, сипас рӯйи карчи харбуза нишаста, бо неши худ шира нӯш мекунанд...

– Шоҳрух даҳонаш аз таъми харбузаи лабшакар ширин, дилаш саршори фараҳ, чашмонаш аз рангу манзараҳои атроф рахшон, меандешид, ки вақте ба шаҳр баргашт, чизҳои дидаву шунидаашро чӣ хел ба падару модар ва ҳамсинфону ошноҳояш ҳикоят кунад, то онҳо ба ростии гапаш бовар созанд...

Абдулҳамид Самад

? Арғувон чӣ гуна ранг аст?

131. *Ҳангоми хондани шеъри зерин ба мазмуни он бештар эътибор диҳед ва шумо низ муҳаббати худро нисбат ба кишвари зебоямон дар ҳаҷми чанд ҷумла баён кунед. Кӯшиши ба кор баред, ки вожаҳои **бузург, бекарон, поён** дар навишти шумо чун сифат истифода шаванд:*

ҶОНИ МАНИ

Тоҷикистон, чавҳари чону танӣ,
Орамида дар дилу ҷони манӣ.
Аз манӣ ту бо ҳама шодию ғам,
Дини ман, оину имони манӣ.

Ту бузургӣ бо фарози қуллаҳо,
Бекаронӣ дар нигоҳи сабзи мо.
Ҳар кучо гар тоҷике ҷӯяд мақом,
Номи ту ўро расонад бар само...

Васфи ту поён надорад, кишварам,
Месароям, месарояд баъди ман
Равнақатро, эътиборатро бамехр
Ахтари болидарӯҳи саъди ман.

Эй Ватан, меҳробу имонам туй,
Вориси авлоди Сомонам туй.
Ҷаннати зебои армонам туй,
Тоҷикистон, Тоҷикистонам туй.

Меҳринисо

Δ Муродифҳои калимаҳои **само, ахтар, саъд** ва **армон** (ормон)-ро дар дафтар нависед.

132. *Матни поёнро бинависед ва бигӯед, ки сифатҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?*

Офтоб бедареғ нур мерехт. Шоҳу барги сарсабзи дарахтон дар панҷаи боди **сабук** нарм-нарм ларзиш хӯрда, гӯё ба ҳамдигар рози **ниҳонеро** ошкор мекарданд. Нигоҳи **хаёлолуди** мӯйсафед ба гӯшаи **дури** ҳаёта андармон шуда, дар қайди андеша буд.

Ҷонибек Ақобир

§20. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад. Чунончи:

(мактуби) **навишта**

(гули) **шукуфта**

(говӣ) **зананда**

(оби) **равон**

(нони) **хӯрданӣ**

Аломати муҳимми сифати феълӣ чун феъл ин аст, ки ба замоне далолат мекунад: (оби) **рехта**, (каси аз дар) **бароянда**, (ҳикояти) **шуниданӣ** ва чун сифат бо бандаки изофӣ ба исм алоқаманд мешавад ва ибора месозад: (зоғони дар шоҳи садаҳо) **нишаста**, (роҳи оҳани аз ин водӣ) **мегузаштагӣ**.

133. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии шиоратшуда тавачҷуҳ кунед:

Як ҳикоят бишнава аз таърихгӯй,
То барӣ з-ин рози **сарпӯшида** бӯй.

***

Колаи дуздида набвад пойдор,
Лекин орад дуздро то пойи дор.

Ҷалолиддини Балхӣ

Мехоҳам чизҳои **намедонистагиамро** ёд гирам.

Сотим Улуғзода

Мурғи **қафасшикаста**, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.

Мирзо Турсунзода

134. *Бо ибораҳои мактуби навишта, гули шукуфта, гови зананда, оби равон, нони хӯрданӣ ҷумла тартиб диҳед.*

135. *Матни зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣ онро муайян кунед:*

Байти хондашуда (Дило, саро чу ошиқон суруди мулки ҷовидон, Ки гулшанест беҳазон, муаттар асту мушқбор) хеле бамавқеъ ва муддаои дил буд, чунки дар ҳамин асно дар пеши назари мо манзараи дилкушое намудор гашт. Табиат аз саховати баҳори оламоро либоси сабз дар бар дошт, обшорон нағмасарой мекарданд, булбулони саҳрой аз хусни дилрабои ин боғи дилкушо ба вачд меомаданд, лолаҳои зебову дилороро насими анбарафшони баҳорӣ навозиш мекард ва бӯйи хуше ба машом меовард.

– Ин байти хондаатон аз кист? – пурсидам ман.

– Аз Боқӣ Раҳимзода, – ҷавоб дод Дехотӣ.

– Маъқул шуд? – аз ман суол кард Айнӣ.

– Бале, гӯё маҳз дар васфи ҳамин кишвари беназир, мулки Рӯдакии ҷовидон гуфта бошад...

– Қувваи назм низ дар он аст, ки ҳар фард чизе аз он ба-рои худ пайдо карда тавонад, – гуфт устод ва шоирони бузурги гузаштаро далел овард ва илова намуд, ки фақат ҳамон ҷавонон ба дараҷаи устои каломи бадеъ расида метавонанд, ки агар классикҳоро суботкорона омӯзанд, ин ҳам ба шарте ки ин омӯзиш тақлидӣ набуда, балки эҷодкорона бошад.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ)

? Дар ибораҳои манзараи дилкушо, баҳори оламоро, хусни дилрабо, насими анбарафшон сифат будани калимаҳои дилкушо, оламоро, дилрабо, анбарафшонро чӣ гуна исбот мекунад?

ШАРҲ. Калом лафзи арабист ба маънои сухан, гап, гуфтор. Ба маънои мачоз муродифи вожаи забон аст.

Манзур аз **каломи шариф** каломии маҷид, каломии қудсӣ китоби муқаддаси аҳли ислом – Қуръон аст.

Маънии **бадеъ** аҷиб, беназир, тозаву нав ва ҷадид аст.

Каломии бадеъ – сухани нав, аҷиб, нотакрор.

§21. СОҲТИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ аз асосҳои феъл ва масдар ба воситаи пасванд сохта мешавад. Аз ҷумла:

1) аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а:** хуфта, ҷӯшида, навишта;

2) аз асоси замони ҳозира бо пасванди **-анда (-янда):** боранда, расанда, бароянда;

3) аз масдар бо пасванди **-ӣ:** гуфтани, рафтани, шунидани.

136. *Матни зеринро бихонед ва соҳти сифати феълиро шарҳ бидиҳед:*

Ман пазандаи моҳирам. Таомҳои шоҳона мепазам.

Сотим Улугзода

Аз ҷойники бо рӯмол печондагӣ як пиёла ҷойи ширгарм кашаида, ба ӯ дароз кардам.

***

Ӯ дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрдани озода буд.

Садриддин Айни

Мӯйсафед дар дил нияте дорад, ки охирон қуввати дастон, охирон ҳунари чӯбтарошиашро дар ороишу кандакории сутунҳои хонаи нав ба ёдгор гузорад. Аммо баъди омадани Шодмонбек ба қор часпиданист. Бигузур, худ Шодмонбеку Баҳоршоҳ хонаро созанд, азоб кашанд, арақи ҷабин резанд, ҷӣ будани меҳнату лойқори ро фаҳманд, ба хонаи сохтагиашон меҳр банданд. Бачаҳо дар бардоштани иморат заҳмат кашанд, нағз аст. Баъд дилашон ба меҳнати сарфкардаи худ месӯзаду хонаро мисли гавҳараки чашм нигоҳ медоранд.

Абдулҳамид Самад

Виркан пас аз он бо саворонаш боз чандин қарат дар ҷохое, ки истилогарон ҳеҷ гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафмонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи онҳо ҳучумҳои ногаҳонӣ бурда хасорат мерасонд.

Сотим Улуғзода

Зафар ҳамроҳи дастаи шогирдонаш бағалҳо пур аз гулу лола ба Ҳоит расид. Ҷӣ манзарае! Аз деҳоти атрофи Ҳоит ба ин маросим он қадар мардуми бисёре ҷамъ омада буд, ки сӯзан партоед, ба замин намеафтад. Кампирону мӯйсафедони рӯзгордида, онҳое, ки аз ҷочии мудҳиш огоҳ буданд, ашк дар нӯги миҷгонашон овезон рӯ ба рӯи ҳайкали ёдгори саф мекашиданд. Ва Зафар ин сурудро нахустин бор дар оғӯши кӯху камари ҳамин ҷо ба гӯши мардум расонд. Китфони мӯйсафедҳо ба оҳанги резези тору суруд меларзид ва дар фазои Ҳоит мепечид фиғони дардолуди ҳофизи дӯстдошта.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири сӯзан партоед, ба замин намеафтад ҷӣ маъно дорад?
Дар матни охир дар бораи қадом ҳодиса сухан меравад?
Δ Муродифҳои феъли **партофтанро** номбар бикунед.

Сифати феълӣ аз чиҳати шакл сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати феълии сохта аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл бо пасвандҳои **-а, -анда** таркиб меёбад: (роҳи) **баста**, (овози) **гирифта**, (обҳои) **чаҳанда**, (ҷарҳи) **гарданда**.

Сифати феълии мураккаб аз чузъи номӣ ва феъл ташкил меёбад: **ресмонбофта**, **дастшикаста**, **хуншоршуда**, **парвозкунанда**, **зинатдиҳанда**.

Сифати феълии таркибӣ аз ду калима иборат буда, чузъҳо ҷудо навишта мешаванд: **равон карданӣ**, **ташқил карданӣ**, **хонда шуданӣ**, **фаромӯш кардагӣ**, **гирифта рафтагӣ**.

137. Матнҳои поёнро бихонед ва сифатҳои феълиро монанди мисолҳои зерӣ қоидаи сохтори сифат дар дафтар бинависед:

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ – деҳаи Искиҷкат омад.

Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшқу дуқону устохонаҳояшро торочгашта, аҳли хонаводаашро мусибатзада ва гирён ёфт. Бештарини ғуломон, хизматгорон ва канизонашро сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат бурда, дигарҳашон ба ҳар тараф гурехта парешон гашта буданд.

Сотим Улугзода

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро ғарқи нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи каҳрабо милтос мезаданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Банда як ҳафта дар Маскав буда, баъзе ҷойҳои тамошо ва саёҳаткардании шаҳри мазкурро дида, равонаи Бухоро гардидам.

Мирзо Сирочи Ҳаким

Заминҳо шудгор кардагӣ, порухои маъданӣ ва маҳаллӣ андохтагӣ, чигит кашонда ва тоза кардагӣ...

Сотим Улуғзода

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди шери ба ҷанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айнӣ

Мавҷҳои латифи савти мавзун тамоми ҳастии Саид Амонро фаро гирифтанд. Вай ҳис мекард, ки гӯё ба як ҷисми ниҳоят сабуке мубаддал шудааст ва ҳамроҳи руҳи ба рикқат омадааш мисли насими саҳаргоҳон нозук тапида, ба ким-кучое ба саёҳати ниҳоят гуворои олами ношиносе меравад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ШАРҲ. Мафҳуми инкор дар сифати феълӣ тавассути пешванди **на-(но-)** ифода меёбад. Ин пешванд дар аввали сифати феълии сода ва дар байни сифати феълии мураккаб воқеъ мешавад, яъне ба аввали феъли ёвар чун миёнванд васл мегардад:

(шайхи) **на**хуфта – **но**хуфта

(сухани) **на**шунида – **но**шунида

(масъалаи) ҳал**на**шуда – ҳал**но**шуда

(воқеаи) фаромӯш**на**шаванда

(кори) тамом**на**шаванда

---

138. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии инкорро эзоҳ диҳед:*

Аз истеъмоли калимаи ногуфтани ҳам ибо накард.

Сотим Улуғзода

Мавсими баҳор монанди солҳои ҷавонии умри одамии азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани.

Раҳим Ҷалил

Бо ҳамин амалиёт Некқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеҷ гумнашаванда ва барҳамнахӯрандаи тамғадори бой даромад.

Садриддин Айни

139. *Бо сифатҳои феълии (масъалаи) халнашуда, (воқеаи) фаромӯшнашаванда, (кори) тамомнашаванда ҷумла тартиб бидиҳед.*

§22. ЗАМОНҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ се замон ва панҷ шакл дорад:

1) сифати феълии замони гузашта: **омада, фаҳмида, иҷрошуда;**

2) сифати феълии замони ҳозира: **пурсанда, ҷӯянда, даврзананда;**

3) сифати феълии замони ҳозира-оянда: **меомада(гӣ), мехонда(гӣ), иҷро мекарда(гӣ);**

4) сифати феълии замони ҳозираи муайян: **навишта истода(гӣ), суруд хонда истода(гӣ), суол дода истода(гӣ);**

5) сифати феълии замони оянда: **диданӣ, сарф карданӣ, ҷо гирифтаниӣ.**

140. *Матни зеринро бихонед, сифатҳои феълӣро ҷудо кунед ва замони онҳоро шарҳ бидиҳед:*

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеҷ фоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунанд, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом кашад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро ба сафар тайёр кунанд...

Темурмалик ҷавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой

гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, оҳи ҷонкоҳе кашид...

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барқу бод мерафтанд. Муғулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аз дом ҷастаро ба даст дароранд. Саворони муғул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор, баъд аз талафоти бисёр додан, маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтано барои худ мувофиқ ёфтанд.

Садриддин Айни

? Нависанда **интиқом кашад, мувофиқ ёбанд**, – гуфтааст. Ин маъноҳоро боз бо кадом шаклҳои феъли баён кардан мумкин аст?

§23. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Сифати феълии замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а** (**пӯшида** – дари пӯшида; **рӯйида** – гули рӯйида; **омада** – меҳмони омада) сохта шуда, амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла воқеъшударо нишон медиҳад. Чунончи:

Бузургон ва аркони давлат ҳам омаданд. Сарваршоҳ пеши онҳо рози **нухуфта**ро аз нухуфт берун овард.

Сотим Улугзода

Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯи он бо нӯги ангуштон ҳарфҳои **ёдгирифташон**ро навиштанд.

Абдулҳамид Самад

Чавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки худро ба рӯи пойи аз пирӣ хушкидаи вай ме-молид. Падар ҳам сару гардани писарро бо бӯсаҳои гарми муштоқона саршор мекард.

Садриддин Айнӣ

141. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣро шарҳ диҳед:*

Аркини салтанат, мардони корозмудаву чаҳоншинохта ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд.

Сотим Улугзода

Ҳар бачае, ки тарбият дида бошад, бисёр баодоб мешавад. Нохуни дасту пояш ҳамеша гирифтагӣ мебошад.

Садриддин Айнӣ

Бахти баландат ёр буваду чашми давлатат бедор, ки ба суҳбати пире афтодӣ пухтапарварда, чаҳондида, орамида ва гар-мусардгашта, некубадозмуда, ки ҳаққи суҳбат бидонад ва шартӣ маваддат ба ҷой оварад, мушфиқу меҳрубон, хуштабъу ширин-забон.

Ангури навоварда туруштар бошад,
Рӯзе ду-се сабр кун, ки ширин гардад.

Саъдии Шерозӣ

Марде назди табиб омад ва аз дарди шикам беқарор гашта, дар замин меғалтид ва аз саҳтии алам зор-зор менолиду даво металабид:

– Эй табиб, охир илоче кун, ки кор аз даст рафт.

Табиб аз вай пурсид, ки имрӯз чӣ хӯрдаӣ? Марди содадил гуфт: «Пораи нони сӯхта хӯрдаам ва аз он ғизо, ки мисоли ангишт буд, танӯри меъдаам месӯзад».

Табиб ба мулозимон фармуд, ки дорое, ки ба чашм равшанӣ

диҳад, биёред, то чашми ин касро дору кашам. Он шахс фарёд баркашид:

К-охир, чӣ маҳалли ҳазлу бозист?
Вақти ачал асту қонгудозист!

– Эй табиб, шӯхиро як тараф мон, ман аз дарди шикам ме-
нолам ва ту чавохири дору дар чашм мекашӣ. Доруи дидаро бо
дарди шикам чӣ нисбат?

Табиб гуфт:

– Мехоҳам, ки чашми ту равшан шавад ва сиёхро аз сафед
фарқ кардан тавонӣ, то дигар нони сӯхта нахӯрӣ. Пас, туро
илочи чашм аз давои шикам лозимтар аст.

Хусайн Воизи Кошифӣ

142. *Бо сифатҳои феълии зерин ҷумла бисозед:*

(пираҳани) дӯхташуда

(ҳикояи) шунида

(замини) шудгоршуда

(пиёлаи) шикаста

(оби) рехта

(пӯшоки) дарида

(пунбаҳои) кошта

(таронаи) эҷодгардида

(шоҳчаҳои) хушкида

(китоби) хондашуда

ШАРҲ. Бо таъсири забони тоҷикии гуфторӣ сифати феълии
замони гузашта, ки бо пасванди **-а** меояд, пасванди **-гӣ**-ро низ
мепазирад, аммо аз васлҳои он бо пасванди **-а** мафҳуми сифати
феълӣ тағйир намеёбад. Чунончи:

(дарвозаи) кушода

(дарвозаи) кушодагӣ

(сабзаи) дамида

(сабзаи) дамидагӣ

(кори) анҷомёфта

(кори) анҷомёфтагӣ

---

§24. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои сода ва таркибӣ ба воситаи пасванди **-анда (-янда)** сохта мешавад.

Асоси феъл бо ҳамсадо анҷом ёфта бошад, пасванди **-анда** ва агар бо садонок ва ё ҳамсадои **й** тамом шуда бошад, пасванди **-янда-ро** мегирад. Масалан:

бурдан – бар – баранда
чарх задан – чарх зан – чархзананда
фарқ кардан – фарқ кун – фарқкунанда
баромадан – баро – бароянда
гуфтан – гӯй – гӯянда
хоидан – хой (бихой) – хоянда

143. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира таваҷҷуҳ кунед:*

Ў байтҳои хуби ба одам **таъсиркунанда** мехонд.

Садриддин Айни

Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ **ӯ** шуд. Бохирад марде буд, ақли **ҷӯяндаю офарандае** дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои **буррандаву шикофанда** тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт.

Сотим Улугзода

Сиддиқхон ба илму адабиёт шуғл намуд ва маоши аз подшоҳӣ ба худаш **додашавандаро** ба китобхари сарф карда, вақти худро тамоман ба мутолиа дод.

Садриддин Айни

144. *Бо сифатҳои феълии замони ҳозира чанд ҷумла бигӯед ё мисолҳоро аз китобҳои бадеӣ пайдо бикунед.*

145. *Аз матнҳои зерин сифати феълӣ ва сифату исмро муайян кунед ва онҳоро ҷудо-ҷудо бинависед:*

Бухоро дар ҳамворӣ воқеъ шудааст. Биноҳои он ҷӯборӣ аст. Атрофи онро қасрҳо, боғҳо, маҳаллаҳо ва кӯчаҳои сангфарш ва деҳаҳои баҳампайваста ба масоҳати 12 бар 12 фарсах фаро гирифтааст. Ҳамаи ин қасрҳо, биноҳо, қария ва қасабаҳоро хисоре ихота кардааст ва дар байни онҳо ҳаргиз замини нокишта ва нообод ба чашм наменамояд.

Раҳим Ҳошим

Ҷомӣ ба умеди оянда худро таскин дода, ҳамроҳони дар ғарибиҳо озурдашударо дилбардорӣ мекард, ба хотири онҳо мегуфту механдид.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то чӣ гӯяд ҷаҳондида мард.

Абулқосими Фирдавӣ

? Калимаи **хисор** боз чӣ маъно дорад?

Δ Муродифи **дилбардорӣ кардан** (дилбардорӣ мекард)-ро бигӯед.

ШАРҲ. Вожаҳои **наозмуда**, **ноумед нашав** дар сухани манзум гоҳе ба сурати **наёзмуда**, **навмед машав** кор фармуда мешаванд. Матне, ки ба қалами устод Сотим Улуғзода тааллуқ дорад, ба назм, ба сухани шоирона бисёр наздик аст, аз ин рӯ, калимаҳои мазкур ба забони он мувофиқ омадаанд.

---

§25. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА-ОЯНДА

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуҷуми сифати феълии замони гузашта (**хондагӣ**) бо иловаи пешванди **ме-** сохта мешавад ва дар замони оянда воқеъ гардидани амалу ҳолатро ифода мекунад. Чунончи:

мехондагӣ	кор мекардагӣ
менавиштагӣ	сайр мекардагӣ
мерафтагӣ	тавба мекардагӣ

146. *Матни зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда эътибор диҳед:*

- Аз бачагони мактаб кадомашон нағзтаранд?
- Бачагоне, ки ҳаргиз аз мактаб наместонанд.
- Аз инҳо кадомашон хубтаранд?
- Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй мекунанд.
- Аз инҳо кадомашон беҳтаранд?
- Қаламу қоғазии шариконашонро бе иҷозат **намегирифтагӣ**, ба шарикӣ қоғазу қалам **надоштагиаш** қаламу қоғазии зиёдатии худро **медодагӣ**...

***

Чизҳои **мехӯрдагӣ** аз гандум, ҷав, арзан ҳосил мешавад.

Садриддин Айни

Ў ришваҳои **мегирифтагиашро** доимо бо ҳоким ва бо девонбегии амир бо ҳам меид.

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким **мегирифтагиашро** тасаввур карда дарунакӣ шод гардид.

Сотим Улуғзода

? Дар байни вожаҳои **ҳадяву инъом** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

Δ Муродифҳои **бо ҳамро** номбар кунед.

Маъноӣ калимаҳои **сабак, саъй, мударрисро** бигӯед.

§26. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

Сифати феълии замони ҳозираи муайян аз шакли якуми сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва сифати феълии замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи **истодан сохта мешавад (пӯшида истода, гуфта истода, баромада истода)** ва дар ҳамин ҳангом воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад ва бо феъл – хабари ҷумла дар як замон воқеъ мегардад.

Ин навъи сифати феъли низ ду шакл дорад. Шакли якум бо пасванди **-а** таркиб меёбад:

рафта истода

хонда истода

чида истода

Шакли дуюм аз шакли якум ба воситаи пасванди **-гӣ** сохта мешавад. Масалан:

рафта истодагӣ

хонда истодагӣ

чида истодагӣ

147. Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайянро аз ҷумлаҳои зерин пайдо бикунед:

Обҳои ба рӯи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар деги рағани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Дар сари фаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯяш задаисто-
даи об лаззат мебурд.

Раҳим Чалил

Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ
намудор гардиданд.

Сотим Улуғзода

§27. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ОЯНДА

Сифати феълии замони оянда аз масдар бо пасван-
ди **-ӣ** сохта мешавад ва амалу ҳолати дар замони оянда
рухдиҳандаро мефаҳмонад. Мисол:

варзиш карданӣ	пурсиданӣ
парвоз карданӣ	хонданӣ
тамошо карданӣ	рафтани
ичро карданӣ	диданӣ
сухбат карданӣ	шуниданӣ

148. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифати феълии замони
оянда ишора бикунед:*

Сайри ҷоҳои тамошо карданӣ чи дар шаҳр, чи дар беруни
шаҳр буд. Ҳамаро пиёда ва савора рафта дидем.

***

Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манзараи Порс рафтам,
ки яке аз биноҳои диданӣ буд.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

– Агар маро хурсанд карданӣ бошӣ, гӯй, ҳар чизи бад бошад
ҳам, гӯй, чизе ки бошад, ба гуфтани он ман аз ту намеранҷам.

– Гапи бад нест, барои ту хеле хуб аст, хабари хурсандист...

– Ман туро муборакбод карданӣ будам.

Гулнор куртаи гулии обшустаи худро нишон дода:

– Ин қариб ба даридан расидааст, ман ягон чизи нав напӯшидаам ва пӯшиданӣ ҳам надорам, ки маро муборакбод гӯйӣ.

Садриддин Айни

? Барои чӣ ҷумлаҳои матни ба қалами устод Айни мутааллиқ бо тире оғоз ёфтаанд?

149. 1. *Бо мисолҳои зерин ҷумла бисозед:*

оби нӯшиданӣ	омаданӣ
китоби хонданӣ	фаҳмиданӣ
чизи хӯрданӣ	хариданӣ
роҳӣ карданӣ	диданӣ

2. *Муайян кунед, ки калимаҳои ишоратишуда дар матни манзум сифатанд ё сифати феълӣ?*

Барф чун болҳои **парканда**
Аз сари шохаҳо фурӯ мерехт.
Гулгули чӯйҳои **яхбаста**
Шаҳрро об дар гулӯ мерехт.
Хуфта фарёдҳои инсонӣ
Майли бедориҳои нав доранд.
Чашмҳо андар осмони соф
Донаҳои ситора мекоранд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

150. *Аз китобҳои устод Айни «Мактаби кӯҳна» ё «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» бо сифати феълӣ замони оянда ҷумла интиҳоб бикунед.*

§28. ИМЛОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Имлои сифати феълӣ чунин аст:

1. Сифати феълии замони гузашта, ки аз асоси замони гузаштаи феъли таркибии номӣ бо пасванди **-а** сохта шудааст, якҷо навишта мешавад, ба гунаи:

(гурезаи) **дастгиршуда**

(кори) **анҷомёфта**

(айвони) **болопӯшида**

(савори) **қафмонда**

(ҳавлии) **ичорамонда**

(аробаи) **чархшикаста**

2. Пешоянд бо чунин таркибҳо якҷо меояд:

(машғулияти) **баанҷомрасида**

(пири) **барҷомонда**

(умеди) **барбодрафта**

(одами) **азхудрафта**

(дузди) **бадастафтода**

(фоидаи) **бадастомада**

3. Сифати феълии аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди **-анда** сохташуда якҷо навишта мешавад, ба монанди:

(артиши) **зафарёбанда**

(сухани) **ҷамъбасткунанда**

(хонандаи) **ҷавобдиҳанда**

(талабаи) **хатмкунанда**

(мачлиси) **ҳалқунанда**

4. Ҷузъҳои сифати феълии таркибӣ, ки тавассути пасванди **-гӣ** ва **-ӣ** шакл гирифтаанд, якҷо навишта мешаванд, ба мисли:

(кори) **ичрошудагӣ**

(замини) **шудгоркардагӣ**

(дарсҳои) **хондашуданӣ**

(рӯйдоди) **фаромӯшношуданӣ**
(одами) **хондаистодагӣ**
(хабари) **овозаншуданӣ**
(чойи) **пинхоншуданӣ**

151. *Матнҳои зеринро бихонед ва имлои сифати феълро дар ёд бигиред:*

Мурғон бо савту сурудҳои худ ҳаёти **зафарёбанда**, табиати **сабзшаванда**, водии ба нашъунамо **дароянда**, баҳори гул-гул **шукуфандаро** табрик намуданд.

Мирзо Турсунзода

Зимистон асту зери пардаи ях
Ба хоби ноз рафта чӯйборон.
Магар дар хоби худ хобе бубинанд
Ба ёди рӯзҳои навбахорон,
Ки чӯе медихад овоз бар чӯй
Зи пушти парда ҳамчун роздорон.
Ба худ печанду чӯшанду хурӯшанд
Зи нури офтоби бомдодон...
Хаёли резаборони баҳорӣ,
Хаёли марғзорони расида,
Ба мисли кӯдаки парпечбаста
Ҳамекӯшанд пову пар кашида,
Ки боз аз зери ях озод гарданд,
Ба истиқболи дарё роҳ чӯянд,
Ба гӯши сабзаву себаргаву гул
Аз он хоби зимистон қисса гӯянд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

Издихоми косибон ва деҳқонони **ситамдида** аз дунболи Кова равон гардиданд. Фаридун байраки чарминро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми **чафодидаро** шунид.

Сотим Улугзода

Обҳои ба рӯйи оташ **пошхӯрда** монанди обе, ки дар деги равғани доғи **даргирифтаистода** рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Садрӣддин Айни

***

Буд яке рӯз ба фасли баҳор
Софу дурахшанда, ҳаво беғубор.

Сухайлӣ Чавҳаризода

Абуалӣ маслиҳатро дар он дид, ки худро аз ин гирдоби хатар ба соҳили эминтаре бирасонад ва чун қазираи нисбатан эмин аз ин селоби бало, ки ба Бухоро ва ба ҳокимияти сарриштаи худро гумкардаи Сомониён сарозер мешуд, ӯ Хоразмро интиҳоб кард.

Раҳим Ҳошим

Сохти ғулишкел аз сохти ишкелҳои одӣ он қадар фарқ на-дошт, фақат ҳалқаҳои ба пойи одам андохта мешудагии он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг набуда, ба дараҷае ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд.

***

Бегоҳирӯзӣ буд. Як марди солхӯрдаи тануманд, тахминан панҷохупанҷсола, наздам даромад. Мӯйи сафедаш ба қафо шона кардагӣ. Русиро хуб намедонисту ба русӣ гап мезад.

Ато Ҳамдам

§29. ВАЗИФАИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ЧУМЛА

Сифати феълӣ, асосан, ба вазифаи муайянкунанда меояд:

Сухроб чун даҳсола шуд, китфу бозуи ҷавонони **расида** ва зӯри паҳлавононро дошт ва дар саворию тирандозию шикору набардозмой ҳеч марде аз мардони он сарзамин ба ӯ баробар намешуд.

Сотим Улугзода

Онҳо муфлисона зиндагӣ мекарданд. Дар бисоташон либоси **пӯшиданӣ** ва чизи **хӯрданӣ** қариб надоштанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Сифати феълӣ ба вазифаи хабар низ меояд. Чунончи: Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда, мардумро **шӯронданӣ** шуд.

Садриддин Айнӣ

? Вожаи **набардозмой** чӣ гуна сохта шудааст?

152. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии ба вазифаи муайянкунанда ва хабар омадаро аз ҷиҳати замон шарҳ бидиҳед:*

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд.

Сотим Улугзода

Роҳ ба домани кӯҳпораи бузург расиду ба тарафи чап хам хӯрд. Дигар ин роҳ набуд, балки пайраҳе буд болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё сайқалхӯрда ва барахнашуда.

Расул Ҳодизода

Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда ва ба дилҳои муҳаббат ва илҳами бепоён бахшанда шуълаҳои бомдоди баҳорӣ ва шабнамхоро макида-макида дар нозу карашма буданд.

Мирзо Турсунзода

Ҳучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12 ҳазор танга фурӯхтааст.

***

Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хондашуданиро «муколама» кунам.

Садриддин Айни

153. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълиашро дар дафтар нависед:*

Сафо боз ба акси падар дида дӯхт. Вай ҳам аз паси шиша гӯё танҳо ба ӯ менигарист. Нигоҳаш сабуку бебоконе не, балки чун нигоҳи марди солхӯрда пурмаъно.

Абдулҳамид Самад

Ту савганд хӯрдӣ. Агар гуфтаи маро накуни, савгандзада мешавӣ.

Садриддин Айни

Мағупат чашмони хираи мижгонрехтаашро калонтар кушода, ба андоми гӯянда нигарист, лекин дар вай чандон нишони паҳлавонӣ надид; на китфу бозуи сутург, на синаи чун сипар дамида, на гардани ғафси пуррагу пай. Виркан ҷавонмарде қадаш аз миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва хушпайкар буд. Фақат дастҳояш, панҷаҳои дурушти шахшӯлаш, ки холо ба рӯи зонувонаш ёзида буданд, аз нерумандии ӯ хабар медоданд.

Сотим Улугзода

154. *Матнҳои зеринро бинависед, сифати феълӣ ва вазифаи онро муайян бикунед:*

Аз рахнаи кушодашудаи гурӯҳи анбуҳ Гиёс-махдуми аълам намоён шуд; дар тани ӯ чомаи кундал (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардӯзӣ, ба пояш кафшу масҳии зардӯзӣ буд. Зинати аспи савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт; гарданбанди тиллоқӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш махмали аълои гулдӯзӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздахзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯйи ёли шоназадааш ба гардани вай зеб меод.

Садриддин Айнӣ

Шоҳаншоҳ Золро озмуданӣ шуда, мубадонро ба боргоҳ талабид ва Золро дар миёни онҳо нишонд. Фармуд, ки ба ӯ суолҳо диҳанд, то аз ҷавобҳои ӯ пояи донишу хирадаш маълум шавад.

Сотим Улугзода

155. *Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои шиоратишударо маънидод кунед:*

Асп қатраҳои оби ба даруни гӯшаш **даромада** ва ба ёлу душаш **часпидаро** аз худ **дур карда**, сокиту ором истод.

Садриддин Айнӣ

Дар авҷи маҳфил ба базмгоҳ расидем. Эҳа, бустонсарое будааст **диданӣ**. Боғе дилкушо байни кӯҳҳои сарсабз, ҳавзҳо пуроб, мурғобиву моҳиҳои рангоранги шиновар. Гӯшае аз паси панҷара, бузҳои кӯҳӣ **ҳайратзада** ба чунбучӯли одамон менигаранд. Ду рӯбоҳи харобу гизала, мӯяшон ҷо-ҷо рехтаву бебез, қад-қадди хонаяки симтӯрпеч бекарор пасу пеш метозанд. Ва баъзан лаҳзаяке **истода**, ба кабкони фарбеҳаку фориғбол ҳарисона **нигариста**, лаб мелесиданд...

Абдулҳамид Самад

Пас аз як сол Наврӯз-пахлавон дар қатори ҳама ба чанг рафт. Аммо дар моҳи аввал, аз гуфти баъзеҳо, худи ҳафтаи аввал халок шуд. Тангаи тилло, ки аз ӯ хотира монда буд, ба қавли зар-шиносони атроф, тиллои тозаи кашмирӣ будааст ва он хатҳои ачиби ношиноси дар як тарафаш **нақшёфта** низ хатҳои қадимаи кашмирӣ буданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ӯро халоскори худ ва ба чаннати озода, осудагӣ **расонандаи** худ медонистанд, ин чароғи маҳтобиро яке аз муъҷизаҳои ӯ шумурданд.

Садриддин Айни

? Вожаи **кашмиро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Дар бораи Муқаннаъ чанд ҷумла нақл кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Қоидаи сифати феълиро бигӯед.

Сифати феъли чӣ гуна сохта мешавад?

Дар мавриди замонҳои сифати феъли маълумот диҳед.

Вазифаи наҳвии сифати феълиро бифаҳмонед.

156. *Бигӯед, ки ҳамаи калимаҳои ишоратишудаи матн магар сифати феълианд?*

Баъд аз рӯз сафед шудан пирмардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худхошон рафтанд, то ки ин ду **аламрасидаи** ғами **ҳичронкашида** бо якдигар дарди дилҳои **ғамдидаи** худро **гуфта** ва **шунита**, доди худро аз айёми дурӣ ва маҳҷурии **гузашта** ситонанд.

Пирмардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам **ҷудо шуда**, ба хонаҳои худ рафтанд.

Садриддин Айни

**? Таъбири бо як ҷаҳон шодиро чӣ гуна мефаҳмед? Дар бораи Те-
мурмалик чӣ медонед?**

157. *Аз матни зерин таркиби сифатҳои феълӣ шабнамзада ва
махмуркунандаро муайян кунед:*

Дар авҷи гулшукуфти баҳор лаби замини доманаи кӯхро
ҳамвор карда, ба кишт омода месохтем. Баъди як ҳафтаи боронӣ
он рӯз офтобиву гармак буд. Шерозаи аз шукуфа ва сабзаҳои
шабнамзада нақшину лаби киштзорҳо ончунон ботаровату
пуршукӯҳ менамуд, ки дили кас намехост ба рӯяш по ниҳад. На-
сими мулоим аз тарафи кӯҳсор вазида, бӯи атромези гиёҳҳо
ва нақҳати махмуркунандаи заминро ба машом мезад. Гулу
сабзаҳо маҳин-маҳин мурғак мерафтанд, дил ба хурӯш меомад.
Ҳама боҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари оф-
тобаки баҳор хун дар рағҳо ба ҷӯш меомад.

Абдулҳамид Самад

Δ Вожаҳои нақҳат ва машомро шарҳ диҳед.

158. *Матни зеринро бинависед ва ба ҷойи нуқтаҳо аз сифатҳои
феълӣ даруни қавс мувофиқашро гузоред:*

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи ... ба тарафи
деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд,
рохро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи болои рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи
он деҳаи обод, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре
пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи
боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва
бачагон тӯб-тӯб шуда ба рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои ... мени-
шастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони ... парчапалосҳо, кӯрпа-
болишҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд (*кушода, бехонумон-
гардида, омадагиамон*).

Садриддин Айни

159. Масдарҳои омадан, хондан, парвоз кардан, дидан, фаҳмиданро нахуст ба сифати феълӣ баргардонед, пас онҳоро дар ҷумла биёред.

160. Сохт ва замони сифатҳои феълии чангхӯрда, дарбаства, зангхӯрда ва хазонрасидаро баён кунед.

161. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи наҳви сифати феълиро муайян кунед:

Хушбахт он касест, ки дар хонадони ӯ касе бе илм ва бетарбият набошад. Ҳамаи афроди хонаводаи хушбахт соҳибони ахлоқи нек, ботамиз, некукирдор мешаванд.

Бузургу саркори хонадони саодатманд ҳама авлод ва атбоъашро илм ва дониш меомӯзад. Чизҳои ба дунё ва дин қор меомадагиро ёд медиҳад.

Садриддин Айни

Амири Бухоро фарзанди бисёр дорад, мо надонем, кадомиро ба валиаҳдӣ меҳаҳад ва кадомиро назди мо мефиристонанд, ҷавоби ин суҳан дар уҳдаи Кофман кун, то вай фарзанди валиаҳд мешудагӣ ва меомадагиро муқаррар гардонад.

Аҳмади Дониш

Падару писар ба сафар омодагӣ медидаанд. Даводав дошт Ҳикмат. Нишонии шифохонаи Маскавшаҳро амиқ чуста, аз фурушгоҳи шаҳрӣ чипта ва барои падар аз бозор шиму пичаки ба таъбире чор кас медидагӣ харид. Попӯши қиблагоҳам зеби шаҳри калон не гуфта наваш овард. Падар Ҳикматро хоҳиш кард, ки ақл дорад ё не? О, пасандозро харч намуд, пагоҳ дар мулки ғарибӣ ба чигарбандаш доруворӣ лозим аст, боз ҳар ду чӣ меҳӯранд?

Сипеҳри Ҳасанзод

? Чор кас медидагӣ чӣ гуна таъбир аст?

Δ Калимаи **чигарбандро** аз ҷиҳати маъно ва таркиб шарҳ диҳед.

§30. ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад. Чунончи: Ва ман қабо **пӯшидаву** миён **баста** ва мӯза **пӯшидаву** ба по истодам (Низомулмулк).

Ин ҷо се амал мушоҳида мешавад: **пӯшидан**, **бастан** ва **ба по истодан**. Амали охир, яъне **ба по истодан** асосӣ аст, чунки бе он ҷумла маънӣ намедихад. Лекин ҷумларо бидуни амалҳои якуму дуюм низ баён кардан мумкин аст: Ва ман **ба по истодам**. Аммо калимаҳои **пӯшидану бастан** ба амали асосии ҷумла маъноӣ иловагӣ зам мекунанд. Мисоли дигар: Пирак **хандакунон** ба гап **сар кард** (Садриддин Айни). Дар ин ҷумла ду амал ҳаст: яке **хандакунон**, дигаре **сар кард**. Амали якумро, ки асосӣ нест, аз ҷиҳати шакл ин гуна тағйир додан мумкин аст: **хандида** ё **хандида-хандида** (Пирак **хандида-хандида** ба гап **сар кард**). Монанди далели боло ин ҷумла низ бе амали иловагӣ навишта мешавад (Пирак...ба гап **сар кард**), аммо мазмун чандон пурра нест. Ҳамин тариқ, калимаҳои **пӯшида**, **баста**, **хандакунон**ро, ки ҳолату вазъияти амали асосиро мефаҳмонанд, феъли ҳол мегӯянд.

162. *Аз матнҳои зерин феъли ҳол ва феъли асосии матнро нишон бидиҳед:*

– Бубахшед, саги мо хушзоту ботарбия аст, дидед, касеро нагазид. Бо бачаҳои шумо як шӯҳӣ кардан хост, – тахтапушти хайвонро навозишқунон гуфт зан.

Абдулҳамид Самад

Дукондорон ба ин хандаи бемаҳали мо хайрон-хайрон ва таачҷубқорона нигоҳ мекарданд.

***

Рӯди кӯҳӣ, ту сарой ба ҳавои дили ман,
Чӯр созӣ нафасатро ба садои дили ман.
Шуд дар сина ниҳон, рақскунон мегузарӣ,
Огаҳ астӣ магар аз дарду давои дили ман?

Мирзо Турсунзода

Як рӯз Ҳушанг бо чанде аз ёрони худ пайи шикор ба кӯхсор рафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт, ки ду чашми сурхаш гӯё ду чашмаи хун буду аз даҳонаш дуд ғаввора мезад. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Ҳушанг санги калонеро бардошта, ба тарафи мор ҳаво дод. Мор ғавран ба як сӯ ҷаҳида, ҷонашро халос кард. Санги калон ба санги хурде бархӯрд ва ҳар ду шикастанд. Аз сангҳо шарораҳо ба атроф част ва шуоъ падид омад.

Сотим Улугзода

Аз пеш тунукоба баромад. Вай дар банди чунин андешаҳо ҳазида-ҳазида ва нолиш карда, ба лаби об расид. Саҳл нафасашро рост карда, лабони сӯзонашро ба оби оинасон соф расонд. Дуру дароз ва бо аҷаб кайфияти руҳбахш ҳарисона об нӯшид. Дилаш андаке равшан шуд.

Ҷонибек Ақобир

? Ба ҷойи ҷуфти ҳаммаъноӣ **дуру дароз** кадом калимаҳоро истифода бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи **пайро** дар таркиби **пайи шикор** номбар бикунед.

163. Матни поёнро бихонед ва феълҳои ҳоли ишоратишударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед:

Овардаанд, ки козуре бар канораи рӯде ба кори худ машғул буд. Ҳар рӯз куланге медид, ки бар канораи рӯд **нишаста**,

хайвоне, ки дар миёнаи лой бошад, мегирифт ва ба он **қаноат намуда**, ба ошёнаи худ бозмерафт. Рӯзе ногоҳ бошаи тезпар пайдо шуд ва кабки фарбех **сайд карда**, пореа хӯрд ва бокиро бигузошту бирафт. Куланг бо худ андеша кард, ки ин чонвар бо чунон ҷуссаи хурд чонварони бузургро сайд мекунад ва ман бо чунин ҳайкали бузург ба чизи ҳақире қаноат менамоям. Баъд аз ин ба чунин чизҳои ҳақир сар фуруд наёварам ва каманди қасд танҳо ба кунгураи сипехри баланд биафганам. Пас тарки шикори кирмон кард ва мунтазири сайди кабӯтару кабк истод. Козур аз дур тамошои ҳоли бошаву кабк карда буд. Чун ғайрати кулангро дид, дар ҳайрат монд ва мунтазири оқибати қор шуд. Иттифоқо кабӯтаре дар он фазо падида омад. Куланг **парид** қасди кабӯтар кард. Кабӯтар **майл ба канораи об намуда**, аз пеши вай даргузашт. Куланг аз ақиб ба **фуруд омада**, бар лаби рӯд биафтод ва пояш дар лой бимонд, ҳарчанд ҷаҳд мекард, пару пояш бар лой бештар ғӯта мехӯрд ва ба гил олудатар мешуд. Козур биёмад ва ўро бигирифт рӯй ба хона ниҳод. Дар роҳ дӯсте пеш омад ва пурсид, ки ин чист?

Козур гуфт:

– Ин кулангест, ки мехост қори боша кунад, аммо худро низ ба бод дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Маънои феъли **овардаандро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мафҳуми калимаи **ҳақирро** бигӯед.

§31. СОХТ ВА ИМЛОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Ҳар ду шакли феъли ҳол аз асосҳои феъл тавассути пасванд сохта мешавад.

Чунончи, шакли яқум аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а: (рафта, хӯрда, дида, пурсида)** ва шакли дуюм аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди **-он (завққунон, гапзанон, ғурғурқунон)** сохта мешавад.

ШАРҲ. Ҷузъи ёвари феъли ҳол калимаҳои **кардан** (кун), **задан** (зан), **гуфтан** (гӯй) ва ғайра мебошад. Агар асоси феъл бо ҳарфи **й** анҷом ёфта бошад, ба ҷойи он пасванди **-ён** меояд: **гӯй (-гӯён): додгӯён** худро ба оғӯши модараш партофт.

Ҷалол Иқромӣ

---

164. *Бо феълҳои ҳоли роҳравон, очагӯён, ишорақунон, тақяқунон, хандақунон, завққунон, бозикунон, суҳбатқунон, рақсқунон, фарёдқунон ҷумла тартиб диҳед.*

165. *Матни зеринро бихонед ва масдарҳои дохили қавсро дар шакли феъли ҳол истифода кунед:*

Фаронак (бедор шудан) шавҳарашро ҳам бедор кард ва ба вай хоби ачиби худро нақл кард. Отибин (шодӣ кардан) гуфт:

– Ман аз нажоди шоҳони қадими Эронзаминам, пас чӣ аҷаб аст, агар фарзандонам озодбахши кишвари мо гарданд!

Башорати сурӯши накукор ба вучуд омад. Фаронак писар зойд ва номи ӯро Фаридун гузошт.

Манучеҳр савора бар аспи сафеди густувондор ба болои Салм тохт. Салм рӯ ба фирор ниҳод. Манучеҳр аз ақиби ӯ (сур кардан) бонг мезад, ки:

– Эй номҷӯй, ту тоҷи шаҳаншоҳӣ хостӣ, инак, ман онро овардам: тоҷ аз хун! Бар сарат мепӯшонам. Аз тоҷ чаро мегурезӣ? Дарахти ҷиноятат бор овард, бичин! Бораш агар ногувор аст, чӣ чора, охир худат нишонда будӣ! Шоҳи Эрон ба вай (расидан) яке шамшер зада буд, ки дами шамшер тани Салмро аз китфи чапаш то паҳлуи росташ (буридан) ду ним кард.

Сотим Улугзода

? Мазмуни таъбири **дарахти ҷиноят**ро чӣ гуна бояд фаҳмид?
Калимаи нишонда ба чӣ гуна тағйирот дучор шудааст?
Δ Муродифи вожаи **борро** номбар кунед.

Имлои феъли ҳол ин гуна аст:

1) ҳамаи чузъҳои он якҷо навишта мешаванд (**бозикунон, гулдурозанон, сурудхонон**);

2) дар байни чузъи номии такрор дефис гузошта мешавад (**чаҳ-чаҳзанон, вой-войгӯён, пичир-пичиркунон, чиринг-чирингкунон, фуш-фушкунон**);

3) дар байни феъли ҳоли такрор нимтире гузошта мешавад (*Дудҳо ...тоб хӯрда-тоб хӯрда дар фазои осмони лочувардӣ пинҳон мешуданд (Раҳим Чалил); Духтаре ...да-вон-давон меояд (Садриддин Айнӣ)*).

166. *Матни зеринро бихонед. Феъли ҳолро муайян кунед ва ба имлои он эътибор бидиҳед:*

Сафо дар назди ин сурату сӯзанӣ на танҳо худро ноҳинчор ҳис мекард, балки меларзид. Доимо ба ӯ чизе гуфтан мехост, вале ёрои лаб кушодан надошт. Айёми тифлӣ ҳам, агар аз касе озору алам медид ё дилаш аз бухс молмомол мешуд, дав-давон ба хона меомад ва дар рӯ ба рӯи ин сӯзаниву сурат ҳайкалвор не, бо тани ларзон рост меистод.

Абдулҳамид Самад

Дар сарғаҳи деҳа ногоҳ ҳаре коҳилона ҳанг зад ва саге бо нӯлаи ноҳинчораш ба он чӯр шуд. Ду писарбача шавкункунону тозон оби лойи кӯлмакҳои рӯи роҳро ба чор тараф пош дода, аз шафати ӯ гузаштанд.

Азиз ҳаросон худро ба канори роҳ кашид, бо вучуди он ба домани чома ва мӯзай ялаққосиаш якчанд қатра оби лой расида, кайфашро парронд. Аммо писарбачаҳо аз ин парвое накарда завқиданд ва почаҳояшонро то зону бар зада, ба наҳри камоб даромада, дар тараддуи моҳигирӣ афтоданд. «Ҳоли ба дастам меафтед, шайтонҳо. Чунон коратон бифармоям, ки роҳи гурез наёбед...» ғур-ғуркунон гузашт Азиз.

Абдулҳамид Самад

Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид.

Сотим Улуғзода

? Калимаи **ҳаросонро** чӣ тавр ба феъли ҳол баргардондан мумкин аст?

Аз чӣ сабаб як ҷумлаи дохили матн ба нохунак гирифта шудааст?

§32. ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Шакли мутлақ аз асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасванди **-а** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии ҷумла воқеъ шудааст. Чунончи:

Бозор кафишҳои меҳмононро пеш монда, худаш ҳам ба меҳмонхона даромад, ба лаби пойгаҳ дузону зада, даст пеш гирифта нишаст. Домулло имом даст бардошта фотеҳа хонд, дигарон даст бардошта, «омин» гуфтанд. Имом даст бар рӯ кашид, дигарон ҳам – «қадам расид, бало нарасад» – гӯён дастҳоро ба рӯ кашиданд.

Садриддин Айнӣ

Шакли давомдор аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки дар кадом вазъияту ҳолат ба вуқӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад. Чунончи:

Носири Хусрав созаширо **озмоишқунон** аз он торафт овозҳои нав ба нав мебаровард.

Сотим Улуғзода

Сарлашкар... дасту **почакзанон** афсӯс меҳӯрд, ки чаро барои рӯзи мабодо як кафтари номабар напарварид, мисли кабутарҳои дастомӯзе, ки дар китобҳо ситоиш шудаанд.

Абдулҳамид Самад

167. *Матни зеринро бинависед ва шаклҳои феъли ҳолро маъни-
дод кунед:*

Пас аз падарам рафтани мактабдор маро ба наздиктари худ
ҷой дода, ба яке аз бачагони калон амр дод, ки маро ёд диҳад. Он
бача маро ба он тахтача нигоҳ кунонда «алиф,бе, те,се» гуфт.

Ман ҳам аз забони ӯ гуфта ин чор калима, пас аз он ки
худи ман инҳоро гуфта метавонистагӣ шудам, он бача ба сари
бачаҳои дигар рафта ва онҳоро ҳам ёд меод.

Бачагон он бачаро «халифа» мегуфтанд.

Баъд аз он мактабдор аз мактаб баромада рафт.

Акнун шӯрест, ки дар мактаб бархост. Бачагон аввал рост
хеста бо якдигар гӯшті гирифтанд, пурзӯрон камзӯронро ме-
афтонданд ва мезаданд, пас аз ним соат афту дарафт кардан, ха-
лифа аз ҷои худ хеста ва ҷӯби дарози мактабдорро гирифта аз
яксар бачагонро задан гирифт.

Ман тарсида хостам, ки аз мактаб баромада гурезам, аммо
муяссар нашуд: дари мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфи-
наш ҷӯб гузаронида буданд, ки даромад-баромад кардани мисли
ман бачаи шашсола мумкин набуд ва бо «ба ҷоят нишин, ва-
гарна мезанам» гуфтани халифа баргашта ба ҷоям нишастам ва
сари худро ҳам карда, зери чашм ба халифа нигоҳ мекардам...

***

Вақте ки ҷӯби мактабдорро ба хотир меовардам, кафи
пойҳоям хоришкунон сӯзиш мекард, дилам ба пушт мекашид ва
нафасам тангӣ мекард...

***

Давон-давои боз ба мактаб омадам. Акнун як қисми бачаҳо
ҳам омада буданд ва мактабдор ба ҷамъ кардани пули бӯрӯ
машғул буд, ман ҳам пули аз падарам гирифтаамро бурда ба
мактабдор доданӣ шудам. Аммо дастонам болои ҳам бар синаам
монда, бе он ки дастамро дароз кунам, пулро ба кафи дастам ва
дар хамаи ангуштонам нигоҳ дошта, ба ӯ нишон додам.

Ӯ боз хандида:

- Боракалло, акнун баодоб шудӣ, – гуфт ва илова кард:
- Дар вақти пул додан дастатро пеш нагириӣ ҳам мешавад.

Ман аз ин гузашти мактабдор ба часорат омада, бе он ки дасти чапамро аз сари синаам бардорам, бо дасти ростам пулро дароз кардам.

Садриддин Айнӣ

? **Давон-давоно**ро чӣ гуна ба феъли ҳоли замони гузашта баргардондан мумкин аст?

168. *Бо дарназардошти шаклҳои феъли ҳол матн тартиб бидиҳед.*

169. *Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои ҳоли зерин мувофиқаширо бигузored:* **нафринкунон, навозишкунон, табассумкунон, хавотиркашон, нигоҳ карда, фик-фиккунон:**

Сухани ӯро... шунида нишаст.

Садриддин Айнӣ

Ҳарорати хуршед устухони сарди ӯро ... гарм мекард.

Ҷалол Иқромӣ

Фурӯшанда машкобро ... бо дасти росташ аз домани харидор маҳкам дошт.

Садриддин Айнӣ

Чандал ... назди шоҳ рафт ва ӯро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард.

Сотим Улуғзода

Гоҳе домани кӯҳҳои дуродурро ... худ ба худ табассум мекард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Таҳамтан аз пеши Ковус ... ба хиргоҳи худ рафт. Бародараш Завор ... чашм ба роҳи ӯ буд.

Сотим Улуғзода

Асп боэҳтиёт қадам мегузошт, пеш аз ҳар қадам мондан ба зери пояш тег кашида ... ду-се сония меистод.

Садриддин Айни

? Нависанда дар ҷумлаи «Чандал шодикунон назди шоҳ рафт ва ўро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард» чаро феъли ёвари карданро бо калимаҳои ситоиш ва муаррифӣ наовардааст?

§33. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду замон дорад: замони гузашта ва ҳозира. Феъли ҳоли замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи пасванди **-а** сохта мешавад ва ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ ифода мекунад, яъне амали пеш аз хабар воқеъшударо мефаҳмонад: Абрҳо рӯи осмони баланд болу пар **боз карда** мегаштанд (Мирзо Турсунзода).

Феъли ҳоли замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва танҳо намуди давомдорро ифода намуда, амалу ҳолатро, ки бо феъли асосӣ дар як замон ба вучуд омадааст, баён мекунад. Аз ин рӯ, хабари ҷумла дар замони гузашта, ҳозира ва оянда воқеъ шавад, феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамзамон мегардад: Баррагон аз қафои рама **баосзанон** медавиданд (*Садриддин Айни*).

170. Матни зеринро бихонед ва ба замонҳои феъли ҳол диққат бидиҳед:

Ошён дошт дар он домани дашт
Зоғаке зишту бадандому палашт.
Солҳо **зиста** афзун зи шумор,
Ишкам **оганда** зи ганди мурдор.
Бар сари шоҳ варо дид уқоб,
З-осмон сӯйи замин шуд башитоб.

Гуфт: «К-эй **дида** зи мо бас бедод,
Бо ту имрӯз маро кор уфтод.
Мушкиле дорам, агар бигшой,
Бикунам, ҳар чи ту мефармой».
Гуфт: «Мо бандаи даргоҳи туем,
То ки ҳастем, ҳавоҳоҳи туем».

Парвиз Хонларӣ

Чалол дид, ки кампир бо як меҳри олии модарона **табассум-кунон** дастони хароби серрагу пайи худро сӯйи ӯ дароз кардааст.

Ҷонибек Ақобир

Шодӣ **шодикунон** ва **додгӯён** худро ба болои модараш партофт.

Садриддин Айнӣ

? **Омода** чӣ маънӣ дорад?

Δ Ибораи **афзун** зи **шуморро** шарҳ диҳед.

ШАРҲ. Ҳам шакли мутлақ ва ҳам шакли давомдори феъли ҳол ба тарзи такрор меояд: **хӯрда-хӯрда, хандида-хандида, давон-даvon, тозон-тозон**. Чунончи:

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарироҳиро хӯрда-хӯрда ба деҳа наздик мешуд.

Фотех Ниёзӣ

Мо **даvon-даvon** ба роҳ даромадем.

***

Ман ба мактаб **тозон-тозон** мерафтам.

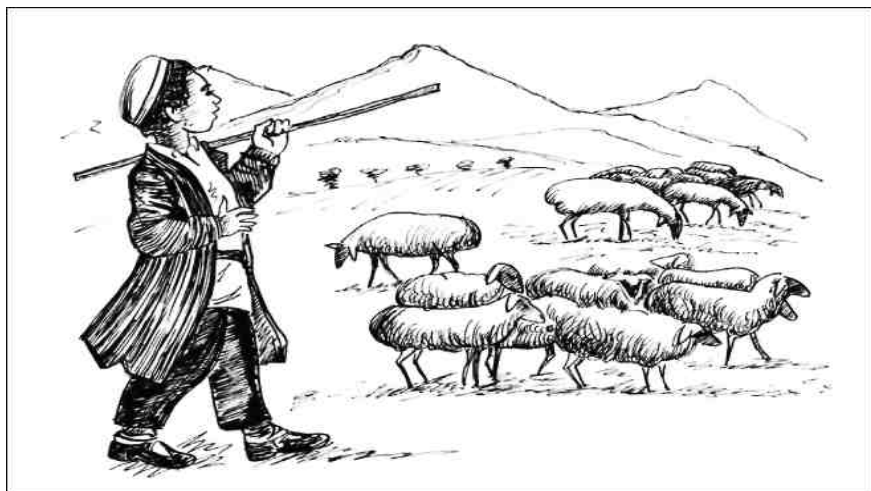
Садриддин Айнӣ

---

171. *Аз матни зерин ҷумлаҳои феъли ҳолдоштаро биёбед ва замони онҳоро муайян кунед:*

Хусрав аввали баҳор аз наздик гургро дид. Вай китоби «Дон Кихот»-ро дар бағал зада, бузу гӯсфандони тағоияшро, ки бештаринашон барраю бузғола зоида буданд, ба ёлаи Суғурон ба чаро баровард. Ҳама ҷо сабззор буд. Гулҳои рангоранг дар байни сабззорон қад кашидаю шукуфта ҳусни талу теппахоро меафзуданд. Дар байни роҳу домани кӯҳсорон (шибарҷойҳо) чашмаҳои баҳорӣ ҷӯшида-ҷӯшида мебаромаданд. Ва оби мусалфои ин чашмаҳо ба лаби ҷӯйҳо баробар шуда, ба рӯи сабзаю себарғаҳо ғел зада, шилдир-шилдиркунон ба дараҳо мерехтанду дар рӯдхонаҳо ба шӯр меомаданд. Дар ҷо-ҷо, лаби ҷарию кӯҳдоманҳо, дарахтони гелосу олуҷа ва шафтолу ғарқи гул буданд. Хониши мурғон ба манзараҳои дилфиреби баҳор шукӯҳи тозае мебахшид. Хусрав дар сари баландӣ ба асо така карда, ба ҳайвонҳо, ки фукашонро аз сабза нақанда, ба чор тараф меширофтанд, даме нигарист. Баъд ҷомаашро аз тан кашида, рӯи сабза партофт ва дар офтобрӯ дароз кашида, ба мутолиаи китоб сар кард. Офтоби баҳор бо панҷаҳои нарму гармаш пушташро сила карда, ба писарак ҳаловат мебахшид.

Абдулҳамид Самад

172. Ба мазмуни матн ва сурат пайравӣ намуда, бо истифода аз шаклҳои феъли ҳол лавҳа тартиб диҳед.

173. *Аз ҷумлаи «Хусрав ба тағоияш, ки нолишкунон коматашро аз болои гӯсфанди бечон бардошт, нигариста, ҳамон вақт аз дил гузаронида буд, ки шояд одамон барои чашмони оташбору бечояш ўро Ачики Гург номидаанд» (Абдулҳамид Самад) феълҳои нолишкунон, нигаристаро аз ҷиҳати таркиб ва замон шарҳ диҳед.*

§34. ВАЗИФАИ ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ҶУМЛА

Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

Бобои писарак ҳарчанд мекушад, аз дасти дӯсташу дигарон раҳо намеёбад ва онҳо ўро **кашолақунон** ба майдон медароранд.

Абдулҳамид Самад

Занак чарху пилтасабадашро онсӯтар гузошта, бо ҳар ду даст ба зонувони лоғари нотавонаш **такяқунон** ба истиқболи меҳмон бархост.

Сотим Улугзода

? Дар ин маврид ба ҷойи калимаи арабии **истикбол** кадом вожаи тоҷикиро ба қор бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои вожаи **лоғарро** номбар кунед.

174. *Матни зеринро бинависед ва феъли ҳоли ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаро шарҳ бидиҳед:*

Рӯзи истироҳат писарак аз хоб дертар бедор шуду падарашро дар хона пайдо накард. Хамёзакашон ўро аз модараш пурсон шуд. Вай лабонашро ба заҳрханд моил сохта, вале нигоҳашро аз телевизор, ки «Алифбочон, Алифбо»-ро намоиш меод, нақанда гуфт, ки бозор рафтааст падараш.

Абдулҳамид Самад

Ангушташро боло бардошта, суханҳои чудогонаро таъкидкунон мисраъхоро тақроан мехонад.

Сотим Улуғзода

175. *Бо истифодаи феъли ҳол чанд ҷумла тартиб бидиҳед ва вазифаи онро муайян кунед.*

§35. МОНАНДӢ ВА ФАРҚИ ФЕЪЛИ ҲОЛ АЗ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

1. Аз рӯи маъно ва мавқеи худ сифати феълӣ дар ҷумла ба сифат наздик аст. Мисол:

*Теге аз ман **буррандатар** набувад,
Барқе аз ман **чаҳандатар** набувад.*

Абулқосим Лоҳутӣ

Чунонки мушоҳида мешавад, сифатҳои феълии **бурранда** ва **чаҳанда** ба нишонаҳои сифат бештар моиланд, яъне чун сифати асли (теги **бурранда-тар**, **барқи чаҳанда-тар**) дараҷаи қиёсо мефаҳмонанд.

2. Дар ҷумла чун исм истеъмол меёбад, монанди исм бо пасванди чамъсоз, пешоянду пасоянд ва бандакҷонишин (**-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**) меояд. Чунончи:

*Фаридун барои Эраҷ тахти фирӯза ороста, асбоби зиёфату базми шоҳонаро муҳайё сохта, **созанда** ва **сарояндагонро** ҳозир карда буд.*

Сотим Улуғзода

Малик писарро заҷру маломат кард, ки бо парварандаи хеш даъвои муқовимат кардӣ.

Саъдии Шерозӣ

*Фотима ба роҳи **омадағиаш** баргаишт.*

Сотим Улуғзода

Ҳамон гуна, ки дида мешавад, калимаҳои **созандагон**, **сарояндагон** ба монанди мисолҳои боло нишонаҳои феълҳои худро суст ё гум карда, хусусияти исмро қабул кардаанд, аз ҷумла ба саволи исм (киҳо?) ҷавоб мегӯянд.

3. Сифати феълӣ дар алокаи изофӣ (пеш аз исм) меояд. Масалан:

Лаишкаркашии гаюр аз тасодуф на фақат бедастуно нашуд, балки хурсанд шуд, ки инак, метавонад ҳисобаширо бо кушандаи бародараш баробар кунад...

***

Синдухт чун ба Кобул расид, ба дарбонҳои даргоҳи Сом гуфт, ки ба ҷаҳонпахлавон хабар диҳанд, ки **фиристодаи Кобулшоҳ** омадааст.

Сотим Улугзода

? Чаро вожаи **созанда** бе пасванди **-гон** омадааст?

176. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва хусусияти сифати феълро дар мисолҳои пешниҳодшуда бифаҳмонед:*

Саги ёбой ба одамиён унс гирифт ва боқадр шуд, зеро онҳоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти дарранда огоҳ мекард. Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, парандаю чаранда дар ваҳми ҷон буданд; аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба чангаш мегирифт.

Сотим Улугзода

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям.

Саъдии Шерозӣ

Вазифаи мо, роҳнишинон, барои дар роҳ афтодамондагон ва сармоягирифтагон хизмат кардан аст.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Таъбири дафтар аз гуфтаи парешон шустан ба маънои тозаву пок кардани дафтар аз суханҳои беҳуда, ношоиста ё дар дафтар ҷо надодани он гуна суханҳост.

---

1. Феъли ҳол бо калимаҳои дигар дар алокаи ҳамроҳӣ меояд ва ба феъли асосӣ тобеъ мебошад. Феъли ҳол шакли тағйирнаёбандаи феъл аст. Чунончи: *Дарбон рафт. Пиразан рӯканону мӯканон омад. Вай хост замин бӯсад, вале гарданаиш ёрӣ надод. Хост сухан гӯяд, аммо гуфта натавонист.*

Аълоҳон Афсаҳзод

2. Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд: Савораҳо **сухбаткунон** ба назди хаймае расиданд.

Шодӣ Ҳаниф

177. *Матнро бихонед, сифати феълӣ ва феъли ҳоли онро маънидод кунед:*

ДИДОРИ ОРЗУҲО

Бар кокулони борон
Чун бод шона мезад,
Ҳар катраи фитода
Чангу чағона мезад.

Барке ба ҷони тундар
Оташ заду ниҳон шуд.
Гӯё ки аз ғиреваш
Таркиш дар осмон шуд.

Ҳар майсаи дамида
Гесу ба ҷӯй мешуст.
Қорчи калларафида
Гӯё ки рӯй мешуст.

Аз зери тарма хомӯш
Сар мекашид вешим.
Партофта сияҳгӯш
Зулфони чун бирешим.
Бо қомати камонӣ
Рангинкамон чу бархост,
Дил гуфт зиндагонӣ
Дидори орзухост...

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

178. *Сифати феълӣ ва феъли ҳоли ҷумлаҳои зеринро муайян кунед:*

Хотуни шӯрбахт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва начоти кишвар аз харобии тамои ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Ғоратгарон ин хирочро рӯёнида, ҷандин ҳазор ҷавонон ва духтарони суғдиро асир гирифта, «ғанимат»-и беҳисоби яғмоғариашонро ба садҳо шутур бор карда, хоку хокистари ободиҳои дирӯзаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Сотим Улугзода

Ҳолида, лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абруво-ни барҳамашро таачҷубкунон сахл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад. Вай меҳонду дар чеҳрааш ҳазорон ифодаи пур аз ифтихору саодат, гӯё ки навакак падару модараш пайдо шуда бошанд, сайр мекард.

Ҷонибек Ақобир

Баъд аз он ки сафедҷомагон дар Самарқанд ва Бухоро мағлуб гардиданд ва туркони ёридиҳандаи онҳо ҳам шикаст хӯрда рафтанд, халифа Маҳдӣ ҳамаи қувваташро барои ба даст даровардани ин қалъа ва Муқаннаъ сарф карда, ихтиёри ин ҷангро ба волии Ҳирот, ба Сайид супурд.

Садриддин Айни

179. *Бо истифодаи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзуи «Зимистон – фасли ҷомасафеди табиат» ишио кунед.*

180. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳои феълӣ ва феъли холро дар дафтар нависед:

Дирӯз баъди борон тирукамон баромад,
Байроқи навбахорон партавфишон баромад.
Аз қатраҳои борон, дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чеҳраи мунаққаш
Ҳусни замин дамида фавворасон баромад.
Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште
Товуси хушхиروми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Сайид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта истоданаширо муваққатан фаромӯш карда буд. Вай аз роҳравӣ монда, овринги хатарнокеро, ки дар соҳили муқобил, дар камари кӯҳи рост ба дарё фаромада часпонида буданд, бо мароқ тамошо мекард. Чунонки фароштурук дар дахонаш зарра-зарра лой кашонида ба

девори рост мечаспонаду лона месозад, мардуми устокор ва бе-бок бар чабини санги хоро бо муъчизае мехҳои чӯбин зада ва аз болои он чӯбу чахсу хасу хошок баста ва пӯшида, помонаке сохтаанд, ки пули сироти афсонавӣ дар наздаш ҳеҷ аст.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? **Тирукамон** дар байни мардум боз бо кадом ном машҳур аст? Вожаи тобон дар ибораи **офтоби тобон** сифати феълист ё сифат? Δ Унвони шеърро муайян ва муродифҳои калимаи **савтро** номбар кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Феъли ҳол чиро баён мекунад?
Шаклҳои феъли ҳол чӣ гуна ба вучуд меоянд?
Замонҳои феъли ҳолро номбар кунед.
Қоидаи имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед.
Феъли ҳол бештар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

181. *Калимаи расида дар байти «Мавсими гул ҳам расида, ёсу-ман гул мекунад, Накҳати ашқи фаришта дар чаман гул мекунад» (Меҳринисо) кадом шакли феълӣ аст?*

182. *Аз матни зерин феълҳои ҳол ва сифати феълро биёбед:*

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрезони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулроно парешон мекарданд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **урдугоҳ** аз ду чузь иборат аст. Чузьи якум **урду**, ки лафзи туркӣ ва исм аст. Дар забони тоҷикӣ маънои **лашкар**, **сипоҳ** ва **артишро** дорад. Дар давраҳои пеш ба маънои **урду** вожаҳои **лашкар** ва **сипоҳ** истифода мешуданд. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба ин маъноҳо вожаи **артиш** (аз ҷумла артиши миллӣ)-ро кор мефармоянд. Чузьи дуюм – пасванди калимаҳои тоҷикии **-гоҳ**. Ин пасванд мафҳуми маконро баён мекунад: **урдугоҳ**, яъне **ҷойи урду** – **лашкаргоҳ** ё **артишгоҳ**.

---

183. *Матни зеринро бихонед ва фарқи феълҳои ҳоли ишоратишударо бигӯед:*

Каме дуртар як ҷуфт кабк фиррӣ ба осмон **хеста**, **парвозкунон** ба қуллаи кӯҳи рӯбарӯ **рафта** нишастанд. Мачида аз дунболи онҳо шикастарух нигоҳ кард. Гӯё вай ҳам мехост, ки бол **бароварда**, ҳар чӣ зудтар ба қуллаи худ бирасад.

Садҳо кӯфту харош дар сари зонувонаш Қуббаи зарринкулохро вақти қиёми офтоб фатҳ кард. Ба назар дар олами дигар афтада буд Мачида. Ба поён нигарад, чашмонаш сиёҳ мезананд, дилашро ваҳму харос паҳш мекунад. Даҳшатовар будааст баландӣ! Ана, дар миёни ду кӯҳ дарёча ҷӯйборакеро мемонад.

Ҷонибек Ақобир

? Шикастарух ба кадом маънӣ аст?

184. *Бо феълҳои ҳоли давон-давон, сайркунон, гирифта, тез карда, нишаста ҷумла тартиб диҳед.*

185. *Матни зеринро бихонед ва вазифаи феъли ҳолро дар ҷумла маънидод кунед:*

Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеши ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид. Вақте ки ба пеши мо-

дарам расидем, Хайбар ба замин ғел зада, гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт, ҳам барои мурғро халос карда тавонистанаш изҳори шодмонӣ мекард.

Садриддин Айнӣ

186. *Матни зеринро бихонед, ба имлои феъли ҳол аҳаммият бидиҳед ва доир ба мазмуни он хулоса бароред:*

Дар вилояти Мағрибзамин шаҳре сӯхт. Иморатҳо тамом хокистар шуд. Барои аҳолии он ҷо, ки аз хонумон ҷудо ва муфлис шуда буданд, аз мардумони баҳиммат иона чамъ карданӣ шуданд. Чанд каси хайрхоҳ ба маслиҳат дафтари иона сохта, аз ҳар каси соҳибҳиммат чизе мегирифтанд.

Дар он наздикӣ як тоҷири соҳибсарват буд. Дафтари ионаро ба хидмати ӯ бурданд. Дар вақте ба ҳузури тоҷир даромаданд, ки ба хизматгори худ коҳиш дошт. Сабаби коҳишро пурсиданд.

Гуфт: «Ин хизматгор як дона гӯгирдро беҳуда сӯзонда нобуд кард».

Ба дили меҳмонон гузашт, ки аз ин мард чизе ситонда намешавад. Лекин ҳамин қадар роҳро, ки тай карда омадем, ҳар чи бодо бод, матлабро як дараҷа баён кунем, – гуфта дафтарро нишон доданд.

Тоҷир фавран даҳ ҳазор тилло ионатона навишт. Аз ин кор меҳмонон бисёр таачҷуб карданд. Тоҷир сабаби таачҷубро пурсид. Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирд он қадар коҳиш карда, дар иона ин қадар маблағ додан барои чист?»

Тоҷир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд саҳл мегирифтам ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта иона мекардам?»

Садриддин Айнӣ

△ Шакли феъли ҳоли сархатти чорумро тағйир диҳед, пас аз он ҷумларо нависед.

ШАРҲ. Ба таркиби **саҳл гирифтан** (саҳл мегирифтам) таваҷҷуҳ кунед. **Саҳл** калимаи арабӣ аст ва дар тоҷикӣ чанд маъно дорад:

1) ба маънои **осон** аст. Чунончи, дар таркиби **саҳл шудан** мафҳуми **осон шуданро** баён менамояд:

Ба нармӣ шавад саҳл кори дурушт,
Тавон шуълаи оташ аз об кушт.

Шодӣ

2) маънои **кам** ва **андакро** дорад:

Ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфат ва ташвиш бештар барад.

Аҳмади Дониш

Ин вожа ба маъниҳои дигар низ омада метавонад. Устод Садриддин Айнӣ феъли **саҳл гирифтанро** ба мафҳуми **аҳаммият надодан, муҳим нашуморидан** ба қор бурдааст. Ин таркибро Шайх Саъдӣ ҳам дар шеър истифода кардааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, саҳл гирад.

---

187. *Аз матни зерин калима ва таркибҳои **кашида, даступобаста, нолишқунон, дошта, ҷудо шуда, роҳгум зада, оварда ва шумур-даро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:***

Хусрав нухтаи харро кашида, пайраҳаро ҳолӣ қард ва ҳамин ки асп пеш даромад, бори сиёхро шинохт. Рӯйи зин гӯсфанди гирддунбаи даступобастае мехобид. Нафаси ҳайвон магар танг шуда буд, ки дам ба дам нолишқунон почак мезад. Аҷик бо дасти чапаш лачом ва гӯсфандро дошта, бо дасти росташ пайваста ба сағрии асп қамчин мефурувард.

Хусрав аввал гумон кард, ки ин гӯсфанди тағоияш асту аз хамроҳонаш чудо шуда, роҳгум зада, ба ин тарафҳо омадааст. Вале ин ба ақлаш нағунҷид, зеро он рӯз худаш молҳоро аз чаро ба хона оварда, шумурда ба ҳел андохта буд.

Абдулҳамид Самад

? **Қамчин фурувардан** (аз таркиби «Ачик қамчин мефурувард») кадом маъноро мефаҳмонад?

Δ Муродифи калимаи **қамчинро** бигӯед.

188. *Бо истифода аз сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзуи «Баҳор ва оғози кишту кор» нақл нависед.*

§36. ШУМОРА

Шумора ҳиссаи нутқест, ки барои шуморидани ашхос ё чизҳо ба кор меравад: **чор** кас, **панҷ** дафтар, **даҳ** пиёла, **сад** ниҳол, соли **20**-ум. Калимаҳои **чор, панҷ, даҳ, сад, 2020**-ум шумораанд. Саволи шумора **чанд?, чандто?, чӣ қадар?, чандум?** аст.

189. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва шумораҳоро муайян кунед:*

Вақте ки Аёзро мефурӯхтанд, ӯро ба хидмати султон Маҳмуд оварданд, султон баҳои ғулом пурсид. Хочаи Аёз гуфт: «Баҳои ин ғулом ҳазор динор аст».

Аҳмади Дониш

Баъд аз 15 рӯзи аз Маҳаллаи Боло омадани падарам акаам бо Сайид Акбархоҷа таҳсилро тамом карда аз шаҳр омаданд ва баъд аз ду ҳафта дам гирифта ҳар дуяшон ба пеши хатиби деҳа боз дарс сар карданд.

Садриддин Айни

Соате наёмӯхтӣ, моҳе ақиб мондӣ, моҳе наёмӯхтӣ, даҳ сол ақиб мондӣ, даҳ сол наёмӯхтӣ, як аср ақиб мондӣ.

Ардамеҳр

Дар миёнаи ғӯриён ва Султон Маҳмуд чор бор чанг воқеъ шуд ва дар ҳар бор ғалаба ба тарафи ғӯриён буд, ҳатто ғӯриён як-ду бор ба Хоразм ҳам ҳучум оварданд, аммо Султон Маҳмуд дар охир аз қарахитоиён мадад гирифта ба ғӯриён ғалаба кард ва кам-кам ҳамаи Хуросонро ба даст даровард.

Садриддин Айнӣ

Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар нимаи дуюми асри XV, дар деҳаи Чархи кишвари Афғонистон ба дунё омадааст.

? Бигӯед, ки як аср баробари чанд сол аст?

Дар вожаи **соате**... артикли **-е** муродифи кадом калима аст?

Феъли **наёмӯхтанро** аз ҷиҳати тобиши замон чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Δ Муродифҳои **воқеъ шудан** ва **ҳучум оварданро** номбар кунед.

190. *Ин шеърро бихонед ва нишонаҳои аблаҳиро номбар бикунед:*

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ огаҳӣ:
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби қасон.
Тухми бухл андар дили худ коштан
В-он гаҳ уммеди саховат доштан.
Ҷар ки халқ аз хулқи ӯ хушнуд нест,
Ҳеч қадраш бар дари маъбуд нест.
Ҷар ки ӯро пеша бадхӯйӣ бувад,
Кори ӯ пайваста бадгӯйӣ бувад.
Хӯйи бад бар тан балои ҷон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.

Фаридуддин Аттор

§37. ХЕЛҲОИ ШУМОРА

Шумора, асосан, ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: **шумораи миқдорӣ** ва **шумораи тартибӣ**. Шумораи миқдорӣ миқдори чиз ё ашёро мефаҳмонад ва се навъ мешавад: **аслӣ, тахминӣ** ва **касрӣ**.

§38. ШУМОРАИ АСЛӢ

Шумораи аслӣ миқдори муайяни ашёро мефаҳмонад: **як хона, даҳ куттӣ, сад гӯспанд**.

191. Матни зеринро нависед ва шумораҳои аслиро маънидод кунед:

Мадраса ҳамагӣ дорои бисту ду хучра буда, тарафи пешаш дуошёна ва се тарафи дигараш якошёна буд. Дарвозаи мадраса аз тарафи чануб буда, дар пеши дарвоза сахни тангаке ҳам дошт, ки дар он тарафи сахн, баъд аз кӯчаи пиёдагард, рӯди шаҳр мегузашт.

Садриддин Айнӣ

§39. ШУМОРАИ ТАХМИНӢ

Шумораи тахминӣ ашёро ба тарзи тахмин мефаҳмонад: **ду-се рӯз, даҳ-дувоздаҳ** дона себ, **понздаҳ-бист** дараҷа гарм.

Шумораи тахминӣ бо такрори шумораи аслӣ ба вучуд меояд:

Ду-се рӯзе шудам меҳмони Дарвоз,
Намудам сайри ҳар бустони Дарвоз.

Абдусалом Деҳотӣ

Рӯзи дувум **ҳафт-ҳашт** нафар ҳочиҳои оянда якдигарро аз рӯйи ришу фаш ва саллаву чома шинохта, ба як хона чамъ омада суҳбат мекарданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? Бигӯед, ки дар матни дуҷум боз кадом навъи шумора истифода шудааст?

ШАРҲ. Байни шумораи тахминӣ, хоҳ бо ҳарф навишта шуда бошад, хоҳ бо рақам, нимтире, яъне ин аломат (-) меояд: **бист-бисту панҷ (20-25).**

192. Матнҳои зеринро бинависед, ба ҳелҳои шумора ва имлои онҳо эътибор бидиҳед. Шумораи бо ҳарф ифодаёфтаре бо рақам ва бо рақамомадаре бо ҳарф нависед:

Бист-бисту панҷ сол қабл, ҳар дафъае ки гузори Абдул-воҳидамак ба ин хиёбон меафтод, он рӯзи сармогини феввали соли 1944, сафари пурмехнати ба деҳа кардаи худро ҳатман ба ёд меовард. Бо мурури замон воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгори лозим мешуд.

Ғазлиддин Муҳаммадиев

Боре ман ба ҷаҳорбоғи Сепулон сукунат доштам.

Садрӣ Зиё

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру ҳаёл гузаронд.

Сотим Улуғзода

? Маънои калимаи **шабзиндадорӣ**ро чӣ гуна мефаҳмед?

§40. ШУМОРАИ КАСРӢ

Шумораи касрӣ ҳиссае аз адади пурраро мефаҳмонад, монанди: **чоряк, шашьяк, даҳьяк.** Чунончи:

Дар **чоряки** соат қалъаро ба замин ҳамвор ва иморатхоро чордевор сохтанд.

«Шоҳномаи Фарғона»

«Даҳяк» ҳазор мукофоти ҳаркадомаш соле 120-тангагӣ буд, ки онро ба муллобачагони пешравӣ нишондода меоданд. Сабаби «даҳяк» номида шудани ин маблағи муайяни инъомӣ он аст, ки манбаи ин маблағ маҳсули заминҳое буд, ки ҳосилоташон ба ҳисоби ҳамин маблағ даҳяк (аз даҳ як ҳиссаи ҳосил) гирифта мешуд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Шумораи касрӣ ба ин тарз: 2/5 ва 3/5 воқеъ шуда бошад, дар гуфтор аввал пешоянди аз, баъд рақами махраҷ меояд, яъне **аз панҷ ду** ва **аз панҷ се**. Дар талаффузи шумораҳои 1/3, 1/10, 1/100 пешоянди аз меафтад ва он ифодаҳо шакли **сеяк, даҳяк ва садякро** мегиранд.

193. Шумораҳои 1, 8, 100, 70, –, –, 3, 9, –, 5-6, 10-14, 200-250-ро бо ҳарф нависед.

§41. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораи тартибӣ аз шумораи асли ба воситаи пасванди **-ум (-юм), -умин (-юмин)** сохта мешавад ва тартиби ашро мефаҳмонад: **якум, сеюм, нуҳум, сиюм, дусаду ҳафтоду панҷум**.

Танҳо шумораҳои **ду, се** ва **сӣ** бо пасванди **-юм (-юмин)** навишта мешаванд.

ШАРҲ. Ба ҷойи калимаи **якум** нахуст ва **нахустин** ҳам меғоянд. Шумораҳои **дуюм, сеюм** ба шакли **дувум, севум** низ навишта мешаванд. Шумораи **чор** шакли кӯтоҳшудаи **чаҳор** ва шакли тартибии он **чаҳорум** аст.

194. *Матнҳои зеринро бинависед, шумораҳои миқдорӣ ва тартибиро муайян кунед:*

Соли 676 писари халифаи сеюм Усмон, ки Сайид ном дошт ва ҳукмдори Хуросон шуда буд, аз Бухор-худот – ҳукмрони Бухоро 300 ҳазор дирам боҷ ситонда ва 20 нафар аз бузургзодагони ҷавони маҳаллиро ба гарав гирифта, ба тарафи Самарқанд равона гашт... Сайид бинни Усмон аз ҳукмрони Самарқанд панҷсад ҳазор диноҳ гирифта ба Хуросон бурд.

Раҳим Ҳошим

Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (2-юми майи соли **1006**) дар Ҳирот таваллуд шудааст. Дар чорсолагӣ ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсиҳ ва адабро дар мадрасаҳои Ҳирот ва Нишопур омӯхтааст.

? Медонед, ки имрӯз **диноҳ** воҳиди пулии кадом кишвар аст? Кадом адиби замони мо дар синну соли Абдуллоҳи Ансорӣ ба мактаб рафтааст?

195. *Бо шумораҳои миқдорӣ ва тартибӣ чанд пораи назмӣ ва насрӣ мисол биёред.*

ШАРҲ. Дар мавриди бо рақам навиштани шумораи тартибӣ пасванд ҷудо меояд, яъне ин гуна: дарси 3-юм, синфи 6-ум, соли 90-ум.

§42. СОХТИ ШУМОРА

Шумора аз ҷиҳати сохт чор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ.

Шумораи сода аз як реша иборат аст: **як, ду, се, нух, даҳ, бист, сӣ, шаст, навад, сад, ҳазор.**

Шумораи сохта бо иловаи пасванди **-ум(-юм), -умин (-юмин)** ба реша ё адади сода ҳосил мешавад: **якум (сеюм), бистумин (сиюмин)**.

Шумораи мураккаб аз ду реша сохта мешавад ва ададҳои аз ёздаҳ то нӯздаҳ (бо тартиб) ва аз дусад то нӯхсад (садиҳо) мураккаб мебошанд: **дувоздаҳ, чордаҳ, дусад, панҷсад**.

Шумораҳои касрӣ низ мураккабанд: **сеяк, чоряк**.

Шумораи таркибӣ аз ададҳои гуногун ба воситаи пайвандаки **-у(-ю)** сохта мешавад: **бисту як, бисту нӯх, яксаду сию панҷ, ду ҳазору ҳафтум**.

196. Матнҳои зеринро бихонед ва шумораҳоро аз ҷиҳати сохт маънидод бикунед:

Ҷаҳонпахлавон буд миёни ду шаҳр,
Ба гирдаш бузургони лашкар ду баҳр.

Шутур сӣ ҳазор аз дирам бор кард,
Дигар ним аз ин бор динор кард...

Даҳу шаш ҳазор асби навкарда зин,
Ҳама зери баргустувонҳои Чин...

Саду сӣ сипар гуна-гуна зи зар,
Ғилофаш зи дебо, нигор аз гуҳар...

Зи говон саду сӣ ҳазор аз шумор,
Зи мешони дӯшо ҳазорон ҳазор.

Асадиш Ғусӣ

Чашми ман пур асту сер асту ғанӣ,
Аз дусад хуршед дорад равшанӣ.

Ҷалолиддини Балхӣ

? **Ҳазорон ҳазор** ба кадом навъи шумора мансуб аст?
Ҳоло **даху шаш ҳазор** мегӯянд?
Δ Муродифҳои вожаи **хуршедро** бигӯед.

197. *Бо истифода аз шумораҳои содаи 1, 10, 20, 60, 80, 100, 1000 шумораи сохта, мураккаб ва таркибӣ бисозед.*

? Бигӯед, ки вожаҳои **нахустин, аввалин** муродифи шумораи содаанд ё сохта?

§43. ИМЛОИ ШУМОРА

Баъзе шумораҳо ду хел навишта мешаванд. Чунончи:

дујом – дувум
сејом – севум
чор – чаҳор
чил – чиҳил
дусад – дувист

Шумораи касрӣ бо пешванди **аз** ин гуна навишта мешавад: **аз се як, аз чор се, аз шаш чор**, аммо бе пешоянд якҷо навишта мешавад: **сеяк, чоряк, шашяк**.

Дар байни шумораҳои тахминӣ ва шумораи бо рақам навишта нумеративи **-то(-та)** ва пасванди **-ум (-юм)** нимтире гузошта мешавад. Мисол: **дах-понздаҳ, ҳазор-дуҳазор, 5-то (5-та), 50-то (50-та), 70-то (70-та), 100-то, 2-юм, 3-юм, 19-ум, 30-юм** ва ғайра. Дар навишт гоҳо пасванди **-ум(-юм)-и** шумораҳои тартибӣ меафтад. Чунончи:

Дар 22 моҳи октябри соли 1928 дар ҳавои Тошканд як хунокии аз одат берун рӯй дод.

Садриддин Айни

Шумораи тартибӣ бо рақамҳои румӣ низ меояд. Дар ин маврид пасванди **-ум** навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақами румӣ пасванди **-ум, -умин** ҳамроҳ мешавад. Масалан: Анҷумани **IV**-ро анҷумани **чорум** мехонанд.

198. *Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои шумора аҳаммият бидиҳед:*

Муҳаммадмурод бори **дувум** ҳам натиҷае ба даст оварда на-
тавонист ва **якбора** оташин шуда фарёд кард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ҳақиқатан, Бозор аз толеи худ хурсанд буд; вай хаёл мекард,
ки агар **12 сол** бо ин шарт кор кунад, ҳар сол **панҷоҳтангағӣ** дар
12 сол шашсад танга мешавад; агар ҳарсола музди хизматро
дар охири он сол гирифта, ба он пул гӯсфанд харида мондан
гирад, дар андак вақт **як** чорводорча хоҳад шуд.

***

Номи худаш Ёдгор ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо
инҷой набуда, аз тобеи Кӯлоб ба ин тараф афтодаанд, **7-8 сол** пеш
аз ин бо зану фарзанди худ ба Бухоро равона шуда, ин ҷо омад.

Садриддин Айнӣ

Духтарак **ду-се карат** ба пеши пояш нигаристу лаб газид.

Абдулҳамид Самад

? Шумораи **7-8-сола** бо ҳарф чӣ гуна навишта мешавад?

Δ Муродифҳои калимаи **каратро** номбар кунед.

199. *Матни зеринро бихонед ва шумораҳои бо рақам навиштаро
ба ҳарф ва шумораҳои бо ҳарф навиштаро ба рақам нависед:*

Халифаҳо ва ноибони онҳо дар Ироқ аз соли 645, ки Ху-
росон кушода шуд, то соли 675, ки соли таъин шудани Сай-

ид бинни Усмон ба Хуросон аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳабдах касро пайҳам ба аморати он кишвар фиристоданд. Ҳар кадоми ин амирон ва соҳибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халқҳои зеридастшуда на фақат хазинаи халифаҳошонро пур мекарданд, балки худашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Сайид бинни Усмон амири ҳаждахум буд.

Сотим Улуғзода

200. Доир ба боғи пеши мактаб ё боғи худатон нақл нависед. Ҳангоми навиштани нақл шумораҳои тартибӣ, касрӣ ва тахминиро истифода баред.

ШАРҲ. Шумо медонед, ки шумораҳои тартибии **дуҷум, сеҷум, чорҷум, чилҷум, дусад** ба тарзи дигар ҳам навишта мешаванд, яъне ин гуна: **дуҷум, сеҷум, чаҳорҷум, чиҳилҷум** ва **дуҷист**. Дар замонҳои пеш дар баробари **дуҷум, сеҷум, чорҷум, чилҷум, дуҷум, сеҷум, чаҳорҷум, чиҳилҷум** низ мегуфтанд ва менавиштанд. Шакли дуҷуми шумораҳои мазкур дар асарҳои илмӣ низ истифода мешавад. Тавассути осори донишмандон ин шумораҳо то замони мо расидаанд ва гоҳе дар рӯзномаву маҷаллаҳову китобҳо онҳоро истеъмол мекунанд. Дар таърихи забони мо калимаи **дуҷист** чун муродифи шумораи мураккаби **дусад** ба қор мерафтааст. Калимаи тоҷикӣ **дуҷист** ва калимаи русӣ **двести** (ба маънои **дусад**) аз як реша пайдо шудаанд ва ин нишонаи таърихан наздик будани забони мо бо забони русӣ мебошад. Ин гуна вожаҳои монанд дар забони тоҷикӣ ва русӣ бисёр аст. Калимаи **нав** (сифат)-и тоҷикӣ бо калимаи **новый**-и русӣ ҳамин гуна наздикӣ дорад. Ҳатто вожаи **ню (new)**-и англисӣ низ бо ин калимаҳо ҳамреша аст. Калимаҳои **миллион** ва **миллиард** ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

---

201. Байти зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар он ба қойи вожаи дуҷист калимаи дусадро гузоштан мумкин аст?

Агар худ ҳазориву душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист.

Саъдии Шерозӣ

△ Ин байтро аз ёд кунед.

202. *Шумораҳои зеринро мувофиқи қоидаи имло нависед:*

Панчкилограмманор, ҳафт-то китоб, бисту ду-юм, се сад бех
ниҳоли себ, синфи дуом, чор яки чорум, соли духазору шашум,
10-рӯзнама, бистбисту панҷ кадам дуртар, панҷоҳу ҳаштсола.

§44. ШУМОРА ВА ЧИЗИ ШУМУРДАШАВАНДА

Чиз ё ашёи шумурдашаванда, аслан, пас аз адад меояд:
ду **кас**, «Ҳафт **пайкар**», даҳ **курта**.

Дар шеър пеш аз шумора низ меояд:

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.*

Абулқосими Фирдавӣ

Барои таъину таъкиди микдори ашё миёни шумора ва
чизи шумурдашаванда калимаҳои, ба мисли **дона**, **нафар**,
чилд, **дар**, **даста** меоянд, ки онҳоро нумератив меноманд:
нуҳ **дона** тухм, ҳафт **нафар** донишҷӯ, панҷ **чилд** китоб, як
даста гул.

Нумератив вобаста ба исм, яъне чизи шумурдашаван-
да, гуногун мешавад. Масалан, нумеративи мансуб ба исми
шахс калимаи **нафар** ва исми ғайришахс калимаҳои **дона**,
сар, **халта**, **чуфт**, **ҳисса**, **қабза**, **дарза**, **бех**, **тӯб**, **қутғӣ**,
бандча ва ғайра мебошанд.

203. *Чумлаҳои зеринро бихонед ва истеъмоли нумеративро во-
баста ба исми шахс ва ғайришахс маънидод бикунед:*

Арбоб Камол 50 сар гӯсфанду буз ва як сар маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хизмати чўпонӣ ва ҳезумкашӣ фармуд.

Садриддин Айнӣ

Улуғбек, ки худаш ба илми нучуму риёзиёт шавқи тамом дошт, дар атрофаш зиёда аз 100 нафар олими ин соҳаро ҷамъ карда, таҳқиқу ривочи ин илмҳоро ба роҳ монд.

Як худи Хоҷа Аҳрор дар вилояти Қаршӣ соҳиби 1300 қитъа замин буда, онро бо 3000 чуфти гов кишт мекунонд, корвониёни зиёди савдогар ва дуконҳо дошт, касе ба адади чорвои ӯ сарҳисоб намерафт. Аммо ӯ аз андоз озод буд. Танҳо баъди маргаш дороии ӯро 500 ҳазор туман ҳисоб карда, даҳякашро андоз гирифтанд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Аз бозор як рама гӯсфанд харида, ба гӯшае бароварда мондаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред. Хуб диққат кунед, ки фарзанди одам чӣ гуна даҳ пуд бори ноҳинҷорро, ки 5 газ қадду якуним газ ғафсӣ дорад, ба сари худ бардошта, ба як зинае, ки 20-25 поғунда аст, ба боло мебардорад. Ин одам ин корро як бор намекунад, балки дар соле 7-8 моҳи мавсими пахта ҳар рӯз дувоздаҳ соат ба ҳамин ранг бор мекашад.

Садриддин Айнӣ

Δ Бо шумораҳои 7-8, 20-25 чумла тартиб бидиҳед.

Нумеративи **-то(-та)** чун пасванд дар таъину таъкиди муносибати шумора ва чизи шумурдашаванда меояд. Чунончи:

*Сето ҷома, агар кӯҳна аст ё аз нав,
Дуто нон, агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба чаҳор гӯшаи девори худ ба хотири ҷамъ,
Касе нагӯяд, аз ин ҷо бихезу ба он ҷо рав,
Ҳазор бор накутар ба назди Ибни Ямин
Зи фарри мамлакати Кайқубоду Кайхусрав.*

Ибни Ямин

Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи **-то(-та)** нимтире гузошта мешавад: донаҳои шоҳмот ин гунаанд: **2-то(та)** рух, **2-то** асп, **2-то** фил, **8-то** пиёда ва **яктой (1-той)** шоҳу фарзин.

204. Дар матни зерин ба ҷойи нуқтаҳо нумеративи мувофиқ гузоред:

Меҳрубон аз кӯҳ нух ... ҳезум овард. Ҳушанг падарро як ... гул тақдим кард. Нилуфар аз мурғхона шаш ... тухм овард ва ба модараш дод. Дар бозор ду ... ниҳоли хурморо даҳсомонӣ мефурухтанд. Аз се ... шир чанд коса ширчой тайёр кардан мумкин аст? Деҳқонон назар ба соли гузашта 50 ... гандум зиёд ҳосил гирифтанд.

205. Дар кадом мисраъ чизи шумурдашаванда зикр наёфтааст? Сабабаширо шарҳ диҳед:

Ин шунидам ба хурдӣ аз устод,
Ки миёни се қатра баҳс уфтод.
Ҳар се покиза чун дурри ғалтон,
Ҳар се пурчилва, ҳар се нурафшон.

Абулқосим Лоҳутӣ

206. *Ин супориширо низ монанди супориши боло ичро кунед:*

Ману се шоиру шаш дарзиву чаҳор дабир
Асиру хор бимондем дар кафи ду савор.
Дабиру дарзиву шоир чӣ гуна чанг кунанд,
Агарчи чордах бошанд ё чаҳор ҳазор?

Анварии Абевардӣ

§45. МУВОФИҚАТИ ШУМОРА БО ИСМ ВА ФЕЪЛ

Чун шумора миқдорро мефаҳмонад, дар забони тоҷикӣ чизи шумурдашаванда, яъне исм бо пасванди чамъсоз намеояд: ду **пиёла**, панҷ **достон**, сад **дафтар**.

Чизи шумурдашаванда ғайришахс бошад, бештар шумора ба сурати чамъ меояд: **дахҳо** гулчанбар, **садҳо тонна** ангишт ва ғайра (Чун истисно гоҳе исм низ ба шакли чамъ меояд, монанди: ҳазорҳо коргарон).

207. *Шумора ва исмҳои зерро дар ҷумла биёред: дахҳо ниҳоли себ, садҳо тонна пунба, ҳазорҳо метр матоъ.*

208. *Матнҳоро бихонед, ба мувофиқати шумора, исм ва феъл таваҷҷуҳ кунед:*

Ду нафар бачаи 15-16-соларо ҳам ду мерган аз ҳавлии тӯпчи-бошӣ ба пеши ароба оварда, мунтазири фармон шуда истодаанд.

***

Мо пеши хонача рафта, аз тарқиши дар поидем. Дар он ҷо 3-4 каси рангкандани нишаста буданд, дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи рӯймолчае қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд. Дар як тараф яке аз онҳо чизеро дар косае фишор меод. Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор меод, сарҳам ва чашмпӯшида буд.

Садрӣддин Айни

Қоидаи мувофиқати мубтадо ва хабари бо шумора ифодаёфта чунин аст: шумора ба вазифаи мубтадо биёяд, хабар бештар дар шакли ҷамъ воқеъ мегардад:

Ду нафар деҳқон роҳи хирманро пеш гирифтанд.

Панҷоҳ ҳазор аҳолии ноҳия пешниҳоди раисро маъқул донистанд.

Супориши мудири китобхонаро **ҳафт нафар талаба** бисёр хуб **ичро карда буданд. Ду-се нафар моҳигир** *лаб-лаби дарё қадам мезаданд.*

209. *Матни зеринро бихонед, ба имлои шумора эътибор бидиҳед:*

Дар як муддати кӯтоҳе Нуриддин Абдуррахмон хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10-солагӣ метавонист, ки ба арабӣ озодона гап занад. Муаллими забони арабиаш падари худаш буд. Модараш ўро бештар ба хондану аз ёд кардани шеър водор мекард. Бо ҳамаи ин Нуриддин Абдуррахмон қонеъ набуд. Табъи ҷўеи ў чавлонгоҳи васеътаре мечуст.

Вақте Нуриддин Абдуррахмон 10-11-сола шуд, падари ў Низомуддин Аҳмад бо хонаводааш аз вилояти Ҷом кӯчида ба Ҳирот омад, ки он шаҳре буд қадима ва ободон. Бошандагони он бунёди шаҳрро ба давраҳои қадим нисбат дода, замонҳои ободиву вайронии онро дар ёд дошта, махсусан вайронкорихои замони Искандари Румӣ (асри IV пеш аз мелод) ва Чингиз (асри XIII) ҳеҷ аз хотири халқ намебаромад.

Аълоҳон Афсаҳзод

210. *Шеърҳои зеринро бихонед ва панҷ хислати ситошкардаи шоирро бо рақам бинависед. Муродифи калимаи **аввалро** бигӯед:*

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар,
То нарезад обрӯят дар назар:
Авалло, кам гӯй бо мардум дурӯғ,
З-он ки гардӣ аз дурӯғат бефурӯғ.
Ҳар ки истеза кунад бо меҳтарон,

Обрӯи ӯ бирезад, бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб,
Гар бирезад обрӯ, набвад ачаб.
Аз сабуксорон мабош, эй нехӯй,
К-аз сабуксорӣ бирезад обрӯй.
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез
В-аз ҳамоқат обрӯи худ марез.
Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи наку мебоядат...
Ҷуз ҳадиси рост бо мардум мағӯй,
То нагардад обрӯят оби чӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур,
То бувад пайваста дар рӯи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат наку,
Эй бародар, ҳеч касро бад мағӯ.

Фаридуллоҳин Аттор

211. *Ҷумлаҳои зеринро бихонед, навиҳои шумораро муайян кунед ва дар дафтар бинависед:*

Марди дарвеше сайёди мекард ва ба шикори мурғу моҳӣ рӯз мегузаронд. Рӯзе дом ниҳода буд ва ба ҳазор заҳмат мурғро ба наздики дом оварда, худ дар камин мунтазир нишаст. Дар аснои ин ҳол овози арбадаомезе шунид ва аз тарси он ки ногоҳ мурғон бираманд, аз камингоҳ берун омада, ду толиби илмо дид, ки дар масъалаи илмӣ баҳс мекарданд. Сайёд хоҳиш намуд, ки фарёд накунед, то ин ки мурғон рам нахӯранд ва ранҷи ман зоеъ нагардад. Онҳо гуфтанд: «Моро агар дар сайд шарик сози ва ба ҳар яки мо мурғе диҳӣ, мо чизе нахоҳем гуфт».

Сайёд гуфт:

– Эй азизон, ман фақири аёлмандам ва хӯроки чандин кас вобастаи ин мурғон аст. Баъд аз он ки шумо ду мурғ бибаред, ман чӣ гуна ба хона равам ва чӣ сон ба як мурғ даҳ танро тасалли диҳам?

Онҳо гуфтанд:

– То мурғе надиҳӣ, мо аз арбада боз наистем.

Сайёд охир ба онҳо ваъдаи мурғ дод ва расан даркашида мурғонро ба дом овард. Сайёд ночор хар якро мурғе дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ҷузҷонӣ умри ӯро (Абуалӣ Синоро) панҷоҳу се сол нишон медиҳад. Ба таҳқиқи муҳаққикон ӯ дар 58-солағӣ вафот кардааст. Таърихи вафоти ӯро аввали рамазони соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 милодӣ, мешуморанд.

Раҳим Ҳошим

Аспақиҳои туркман тахминан даҳ-дувоздаҳ нафар буданд.

Садриддин Айни

Солҳо бояд, ки то аз офтоб
Лаъл ёбад рангу рахшоиву тоб.
Панҷ солу ҳафт бояд, то дарахт
Ёбад аз меварасонӣ фарру бахт.

Ҷалолитдини Балхӣ

Аз хидмати се кас иҷтиноб набояд кардан: аввал, аз хидмати падару модар, дувум, аз хидмати меҳмонон, сеюм, аз хидмати беморон.

***

Ҳукамо чунин гуфтаанд, ки шабонарӯз 24 соат бошад, ду баҳр бедор бошӣ ва як баҳр бихуспӣ.

Сайидумарҳочаи Бухорӣ

Саросар фарози чаҳ анбор кард,
Саду бист уштур ҳама бор кард.

Асади Тӯсӣ

? Баҳр ба кадом маънист?

Бигӯед, ки дар кадом матн шумора бе исм омадааст?

Δ Шумора ва чизи шумурдашавандаро низ шарҳ бидиҳед.

§46. ВАЗИФАИ ШУМОРА ДАР ҶУМЛА

Шумора ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда гоҳе мустақим ва гоҳе ҳамроҳ бо нумератив, пешванду пасванд, бандаки **аст**, феълҳои **будан** ва **шудан** меояд.

1. Ба вазифаи мубтадо: **Чор** рақами чуфт аст. **10 карат чор** чил мешавад.

2. Ба вазифаи хабар: *Шумораи голибони озмун даҳдувоздаҳ нафар буд. То ба хона баргаштам, соат ҳашт шуд.*

3. Ба вазифаи муайянкунанда: **Ҳафт нафар** шогирди муаллими мо дар донишгоҳ таҳсил мекунад. Нилуфар дар байни хонандагони **синфи дуюм** аз ҳама зиёд шеър медонад.

4. Ба вазифаи пуркунанда: *Рӯдакӣ нухро пур накарда буд, ки шеър мегуфт. Бибӣ ба ҳафтаду панҷ қадам монда буду лекин риштаву чархаи худро ҳеҷ ба замин намегузошт.*

? Муродифи калимаи **озмун** кадом вожа аст?

Мафҳуми **ба замин намегузоштро** боз чӣ гуна баён кардан мумкин аст?

212. *Матнҳои зеринро бихонед ва аъзои ҷумлаи бо шумора ифодашударо нишон диҳед:*

***

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст,
Суҳанчини бадбахт ҳезумкаш аст.

Саъдии Шерозӣ

Миёни гулу савсану марғзор
Равон чашмаи об беш аз ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Навоиро бидуни ихтиёраш боз ба дарбор кашида, соли 1479 ҳокими пойтахт – шаҳри Ҳирот таъин карданд. Дар мамлакат баъди подшоҳ ҳокими Ҳирот каси дуҷум ҳисоб мешуд. Ба ин нигоҳ накарда, Навоӣ мисли пештара бо Қомӣ дӯст ва ҳаммаслак буд. Қомӣ гоҳ-гоҳе ба хонаи ӯ омада, дар ҳар хусус бо вай суҳбат мекард, нуктаҳои торики китобхоро тавзеҳ меод, ба пурсишҳои шогирди олиқадраш ҷавоб мегуфт, аз дидаву шунидаҳои ӯ огоҳ гардида, худ ҳам баҳра мегирифт. Аксар ба муносибати ташрифи Қомӣ дар манзили Навоӣ маҳфили шеър ва маҷлиси созу суруд ташкил меёфт.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас:
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек
Бимонад ҷунон то ҷаҳон аст рек.

Абулқосими Фирдавӣ

213. *Бо шумораҳои матни боло якҷанд ҷумла тартиб бидиҳед.
Аз назм ё наср ҳам метавон мисол овард.*

ПУРСИШҲО БАРОИ ТАҚРОР

Шумора чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?
Шумора чанд навъ мешавад?
Дар бораи шумораҳои асли, касрӣ, тахминӣ маълумот диҳед.
Нишонаи шумораи тартибӣ кадом пасванд аст?
Шумораро аз ҷиҳати сохт маънидод кунед.
Фарқи шумораи таркибӣ аз дигар шумораҳо дар чист?
Қоидаи нумеративро бигӯед.
Бигӯед, ки қоидаи имлои шумора чӣ гуна аст?
Вазифаи наҳвии шумораро эзоҳ диҳед.

214. *Аз матни зерин шумораҳоро ҷудо кунед ва онҳоро дар дафтар бо ҳарф нависед:*

Халифаҳои бани Умийя дар айёми ҳукмронии худ зулму бедодро аз ҳад гузарониданд. Зулму бедоди онҳо ба аҳолии ғайри араб махсус набуда, аз ҳуди арабҳо бисёр хонадонҳоро ҳам хароб карданд. Онҳо Ҳачҷоч ном золими машхуреро дар олами ислом 20 сол ҳукмрон карданд, ки на аз вай пеш ва на баъд аз вай асрҳои дароз касе он қадар зулм накардааст. Назар ба ривоятҳо Ҳачҷоч фақат бо дасти худ 120 000 касро куштааст, онҳое, ки бо фармони ӯ кушта шудаанд ва онҳое ҳам, ки дар зиндони ӯ бо ачали худ мурдаанд, шумор надоранд. Дар вақти вафоти ӯ дар зиндонаш 30 ҳазор марду 20 ҳазор зан – 50 ҳазор кас маҳбус буд. Зиндони ӯ хона, айвон ва дигар бинои сақфдор надошт. Маҳбусон тобистон дар зери офтоб ва зимистон дар сармо ва дар зери барфу борон зиндагонӣ мекарданд ва мемураданд.

Садрриддин Айнӣ

? Шумораи таркибии матн кадом аст?

215. *Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои шумора эътибор бидиҳед:*

Биё, ки сабза дамида ба раҳ чаҳор ангушт,
Чаман зи ғунча бурун карда сад ҳазор ангушт.

***

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ

? Монанди рақами **чор** боз кадом шумораҳо ду тарзи навишт доранд? Вожаи **ангушт** ба шумора чӣ муносибат дорад?
Δ Байти дуюмро аз ёд кунед.

216. Дар байти зерин калимаи **як** муродифи кадом пасванд аст?

Ранче, ки бинӣ аз даҳр, бар худ мадор боқӣ,
К-андар қазои як ранч ояд ҳазор роҳат.

Шамсиддин Шоҳин

? Барои чӣ байни ҳарфи **к** ва калимаи **андар** нимтире омадааст?

217. *Ин матнро нависед ва онро ҳифз кунед:*

Илм дарёест беҳадду канор,
Толиби илм аст ғаввоси биҳор.
Гар ҳазорон сол бошад умри ӯ,
Ӯ нагардад сер худ аз чустучӯ.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Вожаи **ҳазор** боз ба кадом маънӣ меояд?

Δ Муродифҳои **беҳадду канорро** дар дафтар нависед.

218. *Матни зеринро бихонед ва соҳти шумораҳояшро маънидод кунед:*

Субҳ акнун ҳар чо-ҳар чо гиребони шабро дарида, сапедапошӣ дорад. Шодмон, вақте ки бори дигар қоҳ-қоҳи ширини кабкро мешунавад, дасту по меҳӯрад, чома мепӯшад ва оҳиста аз қабати чорум ба рӯйи замини бороншуста мефурояд. Акнун саволи дигаре майнаашро фишор медиҳад: кабкак аз кадом чониб меҳонад? Оё вай роҳгум задааст? Охир, аз рӯзе, ки вай дар ин маҳаллаи навбунёд истиқомат дорад, овози кабкро нашунидааст. Аз ин мебарояд, ки онро ба ҳамин наздикӣ овардаанд... Вай гӯш медиҳад, кабк ҳоло пайопай фарёд мекунад. Аҷаб ширину хушрӯ меҳонад! Дар ин мобайн борон ҳам шиддат мегирад, аммо Шодмон парво надорад. Вай ба чонибе, ки овози кабкро мешунавад, аз паҳлуи биноҳо роҳ гирифта, башаст кадам мемонад. Ниҳоят дар назди биное, ки ҳоло якта-нимта

чароғҳояш фурӯзон гаштаанд, қарор мегирад ва ҳаросон ҳар сӯ назар меафканад. Ва ҷонвараки беозори зеборо мебинад: дар поликонаи ошёнаи дуҷум даруни кафаси овезон аст ва беқарор худро ҳар тараф мезанад.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири **дасту по хӯрдан** (дасту по меҳӯрад)-ро чӣ гуна мефаҳмед? Δ Калимаҳои такрорро аз матн ба дафтар кӯчонед ва тарзи навишти онҳоро дар ёд бигиред.

219. Дар мавзуи иштироки хонандагони мактаб дар ҳашири умумӣ нақл нависед. Дар матн шумораҳои касрӣ ва тахминиро ба кор баред.

220. Матни зеринро бинависед ва вазифаи наҳви шумораро бо аломат нишон диҳед:

Саркори фарангӣ аз ҳоҷии бухороӣ мепурсад:

– Мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод дорад?

Гуфтам:

– Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах.

Аҳмади Дониш

? **Фарсах** чӣ гуна калима аст? Ҳоло ба ҷойи **фарсах** кадом вожа ро зиёд ба кор мебаранд?

ШАРҲ. Вожаи **Фаранг** маънои **Фарангистон**, яъне **Аврупо** имрӯзро дорад. **Фарангӣ** мансуб ба **Фарангистон**, **Аврупо** мебошад, яъне **аврупоӣ** (урупоӣ ва европоӣ ҳам мегӯянд).

---

§47. ЧОНИШИН

Чонишин ҳиссаи нутқест, ки ба ҷойи исм, сифат ва шумора меояд. Чунончи:

Ба ҷойи исм: *Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ яке аз шоирони маъруфи мо мебошад. Ӯ дар адабиёт бо лақаби Румӣ низ шухрат дорад.*

Ба ҷойи сифат: *Меҳрдод ҷавони ҳунарманд аст. Пешаи рассомӣ, кандакорӣ, гулрезӣ обрӯйи ӯро дар байни ҳамсолонаш зиёд кардааст. Вай ин ҳунарҳоро дар омӯзишигоҳ ёд гирифтааст.*

Ба ҷойи шумора: *Нилуфару Ҳушранг ҳар рӯз пас аз дарс ду-се қуттӣ себ мечинанд. Хирадманд ҳам кӯшиши дорад, ки ҳамин қадар себ бичинад.*

221. *Ба монанди мисолҳои боло ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки чонишин ба ҷойи исм, сифат ва шумора омада бошад.*

222. *Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва чонишинҳоро нишон бидиҳед:*

Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна» ном асари худ батафсил зикр кардам. Дар ин ҷо танҳо он воқеаҳо ёд мекунам, ки дар он асар баён наёфтаанд, ё ин ки ба тарзи кӯтоҳ қайд шудаанд.

Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт. Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби духтаракона дод. Ин мактаб дар ҳавлии даруни хатиби деҳа буда, вайро зани ӯ идора мекард. Дар он ҷо аз писарбачагон ман ва боз Абдуллоҳ ном як бачаи ғичдувонӣ буд. Азбаски Абдуллоҳ калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд. Аммо ба ман бисёр нармона муомила мекарданд ва монанди бародари худ дӯстдорӣ менамуданд.

Садриддин Айнӣ

Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?
Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Камоли Хуҷандӣ

Мо нагӯем баду майл ба ноҳақ накунем,
Ҷомаи кас сияҳу далқи худ азрак накунем.

Ҳофизи Шерозӣ

? Чаро шоир ҷое **маънӣ** ва ҷойи дигар **маъно** гуфтааст?
Байни калимаҳои **сурату сират** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд
дорад?

223. Шеърӣ зеринро бихонед ва ҷонишинҳои онро муайян бикунед. Шеър ба кӣ бахшида шудааст?

БОҒИ МОРО БОҶИИ МО БУЛБУЛ АСТ

Зиндагӣ монанди устои ман аст,
Ё худ устодам ба мисли зиндагист.
Ў саропо кони ганҷу ҳикмат аст,
Достони хубию фархундагист.

Достон аст ин, кас аз хонданаш
Ташнатар гардад, нагардад ҳеч сер.
Ё ки абри раҳмат аст, аз юмни худ
Файз бахшад бар ҳама барноӣ пир...

Сухбаташ чун шеъру шеъраш чун шакар,
Он яке з-ин хуштар, ин з-он хуштар аст.
Бахтиёр аст он ки бо ин марди нек
Бар сараш аз ошноӣ афсар аст.

Ў накарда ғайри хубӣ ҳеч кор,
Ў нахонда ҷуз вафодорӣ китоб.
Ў нақишта ғайри тухми мардумӣ,
Ў насуфта дур ба ҷуз дурри хушоб.

Хониши булбул нагардад кукна хеч,
Боғи моро Боқии мо булбул аст.
Нозам аз он миллате, ки назми он
Соҳиби ин гуна устои кул аст.

Тоҷикистонро ба олам сохтанд
Инчунин устодҳо овозадор.
Тоҷикон аз ўю ў аз тоҷикон
Ҷовидонӣ менамояд ифтихор.

Бобо Ҳоҷӣ

? Муродифи калимаи **барно** кадом калима аст?
Дурри хушоб киноя аз чист?
Кул чӣ маъно дорад?

Ҷонишин вобаста ба дигар ҳиссаҳои нутқ истеъмол ме-
ёбад ва аз ҷиҳати маъноӣ вижаи грамматикӣ чанд навъ ме-
шавад: **шахсӣ, соҳибӣ, нафсӣ, саволи, ишоратӣ, таъинӣ,**
номуайяни, манфӣ.

§48. ҶОНИШИНИ ШАХСӢ

Калимаҳои **ман, ту, ӯ (вай), мо, шумо** ва **онҳо (онон)-**
ро нисбат ба шахс, инсон истифода мебаранд ва аз ин рӯ
онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ мегӯянд.

224. *Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои шахсиро шарҳ
бидиҳед:*

Ману ту ҳамдигар ҳамовозем,
З-он ки ҳамсоҷему ҳамрозем.
Кӯйи мо бошад ошонаи ту,
Хонаи мо бувад ҷу хонаи ту...

То чаҳон аст, расми ёрӣ бод,
Дӯстӣ боду дӯстдорӣ бод!

Раҳиӣи Муайирӣ

Дар рӯзҳое, ки устод Айнӣ ҷойи қабри Рӯдакии ҷовидро муқаррар мекард, ба ман муяссар шуд, ки дар яке аз мусофиратхояш ба Кулолӣ ва Панҷрӯд ўро ҳамроҳӣ кунам. Шахси сеюм арбоби намоёни адабиёт Абдусалом Дехотӣ буд, ки ҳамроҳи устод аз Самарқанд омада буд.

Дар баромадгоҳи Панҷакент мактабе воқеъ гашта буд. Овози бачаҳоро шунида, устод аз ронанда хоҳиш кард, ки мошинро боздорад. Ў аз мошин фурумада, ба тарафи боғ равон шуд. Мо низ аз паси устод равон шудем.

Ба истиқболи мо марди бузургҷуссае баромад. Ин мард мудири мактаб Боқӣ Амонзода буд. Ў хеле ҳалим, хушфезл ва зиндадил буда ва дар оро додани суҳанхояш бо мақолу зарбулмасалҳо, гуфтаҳои ҳикматноки бузургон ва ҳазлҳои бозарофат маҳорати аҷибе дошт. Ба устод Айнӣ ў маъқул афтод, устод суҳанҳои ўро бо қамоли қаноатмандӣ гӯш мекард. Дехотӣ аз ў чашм намеканд. Дар охир худро дошта натавонист ва пурсид:

– Аз дур ман шуморо ба Боқии ҳудамон монанд кардам. Ба шоири ҷавон Раҳимзода шумо ончунон монандед, ки ҳеҷ ногуфтани. Рафтори шумо, ҳатто тарзи суҳанрониатон Боқии мо барин. Мабодо шумо бо ҳам хеш нестед?

Амонзода хандиду гуфт:

- Боқии шумо аз латифаи Боқию Соқӣ-ку не?
- Не, ў марди хеле меҳрубону накукорест.
- Ман ҳам аз он Боқӣҳо нестам... Маро бубахшед, шуморо як дақиқа танҳо мегузорам, бифармоям, то дасторхон ороянд.
- Не, не, – гуфт Айнӣ, – мо кори таъҷилӣ дорем. Суҳбат бо шумо ва шогирдонатон аз ҳама гуна зиёфат беҳтар аст.
- Вале дар сари дасторхон суҳбат боз ширинтар мешавад.

Айнӣ Амонзодаро аз дасташ дошт. Устод боз бо вай тақрибан 30 дақиқаи дигар суҳбат карда, баъд ба шогирдони ў муроҷиат

намуд. Бачагон чашмони пурҳаяҷони худро аз устод намеқан-
данд, ҳар як сухани ўро бодикқат гўш карда, ба саволхояш
дарҳол ҷавоб мегардонданд. Онҳо хушбахт буданд. Аз ин суҳбат
хурсандии Айнӣ ҳам аз шодмонии онон кам набуд.

Амонзода дар ин фурсат аз Деҳотӣ пурсид:

- Боқии шумо аз кучост?
- Аз Қаротегин.
- Аммо ман ҳаминчой...

Айнӣ худи ў ва шогирдонашро таъриф кард ва ба ў гуфт:
«Умратон бақо монад» ва дастони ўро саҳт фишурда ва дар
иҳотаи бачагон ба сўйи мошин раҳсипор гардид.

Раҳим Ҳошим

225. *Бо истифодаи ҷонишинҳои ман, ту, ў, вай, мо, шумо, онҳо
матн тартиб бидиҳед.*

Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гўянда (яъне ман, мо),
шунаванда (ту, шумо) ва касе, ки сухан дар бораи ў мера-
вад, яъне шахси ғойиб (ў, вай, онҳо, онон) далолат мекунад.

Гўяндаи суханро шахси яқум, шунавандаро шахси
дуом ва ғойибро шахси сеюм меноманд. Ин се шахс дар
шумораи танҳо ва ҷамъ воқеъ мегарданд:

1	– ман	1	– мо
2	– ту	2	– шумо
3	– ў, вай	3	– онҳо, онон

226. *Матнҳои зеринро бихонед ва ба калимаҳои нишондода зехн
бимонед. Бигўед, ки чаро шоир як ҷо калимаи ту ва ҷойи дигар
вожаи шуморо қор фармудааст? Барои чӣ Фирдавсро ту не,
шумо гуфтааст?*

Азми дидори ту дорад ҷони бар лаб омада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони шумо?

Ҳофизи Шерозӣ

Абдулаф аз хӯрчини худ як ҳамёни чармини пурро баровар-
да назди Фирдавсӣ гузошт:

– Ин ба Шумо, устод.

– Ин чист? – пурсид шоир.

– Ҳоким хизматона доданд.

– Лекин ман чӣ хизмате кардаам?

– Достони Шуморо хонда шунавондам, вассалом. Ин ато ба-
рои дoston аст ва ҳаққи Шумост.

Сотим Улуғзода

Боқии азиз!

Шоири бузургдил, табрики ман ба Шумо дар рӯзи чашнатон
аз хама дертар хоҳад расид. Вале, сарфи назар аз ин деркард,
ҳарорати орзуҳоям ба Шумо...

Самимона табрику тахният мегӯям. Симои гарму дили нар-
ми Шуморо ҳамеша ёд дорам.

Евдокия Лос

? Дар матни сеюм вожаи шумо бо ҳарфи калон омада, чаро? Барои
чӣ дар ҷумлаи «Ҳоким хизматона доданд» хабар ба шакли ҷамъ
омадааст?

ШАРҲ. Барои эҳтиром ҷонишини шахси дуҷуми шумораи
ҷамъ (**шумо**) дар мавқеи ҷонишини шахси дуҷуми шумораи
танҳо (**ту**) меояд. Ба ҷойи ҷонишини шахси якуми шумораи
танҳо (**ман**) истеъмом ёфтани ҷонишини шахси якуми шумораи
ҷамъ (**мо**) ифодаи фурутанӣ ва шикастанафсӣ мебошад.

Ҷонишини **ман** бо пасванди **-ро** биёяд, гоҳе ҳарфи н меаф-
тад:

Маро дар «Низомия» идрор буд,

Шабу рӯз талкину такрор буд.

Саъдии Шерозӣ

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки **маро** падарам ба мактаби пеши масҷид бурда монд.

Садриддин Айнӣ

---

227. *Ҳикояти зеринро бинависед ва ҷонишинҳоро нишон бидиҳед:*

Дарвеше ба дари деҳе расид. Ҷамъе кадхудоёнро дид он ҷо нишаста. Гуфт:

– Маро чизе бидиҳед вагарна, ба Худо, бо ин деҳ ҳамон кунам, ки бо он деҳи дигар кардам.

Эшон битарсиданд, гуфтанд:

– Мабодо, ки соҳире ё валие бошад, ки аз ӯ харобӣ ба деҳи мо расад.

Он чи хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки бо он деҳ чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Он ҷо суоле кардам, чизе надоданд, ба ин ҷо омадам, агар шумо низ чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳи дигар мерафтам.

Убайди Зоконӣ

228. *Ҷонишинҳои ишоратишудаи матни зеринро эзоҳ бидиҳед:*

Сиёвуш чу рухсори **эшон** бидид,
Зи дил боз охи дигар баркашид.

Абулқосими Фирдавсӣ

Бо ин ду-се нодон, ки ҷунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон ононанд.
Хар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Абуалӣ ибни Сино

? Вожаи эшон маънии дигар дорад? Аз чонишинҳои эшон, онон, онҳо имрӯз кадомин бештар истеъмол меёбад? Шакли пурраи к-ӯ чӣ гуна аст?

229. Шеърӣ зеринро бихонед ва ба мазмуни он тавачҷуҳ кунед. Байти аввалро аз ёд бикунед:

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Як шонаи ман агар Зарафшон бошад,
Як шонаи дигарам Бадахшон бошад.

Як синаи ман агар ки Кӯлоби ман аст,
Як синаи ман Ҳисори шодоби ман аст.

Як бозуи ман ба Рашту Файзобод аст,
Як бозуи ман ба Фалғарат афтада-ст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Аз Ҳоити Фарм то Хучандат миҳан
Роҳест, ки аз дида бувад то дили ман.

Аз Исфараву зи Ашту Заҳматобод,
То Регару Вахшу Панҷу то мулки Қубод.

Дарвозаи чашми ман бувад Варзобат,
Ашки ғаму шодмонии ман обат.

Исму насаби ягонаам номи ту аст,
Рӯям ҳама рӯйи Конибодомии ту аст.

Бе гурда касам, агар ки Мастҷоҳам нест,
Ќуз роҳи камоли ту ба дил роҳам нест.

Дар пайкари гарми ту Душанбе чон аст,
Ҳоки туву ҷисми ман, Ватан, яксон аст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Камол Насрулло

? Чӣ гуна аз таркиби **ту аст туст** пайдо шуда?

230. *Чумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки вожаҳои банда ва каминаро бо кадом ҷонишин метавон иваз кард?*

Гуфт тӯтӣ: «Армуғони банда ку?»...

Ҷалолиддини Балхӣ

Банда имрӯз панҷ рӯз гузафт,
Ки бар ин деҳа мезанам фарёд.

Салмони Соваҷӣ

Рӯзе ин каминаро ба расми зиёфат ва меҳмондорӣ ба хона талаб фармуданд.

Зайниддин Восифӣ

? Ба ҷойи **талаб фармудан** боз чӣ гуфтан мумкин аст?

§49. ҶОНИШИНИ САВОЛӢ

Ҷонишини саволӣ барои пурсиш истифода мешавад. Чунончи, барои пурсиши инсон калимаи **кӣ?** (**киҳо?**) ва барои пурсиши ғайриинсон калимаи **чӣ?** (**чиҳо?**) истифода мешавад:

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

– Аз устоди худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Гуфтам:

– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

– Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва гар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Абуалӣ ибни Сино

231. *Матнро бихонед, ҷонишинҳои саволро номбар кунед:*

Вақти тифлиам, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? – Ў!
Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Ҷалолиддини Балхӣ

Модар дер гоҳ сукут кард. Сукути ӯ мисли сукути кӯҳҳо бо-
тамкину асрорангез буд. Ва кӣ медонист, ки он лаҳза аз дилаш
чиҳо мегузашт?

Файз шоду масрур буд, ба андозае ки ба хона расиданаширо
ҳам пай набурд. Он лаҳзае, ки тифл дар даст ба хона ворид шуда
буд, ҳеҷ аз ёдаш нарафтааст.

– Чӣ овардӣ? – пурсид ҳамсараш.

– Ганҷи бебаҳо, чизи аз ҳама қимат... Аз роҳ, – хандакунон
ҷавоб дод Файз, – Худо ки дод, намепурсад, писари кистӣ, – ва
хост кӯдакро рӯйи дастони ҳамсараш гузорад.

Абдулҳамид Самад

Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамоӣ, аммо
кӣ будани туро намедонам?

Садриддин Айнӣ

Бигӯ, рӯзҳои охир ба кучоҳо рафта будӣ? Кӣҳо ҳамроҳат бу-
данд?

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бо ҷонишини саволӣ чунин мафҳумҳо пурсида мешавад:

сифат (чӣ гуна?), (чӣ хел?, кадом?)

замон (кай?)

макон (ку?, кучо?)

миқдор (чанд?, чӣ қадар?)

сабаб (чаро?)

ҳолат (чӣ тавр?, чӣ тарз?)

ШАРҲ. Ҷонишинҳои **чӣ?** ва **кӣ?** бо бандаки хабарии **аст** биёянд, гоҳе аз ин бандак садоноки а меафтад: **кист?**, **чист?**

---

232. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратишударо маънидод бикунед:

Дар саводи Ҳарӣ мегӯянд, ки аз саду бист ранг бештар ангур ҳаст, ки ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар аст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳам сесад сол пештар ҳаминро тасдиқ мекунад. Аммо ду навъ ангури ин чоро мо дар ҳеҷ кучо надидаем, – гуфт Ҷомӣ.

– **Чӣ гуна**анд он ангурҳо ва чӣ ном доранд? – пурсид пир.

– Якero парниён мегӯянд ва дигаре куланҷарӣ ном дорад, – гуфт Ҷомӣ ва шарҳ дод: «Парниён ангурест тунукпӯсти шахдбор, ки чун ба даҳон андозӣ, об мешавад, аммо куланҷарӣ ангурест сиёҳ чун қир ва ширин чун шакар».

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷавонӣ дар бағал дорад ҳамеша,

Чӣ сон авчи амал дорад ҳамеша?

Агар соҳир набошад, аз чӣ Наврӯз

Ҷавонӣ бебадал дорад ҳамеша?

Боқӣ Раҳимзода

Аз Лукмони Ҳаким пурсиданд, ки **кадом** талх бошад, ки охир ширин гардад? Гуфт:

– Сабр.

Абуалӣ ибни Сино

– Бибиҷон, консерт **кай** сар мешавад? **Барои чӣ** дар ин чо чароғҳо бисёр? Ҳофизҳо меоянд ё не? **Чаро** дер карданд? Агар онҳо наоянд, консерт мешавад ё не? Худатон гуфта будед, ки Зафар Нозим ҳофизи зӯр! Зӯр бошад, **барои чӣ** намебарояд?

Ҷонибек Ақобир

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин **кучо** андарх(в)арад?

Ҷалолӣдини Балхӣ

Аввал чӯбҷоро ба ҳавз партофтам. Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархиосиётарошӣ даромада буд, пули бӯреро талаб кардам.

– **Чанд** пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисаашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман дод.

Садрӣддин Айнӣ

– Силаи «Шоҳнома»-ро **чӣ қадар** бидиҳем?

– Панҷоҳ ҳазор, – гуфт шоҳ.

– Динор? – ҳаросида пурсид Маймандӣ.

– Дирам, – гуфт шоҳ.

Сотим Улуғзода

Боре Абумансур ба назди амир омада буд. Амир он рисолаҳо ва қасидаҳоро оварда гуфт:

– Инҳоро ҳангоми шикор аз ғоре ёфтам, санчида **чӣ хел** китоб буданашонро ба ман фаҳмонед, ки **чӣ** китобҳоянд ва нависандагони онҳо **чӣ** касоне будаанд?

Раҳим Ҳошим

Шафеъамак чун дид, ки чавон гапро сар намекунад, худаш савол дод:

- Корхоятон **чӣ тавр?**
- Бад не. Лекин..., мебахшед, ...хамон нақли шуморо истифода карда натавонистам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Пеш аз ғунчаи гули хуршед
Гули гандум ситора бахшояд.
Мурғакон, мурғакон,
Кучо рафтед?
Боз фасли баҳор меояд.

Гулрухсори Сафӣ

? Таркибҳои **чӣ сон?**, **аз чӣ?**, **барои чӣ?** муродифи кадом калимаҳои пурсиш мебошанд? Дар навиштаи устод Раҳим Ҳошим калимаи **чӣ** (чӣ китобҳо?, чӣ қасон?) ба кадом ҷонишини саволи баробармаъност?

233. Ҷонишинҳои саволи мазкур ва муродифҳои онҳоро дар ҷумла биёред (Мисолҳоро метавонед аз осори адибон интихоб кунед).

234. Матни зеринро бинависед ва муродифи пурсишҷонишинро номбар кунед:

Падару модарам овози гиряи ӯро шунида, якбора аз ҷо хеста, ҳардуяшон баробар аз ӯ:

- Ба ту чӣ шуд? Чаро гиря мекунӣ? – гуфта пурсиданд.
  - Акнун ман чӣ тавр ба Бухоро барои хондан меравам?
  - Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда мемонам.
- Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам.

Садриддин Айнӣ

§50. ҚОНИШИНИ ИШОРАТӢ

Қонишини ишоратӢ вожаеро мегӯянд, ки ба ашё ва чи-гунагии онҳо ишорат мекунад:

ин пирохан – **он** дастгоҳ

хамин пиёла – **хамон** вақт

чунин андеша – **чунон** моҳир

ин қадар бузург – **он қадар** бисёр

Таркибҳои **ин гуна** (он гуна), **ин хел** (он хел), **ин ранг**, **ин тавр** (он тавр), **ин сон** (он сон), **ин навъ** (он навъ) хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Агар **ин гуна** овоз бигӯем, **ин навъ**, **ин тавр** ё **ин сон** овоз низ гуфтан мумкин аст.

ШАРҲ. Қонишини **ин** барои ишорат ба чизи наздик ва **он** барои ишорат ба чизи дур аст. Қонишинҳои **хамин** ва **хамон** ишоратро таъкид менамоянд.

235. *Бо истифода аз қонишинҳои ишоратӣ ҷумла тартиб бидиҳед.*

236. *Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиеҳи баланд навишта ба кадом ҷиҳати ашё ишора мекунад?*

Ёдгори Айниву **ин** кӯҳсорон зинда бод,

Шеъри Турсунзодаву **ин** обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

Он кас ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон

Соҳибқирони шоирон устод Рӯдакист.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Дил биёромад ба гуфтори савоб,

Ончунон, ки ташна оромад ба об.

Ҷалолиддини Балхӣ

Шогирди хуб он аст, ки ҳар чи аз устод омӯхта бошад, ба кор бурда тавонад.

Абуалӣ ибни Сино

Рӯди ман, олам дигар шуд,
Ту **ҳамо**настӣ, **ҳа**мон.
Сарзаминат пурсамар шуд,
Ту **ҳамо**настӣ, **ҳа**мон.

***

Ғазалхон омадам монанди булбул
Ба боғат парзанон дар дидани гул.
Баландӣ **он қадар** дар қадду комат,
Ки ҳатто «Боми дунё» гашта номат.

***

Тоҷикон нозанд аз **ин гуна** дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

Чу Эрон набошад, тани ман мабод,
Чунин дорам аз мубади пок ёд.

Абулқосими Фирдавӣ

Ту дигар дар Самарқанд **инчунин** кас
Набинию нахоҳӣ дид аз **ин** пас.

***

Ҳама шабҳои фасли тобистон
Ба сафаркардагон фараҳноканд.
Аспҳо, одамон дар **ин сон** шаб
Нафасозду чусту чолоканд.

Мирзо Турсунзода

ШАРҲ. Дар замонҳои пеш ба чойи чонишини **он** бештар чонишини **ӯ**-ро истифода мебуданд. Ба ин байти Шайх Саъдӣ таваҷҷуҳ кунед:

Андарун аз таом холӣ дор,
То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Дар назм ва наср гоҳе ба ҷойи **ба он** ва **ба ин бад-он** ва **бад-ин** мегӯянд. Ин қоида аз давраи қадим мондааст: «Имом Ғазолиро пурсидаанд: «Чӣ гуна расидӣ **бад-ин** манзилат дар улум?» Гуфт: «**Бад-он** ки ҳар чи надониستم, аз пурсидани он нанг надоштам».

Адибон вобаста ба равонии сухан имрӯз ҳам ин шаклҳоро истифода мебаранд.

---

237. *Бо ин ҷонишинҳо мисол биёред: ҳамон, ин гуна, ин сон, ин тарз, ин навъ (ҳамин навъ), ин қадар (он қадар).*

§51. ҶОНИШИНИ ТАӢИНӢ

Ҷонишини таӢинӣ ашё ва ба таври умумӣ аломати онҳоро таӢин менамояд. Мафҳуми таӢини ашё, аслан ба во-ситаи калимаҳои **ҳама**, **ҳар**, **тамоми**, **ҷумла** баён мешавад, монанди:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ?

Абулқосим Лоҳутӣ

Аз **тамоми** ину он гумкардагон
Зиштрӯтар нест дар рӯйи ҷаҳон.
З-он ки гум карда забони модарӣ,
Ҳарф гӯяд бо ту бо чандин забон.

Лоиқ Шералӣ

*Ба хату муҳри одилонаи худ
Кард хушбахт ҷумла деҳқонро.*

Мирзо Турсунзода

Дигар ҷонишинҳои таъинӣ аз ин вожаҳо ва калимаҳои **ки, чи, кадом, чанд, гуна, хел, навъ** таркиб меёбанд, ба сурати **ҳар ки, ҳар чи, ҳар чиз** (ҳама чиз), **ҳар як, ҳар кас** (ҳама кас), **ҳар гуна** (ҳама гуна) ва ҳоказо.

238. *Шеърҳоро бихонед ва бигӯед, ки бо ин ҷонишинҳо чӣ гуна калимаҳо таъин шудаанд?*

Ҳар ки обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад.

***

Дӯстдорон, ба ҷуз дӯст махоҳед зи дӯст,
Ки набошад беҳ аз **ӯ ҳар чи** аз **ӯ** металабед.

Камоли Хучандӣ

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Ҳар кадоми чашмаҳои дар ин чашмасор буда ба қадре
сероб аст, ки як санг ё ним санги осӣро мегардонад.

Садриддин Айнӣ

Он беҳ, ки **ҳар касе** ба ҷаҳон кори худ кунад,
В-он кас, ки кори худ накунад, нек бад кунад.

«Калила ва Димна»

Амир мехост, ки аз **ҳама гуна** қувваҳои моддӣ ва маънавии
кӯҳистон фоида барад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдаке мегашт бо қуттии худ
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи ҳар як раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ медод симои писар,
К-омадаст ин чо вай аз мулки дигар.

Мирзо Турсунзода

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абушақури Балхӣ

ШАРҲ. Ҷонишинҳои таъинии **ҳама**, **ҳар кадом** бо бандакҷонишин низ меоянд. Дар мавриди васл шудани бандак бо калимаи **ҳама** дар гуфтани навиштан (бештар дар шеър) аз ду садоноки **а** якеаш меафтад, ба мисли **ҳамат** (ҳамаат), **ҳамаш** (ҳамааш), **ҳаматон** (ҳамаатон), **ҳамашон** (ҳамаашон). Чунончи:

Ҳамат ба озмун тайёри бубинед.

Ҳамаш хурсандӣ доштанд.

Акнун дар навишти адибон мебинем:

Ҳамаашро худашон ба ман ҳикоят мекарданд.

Сорбон

Ҳамаашон бегуноҳанд.

Ҳамаашон ҳам ба касе зулм накардаанд.

Раҳим Ҷалил

Ҳар кадомамон ба таъзим ва саломи ӯ азамат ва калониरो аз даст надода, бо гӯшаи чашм ба ӯ нигоҳе кунем.

Садриддин Айнӣ

---

239. *Бо ҷонишинҳои таъинии ҳама, тамоми, ҳар, ҳар ки, ҳар чи, ҳар кас, ҳар хел, ҳар гуна ҷумла тартиб бидиҳед.*

240. *Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишини таъиниро бо калимаҳои таъинишаванда шарҳ бидиҳед:*

Ҳар чи ба худ нарисандӣ, ба дигарон нарисанд.

Луқмони Ҳаким

Ҳар он кас, ки дониш фаромӯш кунад,
Забонро зи гуфтор хомӯш кунад.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар ки ба ношто турб хӯрад, балғамро бибарад ва меъдаро қувват диҳад.

Луқмони Ҳаким

Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд.

Сотим Улуғзода

Дар пушти ҳар кадоми ин васиқаҳо ишораҳои махсус буд.

Садриддин Айни

§52. ҶОНИШИНИ НОМУАЙЯНИ

Ҷонишини номуайяни калимаеро мегӯянд, ки ашё ва аломати онро ба таври умум ва тахмин ишорат мекунад. Мафҳуми номуайяни тавассути калимаҳои **баъзе, ягон, фалон** (фалони, бисмадонӣ), **кадом, чанд, чандин, якчанд, касе, чизе** ифода мешавад.

241. *Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:*

Баъзеҳо дар чойи худ бесаброна чунбида, гоҳ ба тарафи арк ва гоҳ ба тарафи бозори ресмон нигоҳ мекарданд. Маълум буд, ки инҳо ба як тамошои фавкулода мунтазиранд.

Садриддин Айнӣ

Мебоист дар бораи он гап мезад, ки кори **фалонӣ** барои чӣ, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори **бисмадонӣ** бад?

Ҷалол Икромӣ

Ба **чандин** устои забардаст **чандин** сол хизмат карда, ин хунарро ба даст овардаам.

***

Кадам рӯз, ки кадаматро бечо мондӣ, ҳамон рӯз бо даст-ёриии ин хат туро ба кӯрқозиҳо ошно хоҳам кард.

***

Ман деҳқонӣ накардаам, **чанд** таноб кӯлу шӯр дорам, ки чоряккор ё ятим мекорад.

Садриддин Айнӣ

Ин лат ба андозае буд, ки нафаси чӯрабошӣ **якчанд** сония ба дарун афтид.

Раҳим Ҷалил

242. *Матнҳои зеринро бинависед ва ҷонишинҳои номуайяниро шарҳ бидиҳед:*

Чун мегузарӣ ба сӯйи Шероз,
Гӯ, ман ба фалон замин асирам.

Саъдии Шерозӣ

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зери ҳимояи ягон муллои бонуфуз будан ба воситаи онҳо ҳучрае ба даст дароварда, чанд гоҳ аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айни

Бирав, бигӯ, ки фалонӣ омадааст, хочаро фавран дидан мецоҳад.

***

Шоир як тахта коғаз ва давоту қаламро бо як қабза дастнависи худаш пеши ӯ гузошта, аз дастнавис якчанд саҳифаро нишон дода хоҳиш мекард, ки вай он саҳифаҳоро ҳар чи нағзтару хонотар рӯнавис кунад.

***

Меҳрон ҳар қадар ки фикр мекард, ҳамон қадар ба танг меомад, дар сари ӯ ҳатто хаёли ба ягон тараф, ба паноҳи ягон душмани Абуалии Симҷӯрӣ гурехтан ҳам чарх мезад.

Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онро шунаво хонд.

Сотим Улугзода

§53. ЧОНИШИНИ МАНҒӢ

Чонишини манғӣ калимаеро мегӯянд, ки маънои инкорро баён мекунад, яъне вучуд надоштани ашё ва аломати онро нишон медиҳад.

Мафҳуми чонишини манғӣ, аслан, бо калимаи **ҳеч** ифода меёбад:

Ҳеч шодӣ нест андар ин чаҳон,
Баргар аз дидори рӯи дӯстон.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вожаи **ҳеч** бо чонишинҳои саволии кӣ?, чӣ?, кадом?, исмҳои кас, чиз, гуна ва шумораи як дар таркиб меояд, монанди **ҳеч кадом, ҳеч кас, ҳеч чиз, ҳеч гуна, ҳеч як**.

Ҳабари ҷумла бо чонишини манғӣ дар шакли инкор меояд.

243. *Ба ин мисолҳо тавачҷуҳ бикунед:*

Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд.

Садриддин Айнӣ

Тамоми рӯз ман ғайр аз Раҳимҷон бо **ҳеч кас** ҳамгап нашудам ва аз **ҳеч кас ҳеч чизе** напурсидам.

Сотим Улуғзода

Бе **ҳеч гуна** машқ қалам ба даст гирифта, бо дастҳои ларзон он харфхоро дар қоғазе сархатвор навиштам.

Садриддин Айнӣ

Ҳеч яке аз он сифатхоро мо дар ошноии деринаамон надида будем.

Сотим Улуғзода

ШАРҲ. **Ҳеч** шакли арабишудаи вожаи **ҳич** ё **ҳеч** аст. Аз ин рӯ зонишинҳои **ҳеч ки**, **ҳеч чи** дар лаҳҷа ба сурати **ҳич**, **ҳич ки**, **ҳич чи** низ истифода мешаванд.

---

244. *Бо зонишинҳои манфӣ чанд панд аз осори адибон пайдо кунед.*

245. *Матнҳои поёнро бинависед ва ба зерини зонишинҳои манфӣ ишорат кунед:*

Ҳукамо барои ташҳиси хайру шар ва шинохти неку бади ҳар кас ҳеч дақиқа фурӯ нагузоштаанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Падарам мехост, тамоми буду шуди хонаро ба ҷойи дилаш ба рӯйи дасторхон гузорад. Дили пурсаховати ӯ ҳоло чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас дареғ намедорад.

Абдулҳамид Самад

Бингаристем, чойи форам ва хуш дидем ва саҳрои покиза
ва туъмаи бисёр дидем. Ҳеч гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш
наёмад ва ҳеч гуна тухмат моро аз он қасд бознадошт.

Абуалӣ ибни Сино

Чомӣ чизе нагуфт. Аҳли суҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд,
ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид.

Раҳим Ҳошим

? Бигӯед, ки калимаҳои **хайру шар** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд ва муродифи онҳо кадом вожаоянд?

Фурӯ нагузоштаандро чӣ тавр мефаҳмед?

△ Фарқи **бингаристем** ва **бинигаристемро** бигӯед.

§54. ЧОНИШИНИ НАФСӢ (ТАЪКИДӢ)

Чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шахсе ишора мекунад, ки иҷроқунандаи амал мебошад. Вожаи **худ** ва муродифҳои он (**хеш**, **хештан**) чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шумор мераванд. Чунончи:

*Ман ҳам дар ҳавлии Сайёра чун дар хонаи худ бемалол
зистан гирифтаам.*

Фазлиддин Муҳаммадиев

*Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо гариб.*

Камоли Ҳуҷандӣ

*Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,
Бо умеди зиндагӣ заҳматкашиданҳои дил.
Тушани роҳро ба дӯши хештан бардошта,
Сабру тоқатро надониста давиданҳои дил.*

Мирзо Турсунзода

246. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои нафсӣ (таъкидӣ)-ро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ бидиҳед:

Дидбонони пинҳонии чингизиён ин ахволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дид, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, худаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил меистод. Тирҳои ӯ одаме ё асперо ба замин меғелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофиласолориро адо карда, дар сафар давом намуд...

Оқибат чингизиён бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро фаро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳро дар миён гирифта, рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтани ва пароканда шудани маҷбур гардиданд.

Садриддин Айни

? Матн аз кадом асари устод интихоб шудааст? Темурмалик кӣ будааст?

△ Маънои вожаи **қофиларо** биёбед.

Ҷонишини нафсӣ (**худ**) бештар бо исм ва ҷонишинҳои шахсӣ омада онҳоро таъкид мекунад ва ё соҳибиятро баён менамояд:

Омадӣ, ёбӣ ту нони **хешро**,
Зинда дорӣ **худ** ҷони **хешро**.

Мирзо Турсунзода

Бачаи баадаб ва доно ҳеч вақт худро таъриф намекунад.

Садриддин Айнӣ

Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) бо бандакҷонишин ҳам меояд:

худам – худамон

худат – худатон

худаш – худашон

247. *Матнро аз ёд бикунед, насон вожаи худро дар ҷумла бо бандакҷонишинҳо биёред:*

Ҳар касеро баҳри коре сохтанд,
Майли онро дар дилаш андохтанд.
Дасту по бе майл чунбон кай шавад?
Хору хас бе обу боде кай равад?
Гар бубинӣ майли худ сӯи само,
Парри давлат баркушо ҳамчун ҳумо.

Ҷалолиддини Балхӣ

ШАРҲ. Барои таъкид ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ дар ҷумла ҳамроҳ меоянд. Мисол:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини **мо худ** аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

Бозор Собир

---

248. *Матнҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)-ро бигӯед:*

Осиёро ман ба чашми хештан санчидаам,
Чеҳраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Балхӣ

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба захр ожадан,
Ки дар анчуман марди бисёрғӯй
Бикоҳад зи гуфтори хеш обрӯй.

Абулқосими Фирдавсӣ

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, дар охири суҳан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

Ҷавон ҳамон эҳтиёткориин аввалиашро аз даст надода, ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну сол расидаам.

Садриддин Айни

249. *Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар кадом маврид калимаи худро бо бандакҷонишин иваз кардан мумкин аст?*

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру хаёлгузаронд. Аз шикояти Абдунабии имоми шодобӣ ва умуман, аз хулқу атвори ӯ дар таачҷуб буд. Чанде пеш имом ҳамдеҳаи худ Аббоси бофандаро ба хондани рисолае аз рисолаҳои «Ихвонус-сафо» гунаҳкор карда, ба шайх Абулқосим ва ҳоким хабар кашида зиндон кунонд. Меғуфтанд, ки дар Шодоб агар касе бо сабабе дар намози ҷамоат ҳозир нашавад, Абдунабӣ ӯро фавран бо кофирпешагӣ муттаҳам сохта, ҷарима мекунондааст ё ба раиси шаҳр гуфта, дарра мезанондааст. Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро навозиш карда, шириниҳо дода мекурсидааст, ки оё

падару хоҳаронашон намоз мехонанд ва агар маълум шавад, ки боре нахондаанд, ё ки маросиме аз маросимҳои диниро бачо наовардаанд, охунд падарони онҳоро ба кӯча садо карда, дар байни мардумон таҳқир менамудааст. Худ дар сари хирманҳои кишоварзон вақти кафсангирӣ ба болои ҳар як кафи ғалла чанчол мебардошта, ё ки бе огоҳии ӯ хирманбардоштагонро дар ҷамоати масҷид дашномҳои қабех дода, шарманда мекардааст. Бошандагони Шодоб аз шарри имоми худ ба дод омадаанду додрас намеёфтаанд. Акнун ин фитнаангези арбадаҷӯ ба мани гӯшанишин дасти бухтону иғво ёзондааст, – ошуфтахотир ба дилаш мегуфт Фирдавсӣ.

Сотим Улугзода

? Дар кадом ҷумла калимаи **худ** ба таъкиди исм омадааст?

△ Соҳти калимаи **фитнаангезро** шарҳ диҳед. Маънои **арбадаҷӯ** ва **ёзонданро** биёбед.

§55. БАНДАКҶОНИШИНҲО (бандакҳои соҳибӣ)

Соҳибият ба воситаи ҷонишини **аз они (они)**, бандакҳои **-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**, изофат (**-и**) ва исм ифода меёбад. Ба ҷумла ва матнҳои зер таваҷҷуҳ кунед.

Ҳар чи дорем, **аз они Шумо**, ин ҳам нарасад, худи мо – ғуломи ҳалқабаргӯши Шумо.

Сотим Улугзода

То ҷаҳон ҳаст, зинда хоҳам буд,
Қаламам умри ҷовидони ман аст.

Пайрав Сулаймонӣ

Аз ҳамон рӯз сар карда **падари ман** ба назарам хеле одами

калон намуд ва ўро ҳатто аз мактабдор ҳам донотар ва зўртар дониستم.

Садриддин Айни

Тоҷикистон, сари ҳар **санги ту** бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи **хори ту бароям** чаман аст.
Заррае **некам** агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае **хубам** агар, ҳусни ту **мероси ман** аст...
Зевари духтари кӯҳ аст зи ганчинаи **кӯҳ** ,
Духтари кӯҳ зи афсонаи тиллост халос.
Косаи обу лаби нону суруди булбул,
Ҳама аз ўст, зи ҳангомаи дунёст халос.

Кӯҳсорони ту аз нуқраву тиллост баланд,
Ту баландӣ зи баландии вафои писарон.
Сари ҳар теппа яке кулбаи сангист бачо,
Ҳамраҳи **меҳри ту** олам ҳама гунҷад дар он.
Ватанам,

Эй Ватани майдаи мардони калон!

Гулрухсори Сафӣ

Агар дар дилат меҳри устод нест,
Ба дасти умеди ту чуз бод нест.

Ҷалолиддини Балхӣ

Хӯри андак фузун кунад ҳилмат,
Хӯри бисёр кам кунад илмат.

Абулмаҷд Саной

Чу меҳмон оядат, дилшод мебош,
Зи ҳар банду ғаме озод мебош!

Носири Хусрав

Касе, ки ботинаш бо зоҳираш яксон бошад ва кораш бо гуфтораш монанд бошад, одил аст.

Алӣ ибни Абутолиб

Бипарҳез, то бад нагардад-т ном,
Ки бадном гетӣ набинад ба ком.

Абулқосими Фирдавсӣ

? **Одил** чӣ маънӣ дорад?

Δ Сабаби аз таркиби **аз ўст** (шеърӣ Гулрухсори Сафӣ) афтодани калимаи **ониро** бифаҳмонед.

Муносибати маъноии калимаҳои **ботину зоҳирро** бигӯед.

250. *Бо истифодаи бандакҳои соҳибӣ матн бисозед.*

Соҳибият бештар тавассути бандакҷонишин баён мегардад. Онҳо бо исм дар шумораи танҳову чамъ меоянд. Ин гуна:

рубобам (рубоби ман) – рубобамон (рубоби мо)

рубобат (рубоби ту) – рубобатон (рубоби шумо)

рубобаш (рубоби ӯ) – рубобашон (рубоби онҳо)

Агар исм бо овози садонок тамоm шавад, ҳарфи аввали бандак тағйир меёбад:

бобоям бобоямон

бобоят бобоятон

бобояш бобояшон

Бо феъл ҳамроҳ шуда ба кӣ нигаронидани амалро мефаҳмонад:

медихадам (ба ман ё маро медихад) -

медихадамон (ба мо ё моро...) -

медихадат (ба ту ё туро...) -

медихадатон (ба шумо ё шуморо...) -

медихадаш (ба ӯ ё ўро...) -

медихадашон (ба онҳо ё онҳоро...) -

ШАРҲ. Аз таркиби бандак гоҳе овози а меафтад, монанди
медихадгон.

---

251. *Шеърҳои зеринро бихонед ва вожаҳои шиоратиударо шарҳ бидиҳед:*

Ҳанӯзам зи хурдӣ ба хотир-дар аст,
Ки дар лонаи мокиён бурда даст.
Ба **минқорам** он сон ба сахтӣ газид,
Ки **ашкам** чу хун аз раг он дам чаҳид.
Падар ханда бар **гираам** зад, ки, хон,
Ватандорӣ омӯз аз мокиён!

Алиакбари Деҳхудо

Яке панд меод фарзандро,
Нигаҳ дор панди хирадмандро.
Макун ҷавр бар хурдакон, эй писар,
Ки як **рӯзат** афтад бузургӣ зи сар.
Наметарсӣ, эй гургаки камхирад,
Ки рӯзе **палангет** барҳам дарад.
Ба **хурдӣ-дарам** зӯру сарпанча буд,
Дили зердастон зи ман ранча буд.
Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Саъдии Шерозӣ

252. *Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҷонишинҳо бо чӣ
гуна вожаҳо ҷамроҳ омадаанд ва чиро мефаҳмонанд. Дар шеъри
Муҳаммад Ғойиб дар калимаҳои **нурбахшам, зӯрбахшам, туам**
- **ам** чӣ вазифаро адо кардааст?*

Ҳофизи некхони некнавис,
Ҳар ки ҳақ гӯядат, шунав суханаш.

***

Нест моро дар миён моли падар,
Бо манат, чони бародар, чист чанг?

Камоли Хуҷандӣ

Аъробие шутур гум кард ва савганд хӯрд, ки чун биёбад, ба як дирам бифрӯшад. Чун шутурро ёфт, аз савганди хеш пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шутур овехт ва бонг мезад:

– Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад дирам? Аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе бад-он ҷо расид ва гуфт:

– Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қилода дар гардан надоштӣ!

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд. Ҳайфо ки аз тарси хароб шудани чашм ин «шукуфазор»-ро бо серӣ тамошо кардан мумкин набуд.

***

Дар сахро ҳеҷ ҷонзоде наменамуд, танҳо зоғҳои ало гурӯҳ-гурӯҳ шуда барфбозӣ карда мегаштанд, ҷунонки мурғҳои хонагӣ хокбозӣ кунанд, онҳо бо сари синашон ба барф хобида, бо панҷаҳояшон барфҳоро ба зерӣ болашон пош медоданд, инҳо ҳам сари худро ба барф меғўтонданд. Агар ихтиёри луғат ва ном сохтан ба дасти ман мебуд, ман зоғҳои алоро «мурғи барфӣ» меномидам. Хомӯшии ин саҳрои мурдаи пурбарфро ҳам танҳо кар-қари хамин зоғҳо халалдор мекард.

Садриддин Айни

Ҳамчу хуршеду мох
Нурбахшам туй.
Бар манӣ такагоҳ,
Зӯрбахшам туй.

Ғайри номат дигар
Нест зикре маро.

Ғайри ҳифзат ба сар
Нест фикре маро.
Минбару тахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Маскани бахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Бе ту ҳастам бадард,
Бе туам бетабиб.
Бе туам рангзард,
Бе ту ҳастам ғариб.
Бе туам безабон,
Ту забони манӣ.
Бе туам бенишон,
Ту нишони манӣ.

Муҳаммад Ғойиб

? Ба чумлаи охири ҳикояти Абдурраҳмони Ҷомӣ аҳаммият бидиҳед:
имрӯз феълҳои **будӣ** ва **надоштиро** чӣ гуна истифода мекунанд?

Баргу бор ва **пазиро шуд** дар шеъри устод Шохин ба кадом маънӣ
омадаанд?

Δ Номи шеъри охирро муайян кунед.

253. *Матни зеринро бихонед ва вожаҳои шиоратишударо маънидод
кунед:*

Гашт ғамнок дилу ҷони уқоб
Чу аз ӯ дур шуд айёми шабоб.
Дид, **к-аш** давр ба анҷом расид,
Офтобаш ба лаби бом расид.
Бояд аз ҳастӣ дил баргирад,
Раҳ сӯйи кишвари дигар гирад.
Хост, то чорайе ночор кунад,
Доруе ҷӯяду дар кор кунад.
Субҳгоҳе зи пайи чораи кор
Гашт бар боди сабуксайр савор.
Гала, **к-оҳанги** чаро дошт ба дашт,
Ногаҳ аз ваҳшат пурвалвала гашт.

В-он шубон бимзада, дилнигарон
Шуд пайи барраи навзод давон.
Кабк дар домани хоре овехт,
Мор печиду ба сӯрох гурехт.
Оҳу истоду нигах карду рамид,
Даштро хатти ғуборе бикашид.
Лек сайёд сари дигар дошт,
Сайдро фориғу озод гузошт.
Чораи марг на корест ҳақир,
Зиндари дил нашавад аз чон сер.
Сайд ҳаррӯза ба чанг омад зуд
Магар он рӯз, ки сайёд набуд.

Парвиз Хонларӣ

? Ҷумлаи «Офтобаш ба лаби бом расид» маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ? **Шубон** чӣ маънӣ дорад?
Δ Мазмуни шеърро хаттӣ нақл кунед.

254. *Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро маънидод кунед:*

Дурам, аммо ёди ёрон мекунам,
Ёди он чашмони гирён мекунам.
Мекунам ёди дили садрешро,
Мефиристам ман суруди хешро...
Гар ту пурсӣ: дар кучо ин кишвар аст?
Дар кадомин нуқтаҳои меҳвар аст?
Дар кадомин соҳили дарё бувад?
Гӯямат, ки дар дили ман ҷо бувад!
Гар ту пурсӣ: роҳ чандинрӯза аст?
Ин гапи дирӯза ё имрӯза аст?
Гӯямат, ки роҳ наздик асту бин
Дидаамро бо ду чашми тезбин!
Чашми ман гӯё ки меҷӯяд мудом
Соияи он дӯстонро субҳу шом.

Мирзо Турсунзода

Δ Таркиби вожаҳои **кадомин** ва **чандинрӯзаро** муайян кунед.

§56. СОХТИ ҚОНИШИН

Қонишин аз ҷиҳати сохт чор хел аст: **сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.**

Қонишини сода аз як реша иборат аст: **ман, худ, кӣ?, кучо?, ин, он, ҳама, кадом?, ҳеч.**

Қонишини сохта аз қонишини сода ва пешванд ташкил меёбад: **ҳамин, ҳамон.**

Қонишини мураккаб аз ду ё зиёда реша таркиб меёбад: **инчунин (ончунон), ҳамчунин (ҳамчунон), чандин (чандон), якчанд.**

Қонишини таркибӣ аз решаҳои гуногун сохта мешавад: **ҳар ки, ҳама кас, ҳеч кадом, ин тарз, чӣ тавр?, чӣ қадар?**

255. *Аз мисолҳои зерин қонишинҳоро пайдо бикунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ба нақша бигиред:*

Ҳар киро теғи забон нест ба фармон, Соиб,
Оқибат куштаи шамшери забон мегардад.

Соиб

Ҳар чи мастӣ орад, ҳаром аст он,
Гар шароб асту гар таом аст он.

Қамолӣддин Биноӣ

Соиб, кучо равем, ки ҳар ҷо, ки меравем,
Аз сар ҳавои ҳубби Ватан во намешавад.

Соиб

Эй шоҳи пирӯз, мо аз шаҳри Армон омадем, шахрамон дар сарҳадди Эрону Тӯрон аст, аз қониби Тӯронзамин гала-гала гурозон омаданд, ҳар як ба пайкар чун як лахти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои моро меҳӯранд, поймол мекунанд, дарахтонро мехоянд.

Сотим Улуғзода

Ҳама касро дандон аз туршӣ кунд шавад, қозиро аз ширинӣ.

Саъдии Шерозӣ

Бигуфтанд бо Зол чандин дурушт,
Ки гетӣ гирифтӣ бас осон ба мушт.

Абулқосими Фирдавсӣ

Асп ҳамчунон хиромон мерафт.

Аҳмади Дониш

? Таъбирҳои **теғи забон** ва **шамшери забон**ро чӣ гуна бояд фаҳмид?
Оё забон ҳам теғ ё шамшер дорад?

256. *Матнҳои зеринро бихонед ва ба имлои ҷонишин ва аломатҳои китобат эътибор бидиҳед:*

Меҳрон ба саломи Фирдавсӣ бо виқор алайк гирифта:

– Биёед, биншинед, - гуфт.

Волонасаб ва донишвар будани Фирдавсиро ба вай гуфта буданд, бинобар ин, аз дуруштии кардан бо вай худдорӣ менамуд.

Шоир дар рӯ ба рӯи ҳоким нишаст.

– Шумо шоиред. Олим ҳам ҳастед?

Фирдавсӣ ҷавоб надода, ба замин нигарист.

– Таъриххоро назм мекунед?

– Бале, – гуфт шоир.

– Барои кӣ назм мекунед? Сила кӣ медиҳад?

– Ҳеч кас.

– Пас ройгон менависед?

Шоир ба ин савол ҳам ҷавоб надода сукут кард.

Меҳрон аз тайи болишт «нома»-ро баровард.

– Шумо ин ашъорро ба чӣ мақсад ба мо фиристодед?

– Хостам огаҳӣ диҳам, ки дар қадим шоҳон ва ҳокимони додгар будаанд, ба раият ҷабру ситамро раво намедиданд, – ҷавоб гуфт Фирдавсӣ.

– Инро мо ҳам медонем. Хостед моро панд хонед? Таълим диҳед?

– Корҳои некон, родмардони гузашта ҳама панд аст барои пасояндагон.

Сотим Улугзода

Ҳама бустон зери барги гул аст,
 Ҳама кӯҳ пурлолаву сунбул аст.
 Ба полиз булбул бинолад ҳаме,
 Гул аз нолаи ӯ биболад ҳаме.
 Шаби тира булбул нахусбад ҳаме,
 Гул аз боду борон бичунбад ҳаме.
 Ман аз абр бинам ҳаме боду нам,
 Надонам, ки наргис чаро шуд диҷам.
 Бихандад ҳаме булбулу ҳар замон
 Чу бар гул нишинад, кушояд забон...
 Кӣ донад, ки булбул чӣ гӯяд ҳаме?
 Ба зери гул-андар чӣ пӯяд ҳаме?
 Ниғаҳ кун саҳаргоҳ, то бишнави
 Зи булбул суҳан гуфтани паҳлавӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

Мурод аз **суҳан гуфтани паҳлавӣ** чист?
 Меҳрон чаро Фирдавсиро **ту** нагуфтаву **шумо** гуфтааст? Барои
 чӣ нисбат ба худ калимаи **моро** истифода кардаасту **моро** не?
 Дар кадом маврид нисбат ба шахси танҳо ҷонишини чамъро кор
 мефармоянд?
 Дар шеъри устод Фирдавсӣ кадом фасли сол тавсиф шудааст?

§ 57. ВАЗИФАИ ҶОНИШИН ДАР ҶУМЛА

Ҷонишин дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабар, муай-
янкунанда, пуркунанда ва ҳол меояд.

1. **Мо** кафкӯбон нақарот хондем.

Абдулҳамид Самад

2. Фазлу ҳунарам, Ватан, **тӯй**, ту,
Сози зафарам, Ватан, **тӯй**, ту.

Мирзо Турсунзода

3. Ман ба шумо **ҳамин хел** ҷуб медиҳам, ки устои
ҳунарманд аз вай қаср месозад.

Сотим Улғзода

4. Модари бечора ўро аз ҷони худ азизтар мешуморад.

Садриддин Айни

5. Он қадар дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири ҳуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

257. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки ҷонишинҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд? Матни манзумро аз ёд бикунед:

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абушақури Балхӣ

Аспи зебои **ман**, саманди **ман**,
Дар ҷаҳон яккаву ягона буд.
Аз ҳамон Раҳши паҳлавон Рустам
Охири нусхаву нишона буд.

Мирзо Турсунзода

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба ҳирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Падар, эй, ки розӣ зи эҳсонӣ туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт **они** туст.

Шамсиддин Шохин

Эй **шумо**, модарони рӯи ҷаҳон,
Баҳри ман ҳаққи модарӣ доред.

Лоиқ Шералӣ

Рӯ намеорад ба **хони ҳеч** кас соҳибҳунар,
Боғбон ризқи худ аз пушти гулистон мехӯрад.

Саййидои Насафӣ

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мурғбирёни нонпечро аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз **чунин** хӯроки бомазаро нахӯрда буд, ҳайрон шуд, ки Манижа **онро** аз кучо ба даст оварда бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, **ту** барои **ман** чӣ ранчу сахтиҳое, ки намекашӣ. **Ин** хӯришро аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозургони эронӣ – марди нуронии босалобат ва фароҳдаст вохӯрда, бо ӯ дар бораи Бежани бандӣ гуфтугӯ карданаҷ ва аз Геву Рустам хабар пурсиданаҷро нақл карду гуфт:

– **Ин** хӯришро барои **ту** **ҳамон** мард дод?

Дар **ин** миён Бежан аз қабати мурғи бирён ангуштаринро ёфта ва шинохт: ангуштарин муҳри Рустам буда, дар нигини **вай** номи соҳибаш канда шуда буд. **Вай** он номи азизро хонда ба ҳаяҷон омад ва донист, ки халосии ӯ наздик аст, аз шодӣ баланд-баланд хандид.

Манижа хандаи **ӯро** шунида тааҷҷуб кард: чоҳи торик, тани занҷирбанд, чӣ қойи ханда? Аз ӯ пурсид:

– Чаро хандидӣ? Магар бахти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки баҳтам кушода шавад, - ҷавоб дод Бежан.

– Ба **ту** низ сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои **худро** ба **ман** нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ.

Сотим Улуғзода

Δ Таъбири **бахти нек рӯй намудро** шарҳ бидиҳед.

258. *Мувофиқи аломатҳои шартӣ ҷумлае тартиб бидиҳед, ки ҷонишин ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда ва пурку- нанда омада бошад:*

_____.

_____.

_____.

_____.

259. *Матнҳои зеринро бихонед, ҷонишинро ба гурӯҳҳо ҷудо бикунед ва вазифаи онҳоро дар ҷумла биғӯед:*

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, чунон мепиндошт, ки гови фарбеҳе мебошад ва мегуфт:

– Маро кушед ва аз гӯштам ҳарисаи нағз пазед.

Ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид. Дар натиҷа рӯз аз рӯз лоғар шуда, тамои аз ҳол рафта буд.

Табибон аз муолиҷааш очиз шуда буданд. Онҳо ба ӯ доруҳое медоданд, ки онҳоро ҳаргиз намехӯрд.

Ҳешовандони бемор аз амир хоҳиш карданд, ки Синоро ба муолиҷаи вай фиристонанд. Амир аз Шайх пурсид, ки рафта беморро бинад.

Абуалӣ наздикони беморро чеғ зада, чигунагии аҳволи ӯро ҳаматарафа фаҳмид ва гуфт:

– Рафта ба вай гӯед, ки қассобро хабар кардем, омада туро мекушад.

Бемор инро шунида хурсанд шуд.

Рӯзи дигар Сино ба ҳавлии бемор омада фарёд кард:

– Гови куштанӣ кучост?

Бемор инро шунида монанди гов овоз баровард.

Сино бо ду хизматгораш кордҳоро ба ҳам зада, тезкунон ба сари бемор омада, гуфт:

– Бароварда дасту пояшро бандед!

Бино ба фармони Сино беморро ба саҳни ҳавлӣ бароварда, бар паҳлу хобонда, дасту пояшро бастанд. Шайх наздик омада, кордро бо корд зада нишаст ва мисли қассобҳо даст ба паҳлуи он задан гирифт ва гуфт:

– Ин говатон хеле лоғар аст, ҳоло ба куштан намеарзад. Чанд рӯз инро парво кунед, фарбеҳ шавад, ҳамин ки фарбеҳ шуд, омада мекушем.

Бемор аз шавқи он ки ба зудӣ кушта мешавад, ба хӯрдан даромад, бо хӯрок доруҳои даркориро ҳам ба вай хӯронданд, дар андак муддат аз он беморӣ шифо ёфт.

Раҳим Ҳошим

Забони тоҷикӣ – тоҷи забонҳо,
Замон андар замон, андар замонҳо.

Забони модарӣ, пайки умедӣ,
Муқаддас ҳамчунон шири сафедӣ.

Забони миллатӣ, шукронаи ту,
Зи меҳри дил ҳавои хонаи ту.

Ба алфози бихиштии бузургон
Шудӣ ту миллати моро ниғаҳбон.

Забони зиндаи «Шоҳнома»-и ту,
Расад то бар замонҳо номаи ту.

Сано бар Рӯдакию Саъдиёнат,
Ки аз қони сухан доданд қонат.

Зи ту ҳар ҷой соҳибифтихорем,
Зи тоҷи шуҳрати ту тоҷдорем.

Ҳақназар Ғойиб

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Қонишин чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст? Навъҳои қонишинро номбар кунед. Соҳибият чӣ тавр ифода меёбад? Қонишин аз чиҳати сохт чанд хел мешавад? Имлои қонишин чӣ гуна аст? Вазифаи наҳвии қонишинро маънидод кунед.

260. *Матни зеринро бихонед, қонишинҳояшро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед ва дар дафтар нависед:*

Фарзанди дилбанду ба қон пайвандам, Муҳаммадфарид!

Мактубат расид. Медонӣ, ки чӣ расид ва чӣ гуна расид? Гӯё ба тани мурда қон расид ё ба моҳии нимқон оби равон. Агар донӣ, ки аз расидани мактубат чӣ қадар шодмон шудам, яқин дорам, ки ҳар рӯз як мактуб хоҳӣ навишт.

Нури чашми ман! Чй қадар пазмон шуданамро ва ба чй дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонй! Бо вучуди ин хама иштиёқмандй, бо умеде, ки шояд дар оянда одами дуруст шавй, ба фироқи ту сабр мекунам, яъне розй мешавам, ки дар шаҳр бошй ва дар таҳсили камол кӯшиш кунй.

Нури дидаи ман, аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан саъй кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре ки метавонй, дар Ватан ва аҳли Ватани худ ва ҳам миллати худ хидмат намой! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими миллати донишманд ёдгор гузорам.

Садриддин Айни

261. Тақлидан ба тартиби мазмуни матни боло ба па- ишиорот-шударо тавзеҳ бидиҳед:

АҒБАИ АНЗОБ

Ағбаи Анзоб зери тарма монд,
Номаи афсӯси моро чашма хонд.
Роҳи васли ҳамдиёрон баста шуд,
Ағба аз номехрубонй хаста шуд...

Роҳи бетаъмиру бе пушту паноҳ,
Бас кашад бори маломат бегуноҳ.
Дар хамаи Шодмондара **ҳар** марди роҳ
Тавба гӯяд аз **чунин** ҳоли табоҳ.
Рафта ӯ аз ёди ободй ба бод,
Аз шиканчи **худ** ҳамеомад ба дод.
Аз мусофирҳо хичолат мекашид,
Бори миннат, ранчи иллат мекашид.

Эй раҳе, ки рози **ман** бишнидай,
Борҳо **ҷонам** ба манзил бурдай.
Зери пойи чархҳои зиндагй,
Мисли инсонҳо **ту ҳам** афсурдай.

То баҳорони **дигар** бо ҳоли зор
Менишинам **ман** ба ёдат интизор.

Эй Худо, роҳи начота**м**ро кушой,
Ман дигар роҳе надорам то диёр...

Нақби Анзобу гузаргоҳи насим,
Баъдҳо монанди шахроҳи азим
Роҳи ваҳдат, роҳи дилҳо, роҳи сулҳ
Мебарад **м**оро ба олам мустақим.

Меҳринисо

? Мустақим чӣ маъно дорад?

Δ Фикратонро доир ба нақби Истиклол бо чанд ҷумла баён кунед.

263. *Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои онро номбар кунед.
Шеърро аз бар намоед:*

Ҳар ки аввалбин бувад, аъмо бувад,
Ҳар ки охирбин, чӣ бомаъно бувад.
Ҳар ки аввал бингарад поёни қор,
Андар охир **ӯ** нагардад шармсор.

Ҷалолиддини Балхӣ

264. *Матнҳои зеринро бинависед ва сохти ҷонишинҳоро шарҳ диҳед:*

Ҳамон беҳ, ки монанди пешиниён,
Гузorem ояндагонро нишон,
Ки гар шахси мо аз ҷаҳон бигзарад,
Ҳаме номи мо дар ҷаҳон биспарад...
Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд,
Чӣ ғам, гар бимирад, к-аз **ӯ** ном монд.

***

Изҳори чунин, чунон чӣ ҳочат,
Он ҷо, ки аён, баён чӣ ҳочат?

Шамсиддин Шоҳин

265. *Дар калимаи кунунам, дар байти «Кунунам, ки Эзид забон додааст, Забон пур зи шаҳди баён додааст» (Шамсиддин Шоҳин), -ам чӣ вазифаро адо кардааст?*

266. *Бихонед ва бигӯед, ки дар ривояти Саъдии Шерозӣ калимаи эшон ба кадом маъно омадааст?*

Ҳар ки бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад ва гар ба хароботе равад ба намоз кардан, мансуб шавад ба хамр хӯрдан.

Рақам бар худ ба нодонӣ кашидӣ,
Ки нодонро ба суҳбат баргузидӣ.
Талаб кардам зи доное яке панд,
Маро фармуд: бо нодон мапайванд,
Ки гар донои даҳрӣ, хар бибошӣ
В-агар нодонӣ, аблаҳтар бибошӣ.

267. *Матни зеринро бинависед ва ба ҷонишинҳо ишорат кунед:*

Дар дунё бахтиёр он касе аст, ки соҳиби илм ва дониш бошад. Лоақал хонда ва навишта тавонад. Одами оқил батавфик ва соҳиби хулқи хуш мешавад. Ба ҳеч кор хиёнат намекунад. Ба чамъи мардум, ҳатто ба ҳайвонҳо, некӣ мекунад. Ҳеч касро озор намедиҳад. Ба мардум зарар ва заҳмат намерасонад. Ба моли мардум ҳаргиз хиёнат намекунад. Ба ҳолу ҷоҳи худаш ғарра намешавад, такаббур намекунад. Худашро таъриф ва тавсиф намекунад. Ба ҳар кас ионат менамояд. Фоида мерасонад. Ба ҳоли бева ва бечора дилаш месӯзад. Ба онҳо тарахҳум мекунад. Ба қадри имкон некӣ мерасонад. Ҳимматбаланд ва саховатпеша мебошад. Ба додаҳои Худои таоло шуқр мекунад. Ба хоҳиши нафси худ кор намекунад. Аз мардум намеранҷад, ба зердастон шафақат ва меҳрубонӣ намуда, дурушті ва бадмуомилағи ҳаргиз намекунад.

Садриддин Айнӣ

? **Ҳеч** кадом навъи ҷонишин аст? Ҷонишини худ боз ба кадом шакл истифода мешавад?

Δ Калимаи ҳамрешаи **ғарро** биёбед.

268. *Аз байти зерин таркиби калимаҳои дуо-т, сано-т ва туам-ро шарҳ диҳед:*

Ҳар чо ки равам, дуо-т гӯям
В-ар пеши туам, сано-т гӯям.

Шамсиддин Шоҳин

269. *Бо ҷонишинҳои ман-мо, ту-шумо, ӯ, вай-онҳо, эшон якҷумлай тартиб диҳед.*

270. *Ба мазмуни андарзҳои зерин аҳаммият дода, зӯед, ки ҷонишинҳои шахсии ман ва мо ба кадом маънӣ истеъмол шудаанд?*

Ҳар ки бошад ҳамнишини дӯстон,
Ҳаст дар гулхан миёни бӯстон.
Ҳар ки бо душман нишинад дар заман,
Ҳаст ӯ дар бустон дар гулхан.

Ҷалолиддини Балхӣ

Дӯстро м-озор аз мову манат,
То нагардад дӯст хасму душманат.

Абулқосими Фирдавсӣ

? Аз чӣ сабаб шоир калимаи **маозор (наозор)**-ро дар шакли **м-озор** истифода кардааст? Вожаҳои **хасму душман** бо ҳам чӣ муносибати маъноӣ дорад?

271. *Шеърӣ зеринро бихонед, вазифаи бандакҷонишинҳо ва бо чӣ гуна калимаҳо омадани онҳоро бигӯед:*

Яке аз салотини дерин гаҳе
Гузар кард бар нахлаи анбуҳе,
Ки биншонда пире-ш аз нав ба хок,
Ба теге ҳамекардаш аз ҳашв пок.
Бад-ӯ гуфт: «Эй пири деринасол,
Бад-ин умр кай бар хурӣ з-ин ниҳол?
Худ ин нахлро одат ин асту кор,
Пас аз бист сол оварад баргу бор».
Чунин гуфт деҳқони донишвараш,
Ки гар ман нахурдам, хурад дигараш.

Чу худ хурдай барги пешинагон,
Дарахте пасояндагонро нишон.
Пазиро шуд ин нукта бо шаҳриёр,
Бибашид бо ӯ дирам даҳ ҳазор.

Шамсиддин Шоҳин

? Барои чӣ исми **дирам** пеш аз шумора омадааст?

Δ Ба имлои таркибҳои **бад-ӯ, бад-ин, з-ин** аҳаммият диҳед.

272. Шеърро бихонед, бандакҷонишинҳои соҳибияширо шарҳ бидиҳед. Сабоби табдили ҳарфи а-ро ба ҳарфи я бигӯед.

МАЪНОИ РОҒУН

Чист Роғун? – Иқтидори давлат аст,
Кони ганчу махзани пурсарват аст.

Боварат гар нест, шарҳаш медиҳем,
Ҳарфҳояш хоси роҳи миллат аст.

Ҳарфи **Р**-аш рӯшанӣ бошад фақат,
Душмани ҳар рӯшаниҷӯ зулмат аст.

Ҳарфи **О** бошад зи ободӣ нишон,
Балки **О** об аст, рӯди исмат аст.

Ғайрату ҳиммат ҳама дар халқи мост,
Ҳарфи **Ғ**-аш бозгӯи ғайрат аст.

Устуворию умед **У**-яш агар,
Ҳарфи **Н** номусу нангу нусрат аст.

Муҳаммад Ғойиб

273. Матнро бинависед, бо кадом аъзои ҷумла ифода ёфтани ҷонишинро муайян кунед:

Муҳаммадфарид мактуби падари бузургвор ва модари меҳрубони худро мутолиа намуда, ба дастуре, ки муаллим таъин карда буд, ба дарс хондан ва мутолиа кардан машғул шуд.

Ба сабаби шафақатҳои падар ва модар аз аввал ба чанд дараҷа беҳтар ва зиёдтар шавқ пайдо карда, ба таҳсили камол мекушид. Ба дили худ мегуфт:

– Аз рӯзе, ки ман ба дунё омадам, падару модар барои тарбияти ман машаққатҳо кашиданд ва мекашанд. Аз тарафи ман то ҳол ба падару модарам хидмате ва дасти ёриё нарасидааст. Матлаби эшон донишманд шудани ман аст, ки ин нафъи худи ман аст. Бояд ки сояи ҳимоят ва шафақати падару модарро ғанимат дониста, ба таҳсили фазлу камол ҳамаи ҳимматамро сарф намоям, то ки дар роҳи ризои падару модар қадаме монда бошам.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **шафақат** ба маънои меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва марҳамат, ба сурати мухтасар – **шафқат** низ навишта мешавад. Муҳаммад Авфӣ ва Накибхон Туғрал мефармоянд:

Дар ҳар қорре, ки бошӣ, марҳамат ва шафақат ба ҷой овар.

***

Эй ҷафоандешаи бадхоҳ, Худоро, шафқате,
Чанд бошам аз шиканҷи меҳнати ғам дар азоб?

---

274. *Ин матнро низ монанди матни боло иҷро кунед:*

Ҷуз ин давлате хубтар бо писар
Ҷӣ бошад, ки бар вай бинозад падар!
Ман алминна дархӯрди ин давлатам
В-аз ин дархӯрӣ дархӯри ҷаннагам...
Паямбар худ ин қазя кардаст ақд,
Қафи пойи модар биҳиштест нақд.
Зи аъмоли шоиста рӯзи пасеч
Маро ҷуз ризои падар нест ҳеч.

Шамсиддин Шоҳин

ЛУҒАТ

- абри раҳмат** – абри бобаракат, абри боранда, абри пурнеъмат
авлод – чамъи **валад**, яъне фарзандон
авом – омма
Аграод – яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
адоват – душманӣ
азл (кардан) – паст кардан, дур кардан
азамат – азимӣ, бузургӣ
азрақ – ранги кабудӣ осмонӣ
айёш – айшдӯст, айшпараст; шӯҳ, дар зиндагӣ бепарво будан
ақиқ – навъе аз сангҳои киматбаҳо, ки сурхранг ва зарди норинҷӣ аст
алминна – шукр мекунам
амлок – чамъи мулк, яъне мулкҳо
амр – қор
анбӯҳ – бисёр, беандоза, бешумор
ангора – нақши нотамо; фикру хаёл; пиндор, саргузашт, дoston, афсона
анис – ҳамдам, рафик, ёр, дӯст, мунис
арбадаомез – боситеза, чангҷӯёна, бо шӯру ғавғо
арғавон – (арғувон) дарахтест, ки гулҳои сурх дорад; сурх
Ардавон – номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён
аркон – бузургон ва арбобон
армуғон – тухфаи раҳовард барои дӯстон ва наздикон
арчи – гарчи, агарчи
асар – таъсир
аслу насаб – наҷод; ирк
атбоъ – чамъи **тобеъ**, яъне пайравон
ато – бахшиш
атгор – атрфурӯш, атркунанда, доруфурӯш
атфол – чамъи **тифл** – кӯдакон, бачаҳо
афкор – чамъи **фикр**, яъне фикрҳо, андешаҳо
ачнабӣ – бегона, хоричӣ
ашша – ҳашароти беозор, ки сурхранги холдор аст
ашё – чамъи **шай**, яъне чизҳо
аён – бузургон, ашроф, ҳокимон
аълам – донотар; соҳиби яке аз рутбаҳои динӣ
аъмо – нобино, очиз
ба иттифоқи хирадмандон – ба ақидаи (ба қавли) хирадмандон (донишмандон)
байғора – маломат, сарзаниш, таъна
баққоли – ғаллафурӯшӣ, хӯрокфурӯшӣ, озуқафурӯшӣ
балоғ – кифоят, басандагӣ; расонидан (ба чизе, ба дараҷае)
барандоз – дур кун, дур андоз, бикан
барда – ғулом, бандӣ, асир
басо – бaсе, зиёд, бисёр
ба хотир-дар аст – дар хотир аст
ба хурдӣ-дарам – дар хурдиям
бачаҳак – бачаяк

бебок – нотарс, бепарво; далер, шучоъ
бекарон – беканор
беозмоиш – бесанчиш, бетачриба, носанчида; бемашк
бетааммул – беандеша, носанчида
биёзурд – озор дод, ранчонд
бин(н) – шакли ғалати **ибн**, ки дар бисёр навиштаҳо ба чойи шакли дурусташ омадааст (ба маънии – фарзанди...)

бинавохт – навозиш кард, меҳрубонӣ кард
бистар – рахти хоб, чогаҳ; кӯрпа, кӯрпача
бихуспӣ – аз феъли **хуспидан** ба маънии хобидан, хоб рафтан
бихуфт – хоб рафт, хоб кард
бихор – чамъи **бахр**
боғухар – боақл, бофаҳм, сухандон
бора – девори қалъа, девори шаҳр; тарз, чихат; асп
бостон – қадим, гузашта, пешин
боч – андоз, хироч
бузургӣ – калонҳаҷмӣ; асилзодагӣ; бузургворӣ; неқномӣ; калонсолӣ
бунаҳ – асбобу анҷом, мол
вақф – чизе, ки ба қасе тақсим шудааст; баҳшиш, инъом
валвала – ошӯб, шӯру ғавғо, доду фарёд
валиаҳд – чойгири амир, чонишин, меросхӯр
васика – аҳднома ё ҳуҷҷати соҳиб будан ба чизе
вассалом – тамом
вахдат – ягонагӣ, муттаҳидӣ; якрангӣ
вешим – гиёҳи шифобаҳш
вижа – хос, хусусият, хосият, махсус
виқор – (аслаш вақор) тамкин, вазнинӣ
вожа – калима
воқиф – огоҳ, боҳабар
волӣ – ҳоким
ворис – меросхӯр; давомдихандаи қор ё роҳи қасе
газ – олати чӯбӣ ё оҳанин ченкунии матоъ; масофа, ки дарозиаш 91,5 см мебошад.

ганди мурдор – бӯйи бади чизи мурда
гетӣ – чаҳон, кишвар
гизала – серқаҳр, боғазаб, боҳашм
гирой – аз феъли **гиройдан** ба маънии майл кардан ба чизе ё тарафе; **кам гирой**, яъне майл нақун ё гирди қажживу норостӣ нагард
гулқанд – доруе, ки гули хушбӯйи аттиро бо қанд сойида дар офтоб омода мекунанд
гурозон – ҳукҳои ёбӣ
густувондор – зирехпӯш, ҷавшанпӯш
густарда – паҳнкарда
ғаввос – оббоз; қасе, ки дар дарё зери об меравад барои берун овардани садаф ё марҷон
ғанӣ – тавонгар, бадавлат, доро, бой

гофил – беҳабар, бепарво, нодон
дабир – мирзо, иншокунандаи (нависандаи) мактубу хуччат
дай – зимистон
далқ – либоси куҳнаву дарида, ки дарвешон мепӯшиданд
данӣ – паст, ночиз
дарзӣ – дӯзанда, чомадӯз, чевар
дари раҳмат – дари меҳрубонӣ, ғамхорӣ; бахшоиш
даркашидан – ба худ кашидан; нӯшидан; пӯшидан; берун кашидан
дарҳам – печида, печутобхӯрда; печдарпеч, бо ҳам омехта
дастмоя – мояи асосӣ, сармояи савдо ва тичорат
дахр – дунё, гетӣ, ҷаҳон
дебо – порчаи абрешимӣ
дидбон – ниғаҳбон, посбон
диҷам – бадҳашм
динор – як навъи пули тилло, ки дар қадим маъмул будааст ва ҳоло дар баъзе кишварҳои араб дар истифода аст
дирам – пул (пули нуқра); дирам – воҳиди пулии кишвари мо ба маънои танга
дифоъ – химоя, мудоғиба
дом – ҳалқае, ки барои дастгир кардани парандагон ба кор бурда мешавад; тӯр; банд, ресмон
дунон – ноқасон, нодонон
дуњавӣ – дунёӣ, дунёвӣ
дур(р) – марворид, чизи қиматбаҳо; сухани тару тоза
жарф – амик, бепоён, бетаг (чуқур)
зайғам – шер, шери қавӣ
заман – вақт, ҳангом, рӯзгор, замон
замир – дил, қалб
зачру маломат – танқиду сарзаниш, таънаву мазох кардан
заъф – сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ
заъиф – сусти, очиз, нотавон, камқувват; зан, хонум
зишт – бад, қабех, бадафт, бадшакл
зулол – соф, пок, холис
зурёт – фарзанд, насли одамӣ; шакли китобии он зуррият аст, ба маънии насл, авлод
ибн – писар
Ибни Баттута – сайёҳ, географиядон (ҷуғрофиёдон) ва муаррихи (таърихдони) машҳури араб (1304-1377 ш.)
идрор – маош; василаи рӯзгузаронӣ; **идрори қалам** музди қалам, ҳаққи қалам,
из(з) – иззату эҳтиром; азиз ва арҷманд шудан
икбол – рӯ овардан ба чизе; бахт, толеъ, саодат
инодкор – гарданшах, саркаш, яқрав, саркашикунанда, гарданшах, ситезачӯ; **инод варзидан** – саркашӣ кардан
инъом – неъмат додан; ато, бахшиш, ҳадя
иона – (ионат) ёрӣ додан, ёрмандӣ

истеза – ситеза, чангу чидол, хусумат, душманӣ; баҳс
Ихвон-ус-сафо (ихвони сафо) – бародарони содиқ, ёрон ва дӯстони мувофиқ
ихтиёр кардан – писандидан, интиҳоб кардан
ичтиноб – парҳез кардан, дур шудан, сар кашидан, гардан тофтан
ишкел – занчири оханӣ, ки дар давраи ғуломдорӣ ба пойи бандиён мезаданд
иштиғол – машғул шудан, шуруъ намудан, кор кардан
кавкаб – ситора, сайёра
каманд – таноб ё арғамчине, ки нӯгаш ҳалқа дошта, онро барои гирифтани сайд ё душман ба кор мебурданд
камин – чойи пинҳон шудан бо мақсади ҳучум ба душман
кампал – пораи матои мӯйина, ки чун кӯрпа истифода мешавад
карч – қитъа-қитъа; тилим-тилим
кишоварз – деҳқон
козур – шустагар, чомашӯй, либосшӯй
комил – пурра, тамом, баркамол, фозил, донишманд
коҳилӣ – сустӣ, танбалӣ
куланг – турна
кутуб – чамъи китоб, яъне китобҳо
қазия – амр, хабар, масъала, воқеа
қирмизӣ – сурх, сурхи баланд
қодир – боиктидор, тавоно
қофила – гурӯҳе аз мардуми пиёда
лабиб – доно, оқил, хирадманд
лайлу наҳор – шабу рӯз
лафз – забон, сухан, лаҳча
лаҳн – овоз, хониши форам; оҳанг, мақом
лихоф – болопӯш
ложвард (лоч(у)вард) – санги кабудранги қиматбаҳо, ки аз он нигини ангуштариро созанд
лочувардӣ – осмониранг
лутф – нармӣ ва мулоимат
лутфи Раб – бо меҳрубонии Худованд
мабдаъ – чойи пайдоиши асл; аввал, оғоз
маваддат – дӯстӣ, муҳаббат
мавзъ – чой, макон
мағздор – пурмаъно
мағфират – бахшиши гуноҳ, омуриш
мақол – овоза, сухан (мақолаш – овозаи ӯ)
манзалат – мақом, мартаба, рутба, дараҷа, поя; мартабаи баланд
маркаб – ҳайвони саворӣ; ин чо ба маънои хар
маросим – расму оин, урфу одат
марҳамат – ва тараҳҳум ба маънои раҳм аст
маслак – роҳ, равиш
матар – борон

матбахӣ – мансуб ба матбах, ошпаз
матлуб – талабшуда, мақсуд; мувофик
махлуқот – чамъи махлуқ – офаридашуда, халқшуда
махд – ин чо ба маънои кишвар
махфуз – хифзшуда, дар ёд дошта, нигохдошташуда
махчурӣ – махчур будан, чудой, дурӣ
мачалла – нашрия, журнал, мохвора
мачмаа – замин, ки мардум дар он чамъ шаванд; биёбони беобу алаф
машоих – чамъи шайх – шайхҳо
маъбуд – Худо, бут, оташ
маъво – чой, макон
меангошт – аз феъли ангоштан, андеша мекард, гумон мекард, мепиндошт
меҳнат – заҳмат, ранҷ, азобу укубат
Меҳрон – номи рӯзи шонздаҳуми меҳромоҳ аст, ки эронӣёни қадим
 онро муборак медонистанд ва чашн мегирифтанд; ба маънои
 тирамоҳ ва хазон ҳам ҳаст
меҳтар – калонтар, одами бузург
миҳан – (меҳан) ватан
молихулиё – савдой; хаёли; беморони молихулиё, ки суханони
 парешон (ҳарза) мегӯянд
Монӣ – номи суратгари машҳури эронзамин, асосгузори дини монавия
моя – асл, асос; сармоя, дорой, молу мулк
муаззин – азонгуй
муаммо – сухани сарбаства, масъалаи пӯшида
муаррифӣ – шиносой, маълум кардан
муғанӣ – навозанда, сароянда, мутриб
муддаъӣ – даъвогар, даъвоқунанда
муқолама – суолу ҷавоб
муқаддас – пок, беолоиш; бузург, азиз
мул – май
мулозим – ҳамроҳ; навкар; хизматгор
мулук – чамъи молик, яъне подшоҳ
мунаққаш – нақшу нигор кардашуда
мутааххирин – чамъи мутааххир – оянда, баъдина, сонӣ, охири
мутаваалӣ – бар сари коре бошанда; тақсим қунандаи вақф
мутақаддимин – чамъи мутақаддим – пешина, қадим
мутеъ – тобеъ, фармонбардор
мутталеъ – огоҳ, хабардор
муттасил – пайванд, пайваст, алоқаманд
муфлис – бечиз, нодор, фақир
мубад – олим ва донишманди дини зардуштӣ
набард – ҷанг, разм
набз – ҳаракати дил; ҷунбиши рағ дар инсон ва ҳайвон; зарбон; ба
 забони русӣ – пульс
навид – мужда, хабари хуш
надим – ҳамсуҳбат

наку – (шакли дигари неку) дар шеър гоҳе ба ин сурат истифода мешавад
накхат – бӯйи хуш
нақл – сафар, рафтани аз як ҷой ба ҷойи дигар
нанг надоштан – шарм накардан, ор накардан
нахла – дарахти хурмо
нахусбад – аз феъли хусбидан || хуспидан (хобидан) хоб накунад,
хоб наравад
«Наҳч-ул-ҳидоя» – номи китоб, яъне раҳнамоӣ ба роҳи рост
начҷорӣ – дуредгарӣ
неруманд – бақувват, қудратманд, зӯр
нигор – нақш, расм; ранг; маҳбуб
ниёз – ҳочат
«Низомия» – номи мадрасае, ки дар он донишмандон (аз ҷумла,
Шайх Саъдӣ) таҳсил кардаанд
ниқор – ихтилоф, душманӣ, низоъ; қасд гирифтани
новак – тир; мижа
ноиб – ҷонишин, муовин
носипос – ношукр, кӯрнамак
ноҳинҷор – камбуд, ногувор
ноҷор – ноғузир, лоилоҷ (ноилоҷ), маҷбуран
ношто – (шакли пуррааш ношито) субҳона, хӯроки пагоҳӣ
нузул – фуруд омадан, поин омадан
нукта – сухани покиза, сухани хуш ва латиф
нулаи ноҳинҷор – тақлид ба садои хар
нуҳуфта – (нуҳуфт ҳам мегӯянд) пинҳон, пӯшида
оби ораз – сафоӣ рӯй, ҷилои чехра
ожадан – олуи
оз – тамаъ, тангчашмӣ; ғаму ҳасрат
оганда || оканда – аз феъли огандан || окандан пур қардан; гӯронидан, дафн
қардан
оқил – доно, боақл, хирадманд
омил – амалдор, ҳоким, корғузур
офият – саломатӣ, осудаҳоли, оромӣ
офок – ҷамъи **уфук**, ин ҷо ба маънои дунё, ҷаҳон
охунд – мулло, устод
оят – нишон, поя
пайк – хабаррасон; хабар, паём
палашт – нопок, олуи
пасеч//пасич//басеч//басич – омодаи сафар, тайёри ба сафар ё кӯч бастан
пиромун – дар бораи..., оид ба, доир ба, роҷеъ ба, дар мавриди...,
дар гирди..., дар атрофи...
подош – мукофоти амал
позаҳр – поккунандаи заҳр, доруи зидди заҳр
полиз – киштзор, мазраа; ҷое ки харбуза, тарбуз ва ғайри инҳоро
кишт мекунанд
поликона – ба маънои калимаи русии балкон

пос – як ҳисса аз чор ҳиссаи шаб
пули сиёҳ – пули ҳўлагии замони амирӣ, ки 64-тоаш ба 50 дирам баробар буд
пўстпўш – чилддошта; дар замони пеш ба болои китоб пўст
     мекашиданд, ки аз боду борон осеб набинад
пўяд – (аз феъли пўйидан) равад, ҳаракат кунад, ҷустуҷў кунад
работ – қорвонсарой, мусофирхона, хона
раият – мардум, халқ, деҳқонон
рақиқ – нозук, маҳин, нарм
ранҷ – заҳмат, меҳнат
расан – тор, таноб, ресмоне, ки бо он чизеро банданд
расм – қоида, тартиб, оин
рек – неқбаҳт, пойдор
риёзиёт – илми ҳисоб
риққат – тунукӣ, нозукӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ
риоят – меҳрубонӣ, навозиш
рой – (шакли дигари он раъй аст) андеша, фикр, тадбир
Рум – номи кишвар
Сабокат – яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
сабуқсор – сабуқсар, камақл, беандеша, гарданшах
саводи Ҳарӣ – кишвари Ҳарӣ
садоқат – ростӣ, дўстӣ
сайёра – ҳафт ситораи бузург, ки мувофиқи тасавури ситорашино-
     сонии қадим гирди замин чарх мезананд
сақар – дўзах, чаҳаннам
сақфи сарой – шифти хона ё шифти қаср
сақф – шифт
само – осмон
саропарда – хаймаи бузурги шоҳона
сарпанча равад – баҳс кунад, муноқиша кунад
сархўй – беназорат, ба ихтиёри худ монда
сачдагар – қасе, ки сачда ба ҷой орад; намозхон; дуоғў
сила – ҳаққи қалам
синон – найза
сипардан – тай қардан, пайшудан, гузаштан
сипаҳсолор – сарфармондеҳи лашқар (дар замони пеш)
сиришк – қатра, ҷақра; қатраи борон; оби дида
ситад – аз феъли ситадан// ситондан; гирад
ситез – хашм, хусумат, ҷанг
ситоиш – таъриф, мадҳу сано, тавсиф
собиқ – гузашта; пешина
соз – асбоби тордори мусиқӣ
соқит – хомўш
солех – пок, некукор
соҳир – сеҳркунанда, афсунгар, ҷодугар
субот – амният ва осоиш
сунъӣ – сохта, эҷодшуда

Сурайё – номи Парвин, ки аз шаш ситораи хурди гирдомада иборат аст
сутург – бузург, калон, неруманд
сучуд – сачда кардан, таъзим (кардан)
тааммул – андеша, фикр
таассуф – афсӯс
таваққуф – ист, истодан
тавфик – комёбӣ, пешрафт, муваффақият
тавчех – шарҳ додан, тафсир кардан
тавила – аспхона, саисхона; гала
талқин – ёд додан, фаҳмондан; омӯхтан, фарқ кардани неку бад
тамиз – солимфикрӣ, ақлу ҳуш, покӣ
таноб – ресмон; воҳиди ченак, ки ба 1/4 гектар баробар аст
танхоҳ – даромад аз замин ва обе, ки дар Бухорои амири ба амалдорону сипохиён барои хидмат дода мешуд
тараннум – замзама кардан, охиста-охиста хондан; сурудхонӣ
тараҳҳум – раҳм, дилсӯзӣ
тариқат – роҳу равиш
тасаллӣ додан – дилбардорӣ кардан, навозиш кардан, дилдиҳӣ кардан
тафсир – маънидод ва шарҳи оятҳои Қуръон
тафт – гармӣ, ҳарорат; гармӣ аз хашму ғазаб
тахсисшуда – ҷудошуда, хусусишуда
тахаммул – ба саҳтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан
тахқиқ – тадқиқот, ҷустуҷӯ
тахқир – хор доштан, хор кардан, ҳақорат; паст задан
тахният – табрик, шодбошӣ
ташбех – монанд кардан; монандӣ
ташхис – муайян кардан, муоина кардан
таълифот – китоб, асар, осор; навиштан, эҷод кардан
тит – паҳн, парешон
тозӣ – арабӣ
тонфа – гурӯҳ, қабила
толиб – талабкунанда, ҷӯянда; хостгор; орзуманд
тору пуд – нахҳои ба дарозӣ ва паҳноӣ гузошта; асоси матоъ, асли матоъ
тундхӯй – бадхашм, бадфӯл
тӯпчибошӣ – шахси масъул ба тирӯ тӯпандозӣ
узубат – ширинӣ
уламо – ҷамъи олим, яъне олимон
улум – ҷамъи илм – илмҳо
умур – ҷамъи амр – корҳо
унс гирифтан – одат кардан, хӯ гирифтан, ром шудан
урён – бараҳна, луч
фаввора – чизест сохта ё ҷоест табиӣ, ки аз он ҷо об ҷӯшида мебарояд; дар русӣ фонтан
фар(р) – шаъну шукӯҳ, савлату ҳашамат, нур
Фарахша – номи деҳи қадима, ки байни Бухорову Хоразм воқеъ будааст
фарсанг – масофаи муайяне мебошад, ки тақрибан ба 6 километр баробар аст

фарт – аз ҳад афзун
фархунда – муборак, нек, хучаста
фарҷом – охири қор, анҷом, оқибат
фаттон – ба худ мафтункунанда, дилрабо, бисёр фитнаангез
фикх – илму дониш оид ба аҳкоми дину шариати ислом
фом – ранг
фосиқ – бадахлоқ, бадқирдор
фочиа – воқеа ва ҳодисаи пурмусибат
фурӯ дидан – сар то сар ва пурра дидан; он чиро, ки дар поён аст, дидан
фурӯғ – рӯшноӣ, тобиши офтоб, оташ ва дурахшонӣ
фусунгар – сафо, тобишу латофат
фӯта – афсунгар, дуохон; миёнбанд
хаданг – чӯби сахте, ки аз он найза, тир ва зин месохтанд
халифа – дар гузашта ҷонишини каси дигарро халифа мегуфтанд, яъне ҷонишин, муовин, ноиб; сардори синф дар мактаби кухна
хамр – май, шароб, мастӣ
харобот – майхона, манзили шахси ринд
хасорат – зарар, нуқсон
хатиб – яке аз мансабҳои динист, ки соҳиби он дар масҷидҳо хутбаи динӣ мехонад
хизона – хазина; ҷойи нигоҳ доштани чизе
хилватнишин – касе, ки танҳо менишинад, он ки гӯшанишиниро ихтиёр кардааст
хирвич – латхӯрда, маҷрӯхшуда
хиргоҳ – манзил, хайма, чодар
хон – дасторхон, суфра
хонданӣ – даъват карданӣ
хоста – баромада, рӯйида, дамида
хотам – ба маънии пурнақшу нигор, гулқорӣ
хотун – дар забони туркӣ занро хотун мегӯянд; ин ҷо ба маънии зани мансабдор
хутба – ваъз ва насихати динӣ, ки хатибон дар масҷид мехонанд
хаво – оҳанг
хаводис – ҷамъи ҳодиса
хавоҳоҳ – хоҳон, толиб; тарафдор, дӯстдор, алоқаманд
ҳадис – суҳан, ривоят, ҳикоя
ҳаёта – замини киште, ки гирдашро баста бошанд; ҳота ҳам мегӯянд
ҳақшинос – ҳудошинос, ростгӯ, ҳақчӯ, ҳақпараст, одил
ҳалқазанӣ – даркӯбӣ, дарзанӣ (ҳалқаи дарро задан)
хамвора – ҳамеша, доимо, пайваст
ҳамоқат – аблаҳӣ, аҳмакӣ
хангома – ҷамъомад, ҷамъият, маърака
ҳандаса – илме, ки дар бораи андозгирӣ баҳс мекунад
ҳанзал – кадуи талх
ҳар ду сарой – ба маънои маҷозӣ ин дунё ва охира
ҳарис – бештар гӯш қардан

ҳариса – як навъ таом, ки аз гандуми кӯфта ва гӯшт мепазанд
ҳарисниҳод – гушначашм, мумсик, табиатан ҳасис
ҳашв – ин чо ба маънои тоза кардани ниҳол аз навдаву шохчаҳои зиёдатӣ
ҳашиш – гиёҳи хушк, ҳас; навъе аз маводди муҳаддир
ҳашмат – шукӯҳу ҷалол, мартаба, мансаб
ҳилм – нармдилӣ; бурдборӣ, сабру шикебой
ҳирс – тамаи аз ҳад зиёд, ҳарисӣ
ҳирфа // **ҳирфат** – касб, ҳунар, пеша
ҳисор – девор, қалъа
ҳифз – ниғаҳбонӣ, ниғаҳдорӣ
ҳон – калимаи нидо; огоҳ бош, ҳуш дор, бохабар бош
ҳофиза – хотира, қобилияти аз ёд кардан ва ба ёд гирифтан
ҳубби ватан – муҳаббати ватан, дӯст доштани ватан
ҳукамо – ҷамъи ҳақим, яъне ҳақимон, донишмандон
ҳумой – мурғи афсонавӣ, ки гӯё сояш бар сари касе меафтид,
 соҳиби давлату салтанат мешуд
ҷарбзабонӣ – ширинзабонӣ, нармзабонӣ
ҷокар – хизматгор, навкар
ҷуст – зуд
ҷад(д) – бобо
ҷазб – ба худ кашидан, хашиш; дилрабой, дилбарӣ
ҷаноб – рафиқ, ҳазрат, око
ҷонгудозӣ – гудозандаи (обкунандаи) ҷон; он чи руҳу равонро озор
 диҳад; дардноқӣ
ҷонибдор – тарафдор
ҷохил – нодон; беилм
ҷузъӣ – андак, кам, ночиз
ҷуръа – қулт; қатра, ҷақра; андаке аз ҳар нӯшидани
шабоҳун – ба душман шабона ҳамла кардан
шамотат – таъна, шод шудан аз рӯзи бади касе
шар(р) – бадӣ, бадқирдорӣ
шариф – баланд
шарён – раги хунгард; артерия
шаҳпар – бузургтарин пар; бол, қаноти паранда; киноя аз асп
шева – тарз, равиш, тарик (а), тартиб ва қоида
шиёнӣ – чизест ранги асал, ки дар танаи дарахтон (чун зардолу, бо-
 дом) мебарояд ва ба ширеш монанд аст
шуаро – ҷамъи шоир, яъне шоирон
шубоб // шабоб – ҷавонӣ ва ҷавонон
эмин – беҳавф, беҳатар, дар амон; хотирҷамъ, осуда
эътино – таваҷҷуҳ, ҳавас, майл
эъҷоз – муъҷизаофарӣ, истеъдод, ҳунар
юмн – баракат, файз, хусусият
яқин – ростӣ, бешубҳа
ясовул – дар замони пеш хидматгори дарбор; касе, ки асои тилло ё
 нуқра ба даст гирифта, пешопеши амирон меаффт

САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТӢ

1. Дар кадом мавридҳо ҳарфи Ӣ-и охири калима партофта мешавад?

А	агар калима пасоянд гирад	С	агар калима пасванди чамъбандӣ гирад
В	агар калима бандаки изофӣ гирад	Д	агар калима унсури дастурӣ қабул кунад
Е	ҳарфи Ӣ ҳамеша навишта мешавад		

2. Дар кадом маврид калимаҳои зерин аз як сатр ба сатри дигар дуруст кӯчонида шудаанд?

А	а-роба	С	сао-дат
В	са-о-дат	Д	таби-ӣ
Е	арр-а		

3. Имло (ё орфография) чиро меомӯзад?

А	талаффузи дурустро	С	навишти дурусти ҳиссаҳои калимаҳоро
В	навишти дурусти калимаҳо ва шаклҳои дастуриро	Д	навишти дурусти овозҳоро
Е	навишти дурусти ҷумлаҳоро		

4. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед:

А	кӯх, рӯз	С	дуст, пушт
В	фуруғ, дурӯғ	Д	гуш, руд
Е	суй, чуй		

5. Муродифи калимаи **орзуро** ёбед.

А	мақсад, қасам, ҳангом	С	мақсад, маром, ҳадаф
В	мақсад, маром, ҳанӯз	Д	мақсад, мушқил, ҳанӯз
Е	мақсад, мумкин, ҳоло		

6. Имлои кадоме аз ин калимаҳо дуруст аст?

А	дэвор	С	елак
В	боехтиром	Д	эътимод
Е	тэғ		

7. Имлои дурусти ибораҳои зеринро муайян кунед.

A	чойи кабуд	C	паи по
B	чои сиёҳ	D	ба суйи кух
E	чойи нишаст		

8. Кадом унсурҳои дастурӣ зада қабул намекунанд?

A	пасвандҳои чамъбандӣ	C	артикли номуайнӣ
B	бандакҳои хабарӣ	D	бандаки изофӣ, артикли номуайнӣ, бандакҳои феълӣ ва хабарӣ, бандакҷонишинҳо
E	пешоянду пасояндҳо		

9. Ҷотбарсарҳо дар кадом гурӯҳи дуруст оварда шудааст?

A	я, ю, о	C	я, н, й
B	қ, ӣ, ю	D	е, ё, я, ю
E	о, а, у		

10. Дар кадоме аз ин гурӯҳҳо якҷулҳои ҳиҷо риоя карда шудааст?

A	хон-а	C	бод-бон
B	тарт-иб	D	бар-о-дар
E	эъл-он		

11. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед:

A	шуъба, муҳтарам	C	дуст, пушт
B	фуруғ, дуруғ	D	гуш, руд
E	муҳаббат, мунаввар		

12. Дар ин намунаҳо кадом тарзи ҳиҷоҷудокуни дуруст аст?

A	масъ-ала	C	масъ-а-ла
B	мас-ъа-ла	D	ма-съ-а-ла
E	мас-ъала		

13. Ҳарфи э дар калимаҳои тоҷикӣ дар кадом мавридҳо навишта мешавад?

A	дар аввали калимаҳо	C	дар охири калимаҳо
B	дар мобайни калимаҳо	D	дар аввал ва мобайни калимаҳои тоҷикӣ
E	дар байн ва охири калимаҳои тоҷикӣ		

14. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед.

A	Ғиёс-ул-луғот	C	Ғиёсул-луғот
B	Ғиёс-уллуғот	D	Ғиёсуллуғот
E	Ғиёс-у-л-луғот		

15. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед.

A	Худо, эзид, яздон	C	худо, Эзид, Яздон
B	Худо, эзид, Яздон	D	Худо, Эзид, Яздон
E	Худо, эзид, Яздон		

16. Имлои дурусти ифодаҳои зеринро муайян кунед.

A	1-и май, як-уми май	C	1 май, якуми май
B	1-уми май, якуми май	D	1-уми май, як-уми май
E	1уми май, якум-и май		

17. Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудааст?

A	семент, цирк, принтсип	C	семент, сирк, принцип
B	семент, тсирк, принтсип	D	цемент, цирк, принцип
E	семент, сирк, принцип		

18. Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудаанд?

A	конститутсия, досент, концерт	C	конститутсия, дотсент, концерт
B	конститутсия, доцент, концерт	D	конститусия, досент, контсерт
E	конституция, доцент, концерт		

19. Кадом тарз дуруст аст?

A	таваччух, муҳлат, ўҳда, шўъла	C	таваччӯх, муҳлат, ўҳда, шуъла
B	таваччӯх, мӯҳлат, уҳда, шуъла	D	таваччух, муҳлат, уҳда, шуъла
E	таваччух, мӯҳлат, уҳда, шуъла		

20. Бо ҳарфҳои калон кадом гурӯҳи исмҳо навишта мешаванд?

A	номҳои Худо, номи мақомоти олии давлатӣ, мансабҳои олии ва рамзҳои давлатӣ
B	номи одамон, исмҳои маънӣ, номи вазифаҳо
C	исмҳои моддӣ, калимаҳои иқтибосӣ, номи парандагон
D	номи шаҳрҳо, калимаҳои таърихӣ, муродифот
E	номи кишварҳо, ҳамаи калимаҳои решагии забон, сифатҳо

21. Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудаанд?

A	Нью-Йорк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира
B	Нью-Йорк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира
C	Нью-Йорк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира
D	Нью-Ёрк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира
E	Нью-Йорк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира.

22. Кадоме аз ин гурӯҳи ибораҳо имлои дуруст доранд?

A	«Шохнома»-и Фирдавсӣ, «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор, «Ал-Қонун»-и Ибни Сино
B	«Шохнома»-и Фирдавсӣ, «Мантиқуттайр»-и Аттор, «алҚонун»-и Ибни Сино
C	«Шохнома»и Фирдавсӣ, «Мантиқ-ут-тайр»и Аттор, «Ал-Қонун»-и Ибни Сино
D	«Шохнома»-и Фирдавсӣ, «Мантиқуттайр»-и Аттор, «Ал-қонун»-и ибни Сино
E	Шохномаи Фирдавсӣ, Мантиқ-ут-тайри Аттор, ал-Қонуни Ибни Сино

23. Кадоме аз ин гурӯҳи исмҳои хос имлои дуруст доранд?

A	Шахринав, Муъминобод, Осиёи Марказӣ
B	Шаҳри нав, Муъмин обод, Осиёи Марказӣ
C	Шаҳри Нав, Кони Бодом, Осиёи Марказӣ
D	Шахринав, Муъмин обод, Осиёи марказӣ
E	Шаҳри-нав, Муъмин - обод, Осиёи Марказӣ

24. Кадоме аз ин калимаҳо дуруст навишта шудаанд?

A	дурустар, пастар, дасгоҳ	C	дурустар, пастар, дасгоҳ
B	дурустар, пастар, дасгоҳ	D	дурусттар, пасттар, дастгоҳ
E	дурустар, пасттар, дастгоҳ		

25. Кадоме аз исмҳои зерин ду тарзи навишт доранд?

A	роҳ, моҳ	C	чашм, даст
B	абр, сабр	D	кор, хуршед
E	дурустар, пасттар, дастгоҳ		

26. Овози **и** бо чанд ҳарф ифода меёбад?

A	1	C	3
----------	---	----------	---

В	2	Д	4
Е	5		

27. Ҳарфи **ӯ** дар оғози кадом навъи калимаҳо навишта мешавад?

А	аслии тоҷикӣ	С	хиндӣ
В	туркиву муғулӣ	Д	пахлавӣ
Е	суғдӣ		

28. Дар кадом мавридҳо ба ҷойи ҳарфи **э** ҳарфи **е** навишта мешавад:

А	дар аввали калима	С	дар анҷоми калима
В	дар байн ва анҷоми калима	Д	дар аввал ва анҷоми калима
Е	дар аввал ва байни калима		

29. Исмҳои, ки ҷузъи шумораи онҳо бо рақам ифода шудааст, дар кадом шакл навишта мешаванд?

А	бо тире	С	якҷоя
В	бо нимтире (дефис)	Д	бо тире ва нимтире
Е	ҷудо навишта мешаванд		

30. Кадоме аз ин варианти калимаҳо дуруст навишта шудааст?

А	обӣ, наззора, муқаддас, фаввора	С	обӣ, назора, мукқаддас, фаввора
В	обӣ, наззора, мӯқаддас, фавора	Д	обий, наззора, мукқаддас, фаввора
Е	обӣ, назора, муқаддас, фавора		

31. Тарзи дурусти истифодаи аломатҳои китобатро муайян кунед.

А	Ҷашни Истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон! Баҳти мо иқболи мо, бодо муборак, дӯстон.
В	Ҷашни Истиқлоли мо бодо, муборак, дӯстон? Баҳти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!
С	Ҷашни Истиқлоли, мо бодо муборак, дӯстон Баҳти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон?
Д	Ҷашни Истиқлоли мо, бодо муборак, дӯстон? Баҳти мо иқболи мо бодо муборак дӯстон!
Е	Ҷашни Истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон! Баҳти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

32. Дар кадоме аз ин гурӯҳҳо исмҳои маънӣ дида мешавад?

A	сурх, сафед	C	дах, сад
B	некӣ, далерӣ	D	пеш, ақиб
E	аммо, балки		

33. Исмиҳое, ки ҷузъи шумораи онҳо бо рақам ифода шудааст, ҷӣ гуна навишта мешаванд?

A	бо тире	C	бо сенукта
B	бо нимтире	D	нохунак
E	бо тире ва нимтире		

34. Шақли дурусти калимаҳоро муайян кунед.

A	муй, суй	C	Баҳроми гур, Маҳдуми гов
B	ҷӯй, кӯй	D	Шокири муаллим, Шарифи ошпаз
E	зудзуд, оҳистаоҳиста		

35. Сифатҳои, ки аз такрори калима сохта шудаанд, ҷӣ гуна навишта мешаванд?

A	бо тире	C	нохунак
B	бо нимтире (дефис)	D	бо тире ва нимтире
E	бо се нукта		

36. Аломати тире ва нохунак дар кадом матнҳо бештар вомехӯранд?

A	дар матнҳои, ки мазмуни гуфтугӯӣ байни ду ё якчанд касро дар бар намегиранд
B	дар матнҳои, ки мазмуни хабариро дар бар мегиранд
C	дар матнҳои, ки мазмуни амру хоҳишро дорад
D	дар матнҳои, ки фикр ба охир нарасидааст
E	дар матнҳои, ки мазмуни гуфтугӯӣ байни ду ё якчанд касро дар бар мегиранд

37. Шақли дурусти сифатҳоро муайян кунед:

A	заб-зард	C	саъди сифат
B	бо маърифат	D	зардизард
E	рахрах		

38. Шумораҳои тахминиро муайян кунед:

A як-ду, бист-сӣ	C сеяк, чоряк
B сеюм, чорум	D сад, дусад
E бисту панҷ, сиву шаш	

39. Пасвандҳои **-ум** **-(юм)** бо кадом навъи шумораҳо меоянд?

A микдорӣ	C касрӣ
B тартибӣ	D тахминӣ
E асли	

40. Шумораҳои тахминӣ чӣ гуна навишта мешаванд?

A бо тире	C харфи калон
B бо тире ва нимтире	D якҷо
E бо нимтире (дефис)	

41. Ҷонишинҳои манфиро муайян кунед:

A мо, онҳо	C ин, ҳамин
B ҳеч ки, ҳеч чи	D кӣ? чӣҳо?
E худ, хеш, хештан	

42. Ҷонишинҳои ишоратиро муайян кунед:

A ҳамин, чунон	C кучо?, чанд?
B шумо, онҳо	D чанд, чандин
E ҳеч кас, ҳеч кадом	

43. Пешвандҳои феълсозро муайян кунед;

A ҳам -	C то-, но-
B дар -, бар -	D ба-, бо -
E бе-, во-	

44. Дар охири калимаҳои ихтисоршуда кадом аломат гузошта мешавад?

A нимтире	C нукта
B тире	D нуктавергул
E вергул	

45. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед:

A рудакивор	C бар вақт
--------------------	-------------------

В	се як, чор як	Д	ларзонларзон
Е	суҳбаткунон		

46. Калимаҳои «хеш», «хештан» ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд;

А	сифат	С	ҷонишин
В	исм	Д	зарф
Е	сифат		

47. Кадом навъи исмҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд?

А	чинс	С	ҷондор
В	ҷомеъ	Д	ғайришаҳс
Е	ҳос		

48. Пешванди исмсозро муайян кунед:

А	бо -	С	бар -
В	то -	Д	во -
Е	ҳам -		

49. Дар кадом тарз ибораҳои маҷозӣ дида мешаванд?

А	гули сурх, хонаи баландошӯна, истиқлол ёфтан
В	ба озоӣ баромадан, истиқлол ёфтан, хонаи калон
С	бахти сафед, овози саҳт, оташин шудан
Д	овози саҳт, сухани ширин, дари хона
Е	себи ширин, хонаи истиқоматӣ, девори сафед

50. Исмҳои сохтaro муайян кунед:

А	бомаърифат	С	дарахт
В	воҳӯрдан	Д	бемаънӣ
Е	гулзор		

51. Шакли дурусти калимаҳоро муайян кунед:

А	рафту омад	С	Сарихосор
В	роҳ созӣ	Д	ибни Сино
Е	сомониён		

52. Сифатҳои таъкидӣ чӣ тавр навишта мешаванд:

А	бо нимтире (дефис)	С	бо ҳарфи калон
----------	--------------------	----------	----------------

В	бо тире	Д	якчо
Е	бо тире ва нимтире		

53. Исмҳо дар кадом маврид бо ҳарфи калон навишта мешаванд?

А	Исмҳои хоси шахс ҳангоми калимасозӣ
В	исмҳои ифодакунандаи хосси шахс
С	номи мансабҳо, дараҷа, унвони илмӣ
Д	исмҳои хосси шахс ҳамчун симо дар шакли чамъ
Е	исмҳои ифодакунандаи хосси ҷинс

54. Калимаҳои **захру позаҳр, талху ширин** дар байти Абуша-кури Балхӣ ба кадом маъно далолат мекунад?

Сухан захру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

А	муродиф (синоним)	С	мутазод (антоним)
В	таҷнис (омоним)	Д	сермаъно
Е	истилоҳ (термин)		

55. Бандакчонишинҳои шахсӣ - соҳибиро муайян кунед:

А	- ам, - ат, - аш	С	- и
В	- ам, ӣ	Д	- ам, аст
Е	- ем, ед		

56. Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед:

А	Наводир-ул-вақоеъ	С	Наводирул-вақоеъ
В	Наводирулвақоеъ	Д	Наводир-улвақоеъ
Е	Наводир-ул-вақоеъ		

57. Кадоме аз ин феълҳо ҳаракатро ифода мекунад?

А	тарсидан	С	сурх шудан
В	омадан	Д	нигоҳ қардан
Е	хайрон мондан		

58. Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи - **то (-та)** кадом аломат навишта мешавад?

А	бо тире	С	бо нимтире (дефис)
В	бо тире	Д	якчо
Е	бо ҳарфи		

59. Дар ҷумлаи «Анварӣ манам» -ам чӣ гуна бандак аст?

A	хабарӣ	C	бандаки изофӣ
B	феълӣ	D	бандакҷонишин
E	феъливу хабарӣ		

60. Дар кадом гурӯҳ калимаҳоро бо ду тарз навиштан мумкин аст?

A	таввалуд, мураккаб, даст	C	ҳиммат, қимат, рӯбоҳ
B	таманно, муҳаррир, шиддат	D	гуноҳ, рӯбоҳ, сарой
E	муамо, сират, муннавар.		

61. Калимаҳои **калом**, **лафз** ва **забон** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

A	муродиф	C	мутазод
B	таҷнис (омоним)	D	сермаъно
E	истилоҳ		

62. Шумораи тартибӣ дар кадоме аз ин гурӯҳҳо оварда шудааст?

A	чордах, дусад	C	якум, сеюм
B	сеяк, чоряк	D	ду , даҳ, бист
E	бисту панҷ, сиву шаш..		

63. Сифатҳои мураккаб дар кадоме аз ин гурӯҳҳо оварда шудааст?

A	хорпушт, мурғобӣ	C	меҳмонхона, ошхона
B	рафтумад, гирогир	D	сангдил, рангоранг, пурпечутоб
E	чоряк, шашяк		

64. Пасвандҳои сифатҳоро муайян кунед?

A	- гӣ, - гоҳ, - зор	C	- а, - гӣ, - вӣ
B	- ӣ, - нок, - она	D	- вор, - ак, - она
E	- он, - онидан		

65. Кадоме аз ҳиссаҳои нутқ барои шуморидани ашхос ё чизҳо ба қор мераванд?

A	шумора	C	зарф
B	исм	D	ҷонишин
E	сифат		

66. Калимаи мусаффо дар байти зерин чӣ маъно дорад?
 Тоҷикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,
 Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

A	талх	C	ширин
B	шӯр	D	соф
E	нӯшокӣ		

67. Сифат ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ чиро мефаҳмонад?

A	номи ашё	C	амалу ҳолат
B	микдори ашё	D	тарзу намуд
E	аломат ва ҷигунагии касе ё чизе		

68. Саволҳои сифат дар кадом гурӯҳ дуруст оварда шудааст?

A	чӣ гуна?, кадом?	C	киҳо?, барои чӣ?
B	чанд?, чӣ қадар?	D	чӣ тарз?, кай
E	кӣ?, чаро?		

69. Сифат аз ҷиҳати ифодаи ҳолату ҷигунагии исм ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мешавад?

A	танҳо ва ҷамъ	C	асли ва нисбӣ
B	хос ва ҷинс	D	монда ва гузаранда
E	мураккаб ва таркибӣ		

70. Пасвандҳои сифатсоз кадомҳоянд?

A	-ҳо, -он, -зор	C	-истон, -манд, -ум
B	-ӣ(-гӣ), -ин(-ина), -она	D	-сор, -юм, -ён
E	-а, -истон, -зор		

71. Пасвандҳои дараҷасози сифат кадомҳоянд?

A	-сор, -юм, -ён	C	-тар, -гарин
B	-истон, -ум	D	-ҳо, -зор
E	-вор, -ак		

72. Пешвандҳои сифатсозро ёбед:

A	боз-, ме-, на-	C	пур-, ме-, на-
B	фар-, бар-, на-	D	фар-, ме-, но-
E	бо-, бе-, но-		

73. Дар ҷумлаи «Аз кирдори носавоб дурӣ ҷӯед» вожаи носавоб аз ҷиҳати сохт ҷӣ гуна калима аст?

A	мураккаб	C	сохта
B	сода	D	таркибӣ
E	қиёсӣ		

74. Калимаи танбатан аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудааст?

A	аз такрори исму пешоянд	C	аз такрори сифату пешоянд
B	аз такрори исму пешванд	D	аз исму сифат ва пешоянд
E	аз такрори шумора ва пешоянд		

75. Имлои дурусти ибораро нишон диҳед:

A	бомодар хайрухӯш кардан	C	бомодар хайрӯхуш кардан
B	бо модар хайру хуш кардан	D	бо модар хайрӯ хуш кардан
E	бо модар хайрухуш кардан		

76. Дар байти «Колаи дуздида набвад пойдор, Лекин орад дуздиро то пойи дор» вожаи **дуздида** ба кадом гурӯҳ тааллуқ дорад?

A	тасрифшаванда	C	масдар
B	фёъли ҳол	D	сифати фёълӣ
E	сиға		

77. Тарзи дурустро нишон диҳед:

A	навиштан, расид, хуфт	C	навиштааст, расидан, хуфтагӣ
B	навишт, расида, хуфтааст	D	навиштагӣ, расида, хуфта
E	навиштани, расиданд, хуфтааст		

78. Вожаи хушкида кадом навъи замони сифати фёълӣ мебошад?

A	сифати фёълии замони гузашта	C	сифати фёълии замони ҳозира-оянда
B	сифати фёълии замони ҳозира	D	сифати фёълии замони ҳозираи муайян
E	сифати фёълии замони оянда		

79. Шакли дурусти сифати фёълии замони гузаштаро ёбед.

A	савори қафомонда, фоидаи бадастомада
B	гурезаи дастгиршуда, талабаи хатмкунанда

С	одами азхудрафта, маҷлиси ҳалқунанда
Д	айвони болопӯшида, ҷойи пинҳоншуданӣ
Е	умеди барбодрафта, одами хондаистода

80. Вожаи **чафодида** дар ҷумлаи «Фаридун байраки чарминро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми чафодидаро шунид» ба кадом гурӯҳ дохил аст?

А	масдар	С	сиғаи эҳтимоли
В	сифати феъли	Д	феъли монда
Е	феъли ҳол		

81. Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки:

А	он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад	С	чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад
В	ҳолати идома дорад	Д	дар гузашта воқеъ шудааст
Е	дар замони ҳозираи муайян воқеъ мешавад		

82. Сифати феъли амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки:

А	он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад;
В	дар гузашта воқеъ шудааст
Д	дар замони ҳозираи муайян воқеъ мешавад
С	чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад
Е	дар замони гузашта воқеъ шудааст

83. Пасвандҳои феъли ҳолро нишон диҳед:

А	-ан, -зор	С	-истон, -зор
В	-а, -ағӣ	Д	-а, -он
Е	-ак, -манд		

84. Тарзи дурустро нишон диҳед:

А	чаҳ-чаҳ занон, пичир пичир-кунон	С	чаҳчаҳ- занон, пичир - пичир-кунон
В	чаҳ-чаҳ занон, пичир пичир-кунон	Д	чаҳ чаҳзанон, пичир пичир кунон
Е	чаҳ-чаҳзанон, пичир-пичиркунон		

85. Шакли мутлақи феъли ҳол бо иловаи кадом пасванд сохта мешавад?

А	-он, -ён	С	-а
---	----------	---	----

В	-й, -гй	Д	-зор
Е	-агй		

86. Шақли давомдори феъли ҳол бо иловаи кадом пасванд сохта мешавад?

А	-он, -ён	С	-а
В	-й, -гй	Д	-зор
Е	-агй		

86. Замонҳои феъли ҳол дар кадом гурӯҳ дуруст оварда шу-даанд?

А	замони ҳозира, замони оянда
В	замони ҳозира-оянда, замони гузашта
С	замони ҳозира оянда, замони оянда
Д	замони ҳозираи давомдор, замони оянда
Е	замони ҳозира, замони оянда

87. Дар ҷумлаи «Абрҳо рӯйи осмони баланд болу пар боз карда мегаштанд» феъли ҳоли **боз карда** аз ҷиҳати сохт чӣ гуна аст?

А	сода	С	мураккаб
В	сохта	Д	таркибӣ
Е	сода ва сохта		

88. Дар ҷумлаи «Пиразан рӯканону мӯканон омад» феъли ҳоли **рӯканону мӯканон омадан** дар кадом навъи алоқа омадааст?

А	изофӣ	С	пешоянду пасояндӣ
В	пешояндӣ	Д	пасояндӣ
Е	ҳамроҳӣ		

89. Маънои калимаи **сахлро** нишон диҳед.

А	таваҷҷуҳ қардан, маънӣ додан	С	осон, осон шудан, кам, андак
В	ташвиш қашидан, хат қашидан	Д	мураккаб шудан, андеша қардан
Е	сохтакорӣ намудан, узр хоستان		

90. Саволҳои шумораро ёбед.

А	кӣ?, чаро?	С	чанд? қиҳо?, чиҳо?
В	чӣ қор мекунад?, қай?	Д	чӣ хел?, чӣ гуна?
Е	чанд?, чандто, чандум?		

91. Шумораҳои касриро муайян кунед.

A	дахяк, аз панҷ ду	C	дах-дувоздах, шаш
B	ду-се, панҷ-шаш	D	се-чор, шаш-ҳафт
E	се-се, панҷоҳ		

92. Пасвандҳои шумораҳои тартибиро нишон диҳед.

A	-ҳо, -ӣ	C	-ҳо, -ум
B	-зор, -гӣ	D	-сор, -агӣ
E	-ум (-юм), -умин (-юмин)		

93. Кадом шумора ду тарзи навишт дорад?

A	дах	C	сӣ
B	панҷум	D	чор
E	дувоздах		

94. Шумораи мураккабро нишон диҳед.

A	бисту нуҳ	C	сию панҷ
B	панҷум	D	чор
E	панҷсад		

95. Кадом пешоянд дар навиштани шумораҳои касрӣ истифода мешавад?

A	аз	C	дар
B	то	D	бе
E	бо		

96. Навишти дигари калимаи **дувистро** ёбед?

Агар худ ҳазорию душман дувист,

Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист!

A	дах	C	сӣ
B	дусад	D	чор
E	дувоздах		

97. Нумеративҳоро нишон диҳед.

A	-он (ён)	C	-то (-та)
B	-манд,- зор	D	-анда, -ан
E	-а, -ак		

98. Дар ҷумлаи «Чил камоли ҷавонист» шумораи **чил** ба ва-зифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?

A	пурқунанда	C	хабар
B	муайянқунанда	D	ҳол
E	мубгадо		

99. Ҷонишин ба ҷойи кадом ҳиссаҳои нутқ омада метавонад?

A	пешоянду пасоянд	C	исму пешоянд
B	нидо ва ҳиссача	D	сифат, шумора, пайвандак
E	исму сифат ва шумора		

100. Гурӯҳи дурусти ҷонишинҳои шахси ро нишон диҳед.

A	мо, кӣ?, ҷаро?	C	ту, онҳо, хеш
B	ман, шумо, худ	D	ӯ (вай), ҳама, ҳар
E	ман, ту, мо, шумо		

101. Калимаҳои **ин, он** ба кадом навъи ҷонишинҳо дохил мешаванд?

A	шахсӣ	C	ишоратӣ
B	нафсӣ	D	таъинӣ
E	манфӣ		

102. Вожаи **ҳама** дар байти «Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем, Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем» кадом навъи ҷонишин аст?

A	номуайянӣ	C	ишоратӣ
B	нафсӣ	D	таъинӣ
E	манфӣ		

103. Калимаҳои **баъзе, ягон, фалон** кадом навъи ҷонишин мебошанд?

A	номуайянӣ	C	ишоратӣ
B	нафсӣ	D	таъинӣ
E	манфӣ		

104. Гурӯҳи дурустро нишон диҳед.

A	-ам, -ӣ, -ад	C	-ам, -ӣ, аст
B	-ем, -ед, -анд	D	-ам, -ат, -аш
E	-ӣ, -ад, -анд		

105. Қонишинҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?

A 3	C 2
B 1	D 5
E 4	

106. Қонишинҳои **инчунин, ҳамчунин, якчандро** аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

A сода	C мураккаб
B сохта	D таркибӣ
E сода ва сохта	

107. Дар калимаи **кунунам** (Кунунам, ки Эзад забон додаст, Забон пур зи шаҳди баён додаст) -ам чӣ вазифаро адо кардааст?

A пасванд	C реша
B бандак	D пешванд
E миёнванд	

108. Маънои дурусти ибораи **дари раҳматро** нишон диҳед.

A дари хона	C дари кушода
B дари корхона	D дари баста
E дари меҳрубонӣ	

109. Муродифи вожаи **кавкабро** нишон диҳед.

A осмон	C борон
B абр	D ситора
E барф	

110. Муродифи калимаи **бостонро** ёбед.

A навин	C ҳозира
B қадим	D оянда
E муосиро	

1	В
2	В
3	В
4	А
5	С
6	Д
7	А
8	Д
9	Д
10	С
11	Е
12	С
13	А
14	А
15	Д
16	В
17	С
18	С
19	Д

20	А
21	А
22	А
23	А
24	Д
25	А
26	Д
27	В
28	В
29	В
30	А
31	Е
32	В
33	В
34	В
35	В
36	Е
37	А
38	А

39	В
40	Е
41	В
42	А
43	В
44	С
45	Е
46	С
47	Е
48	Е
49	С
50	Е
51	С
52	А
53	В
54	С
55	А
56	А
57	В

58	С
59	В
60	Д
61	А
62	С
63	Д
64	В
65	А
66	Д
67	Е
68	А
69	С
70	В
71	С
72	Е
73	С
74	А
75	Е
76	Д

77	Д
78	А
79	А
80	В
81	С
82	А
83	Д
84	Е
85	А
86	Е
87	Д
88	Е
89	Е
90	Е
91	А
92	Е
93	Д
94	Е
95	А

96	В
97	С
98	Е
99	Е
100	Е
101	С
102	Д
103	А
104	Д
105	Е
106	С
107	В
108	Е
109	Д
110	В

МУНДАРИҶА

Пиромуни арзиши забон ва сухан	4
§ 1. Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	7
§ 2. Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб	12
§ 3. Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда	15
§ 4. Навҳои калима аз рӯи маъно	18
§ 5. Роҳҳои асосии калимасозӣ	31
§ 6. Сохтҳои имлоӣ	36
§ 7. Сиғавазамонҳои феъл	43
§ 8. Сифат	50
§ 9. Сифати асли ва нисбӣ	53
§ 10. Ифодаи камиву хурдӣ дар сифат	57
§ 11. Дарачаҳои сифат	58
§ 12. Алокаи сифат бо исм	62
§ 13. Калимасозии сифат	64
§ 14. Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз	66
§ 15. Сохти сифат	68
§ 16. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	70
§ 17. Ба вазифаи исм омадани сифат	75
§ 18. Имлоӣ сифат	78
§ 19. Вазифаи сифат дар ҷумла	82
§ 20. Сифати феълӣ	88
§ 21. Сохти сифати феълӣ	90
§ 22. Замонҳои сифати феълӣ	94
§ 23. Сифати феълии замони гузашта	95
§ 24. Сифати феълии замони ҳозира	98
§ 25. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	100
§ 26. Сифати феълии замони ҳозираи муайян	101
§ 27. Сифати феълии замони оянда	102
§ 28. Имлоӣ сифати феълӣ	104
§ 29. Вазифаи сифати феълӣ дар ҷумла	107

§ 30. Феъли ҳол	113
§ 31. Сохт ва имлои феъли ҳол	115
§ 32. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳол	118
§ 33. Замонҳои феълиҳол	121
§ 34. Вазифаи феъли ҳол дар ҷумла	124
§ 35. Монандӣ ва фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ	125
§ 36. Шумора	134
§ 37. Хелҳои шумора	136
§ 38. Шумораи асли	136
§ 39. Шумораи тахминӣ	136
§ 40. Шумораи касрӣ	137
§ 41. Шумораи тартибӣ	138
§ 42. Сохти шумора	139
§ 43. Имлои шумора	141
§ 44. Шумора ва чизи шумурдашаванда	144
§ 45. Мувофиқати шумора бо исм ва феъл	147
§ 46. Вазифаи шумора дар ҷумла	151
§ 47. Ҷонишин	156
§ 48. Ҷонишини шахсӣ	158
§ 49. Ҷонишини саволӣ	164
§ 50. Ҷонишини ишоратӣ	169
§ 51. Ҷонишини таъинӣ	171
§ 52. Ҷонишини номуайяни	174
§ 53. Ҷонишини манфӣ	176
§ 54. Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)	178
§ 55. Бандакҷонишинҳо (бандакҳои соҳибӣ)	182
§ 56. Сохти ҷонишин	188
§ 57. Вазифаи ҷонишин дар ҷумла	191
Луғат	202
Саволномаҳои тестӣ	214

СУЛАЙМОН АНВАРӢ

АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

АБДУШУКУР ҒАФҒОРОВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои
таҳсилоти миёнаи умумӣ

Мухаррир

Мусахҳех

Мухаррири техникӣ

Тарроҳон

Д. Мирфаёзова

Д. Қодирбек

Қ. Назаров

М. Рачабов

М. Чунайдозода

Ба чоп 04.04.2023 иҷозат дода шуд.

Андозаи 60x90 ¹/₁₆. Коғази офсет. Ҷузъи чопӣ 14,5

Адади нашр 80 000. Супориши №126/2023

Нарх: 25 сомонӣ 53 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.

Тел.: 222-14-66. E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар матбааи ҶСП “Нашриёти Муосир” ба таъб расидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Зарнисор, 3.

Тел.: (+992 44) 600 35 52, E-mail: info@nmuosir.tj